

2000. II. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*



Scholastica

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központjának
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

Albert Sándor (Szegedi Tudományegyetem, Szeged)

Bart István (Corvina Könyvkiadó, Budapest)

Heltai Pál (ELTE Tanárképző Főiskolai Kar, Budapest)

Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza)

Lendvai Endre (Pécsi Tudományegyetem, Pécs)

Lengyel Zsolt (Veszprémi Egyetem, Veszprém)

Prószéky Gábor (MorphoLogic, Budapest)

Sohár Anikó (Miskolci Egyetem, Miskolc)

S. Fenyő Sarolta (Miskolci Egyetem, Miskolc)

Szabari Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)

Konferencianaptár:

Köbor Márta

Korrektor:

Gspann Veronika

Folyóiratunk megjelenését támogatta:

Szt. Jeromos Alapítvány

2000. II. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*



Scholastica

Megvásárolható:

ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Központ
Budapest, 1145 Amerikai u. 96.
(bejárat a Kolumbusz u. 87. felől)
Telefon: 2 512 537 / Fax: 2 512 677/51
e-mail: aeiler @isis.elte.hu

Corvina Könyvklub
1051 Budapest, Vörösmarty tér 1., II. emelet 201.
Telefon: 317-5185
Nyitva tartás: hétfőtől csütörtökig 9 – 16 óra között,
pénteken 9–14 óra között

Megrendelhető:

Scholastica Kiadó
Budapest, 1123 Kékgolyó u. 30.
Fax: 2 128 320

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó: a Scholastica igazgatója

Tördelés: Regál Grafikai Stúdió

Készült a Gyomai Kner Nyomda Rt.-ben,
a nyomda alapításának 118. esztendejében.

Felelős vezető: Papp Lajos vezérigazgató
92 566

<http://www.lang.hu/gykner.nyomda>

E-mail: gykner@lang.hu

E-mail: knernyomda@nap.szam.hu

Tartalom

Fordítás (elméleti kérdések)

Kohn János

*Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordításoktatásban
(második rész)* 5

Cs. Jónás Erzsébet

Csehov a mai magyar színpadon 17

Valló Zsuzsa

A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák 34

Empirikus kutatás

Gálosi Adrienne

*Értelmezési stratégiák megfigyelhetősége a visszafordítás
módszerének segítségével* 50

Kóbor Márta

Az értelmezés jelentősége a kultúráközvetítésben 62

Tolmácsolás

Szabari Krisztina

*Körkép a konferenciatolmács-szakmáról Magyarországon
egy felmérés tükrében* 71

A fordítás oktatása

Dróth Júlia

A fordítási egység és a szöveg tagolása a fordítás oktatásában 87

Olvassuk újra a klasszikusokat!

Albert Sándor

*A modern francia fordítástudomány megalapítója:
Georges Mounin (1910-1993)* 96

Könyvszemle

Szabó Csilla

Roderick Jones: Conference Interpreting Explained 103

Hollósi Katalin

*Rjabceva, N.K.: Információs folyamatok és gépi fordítás nyelvészeti
megközelítésben* 106

Dróth Júlia	
<i>Christiane Nord: Translating as a Purposeful Activity</i>	
<i>Malcolm Coulthard: An Introduction to Discourse Analysis</i>	111
Szakmai gyakorlat	
Sohár Anikó	
<i>CETRA - nyári fordításkutatási továbbképzés</i>	115
Volford Katalin	
<i>Brüsszel – a tolmácsvilág közepe</i>	116
Wirth Eszter	
<i>Szakmai gyakorlat az Európai Bizottság Fordítási Szolgálatánál</i>	119
Konferencianaptár	121
Útmutatók	
Általános útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára	124
Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára	125

Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordításoktatásban (második rész)

Kohn János

4. Párhuzamos szövegek számítógéppel segített vizsgálata

4.1. Párhuzamos szövegek elemzése a Microconcord segítségével

A 90-es évek elején, a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola EECALL Központjában (Eastern European Computer Assisted Language Learning Centre) rendezett nyári tanfolyamokon brit szakemberek (Tim Jones, Gordon Burgess) több konkordancia-workshop-ot tartottak. Ennek nyomán kezdődött meg a főiskolán a számítógépes szövegelemző munka a *Microconcord* nevű egynyelvű konkordanciaprogrammal. Először rövid irodalmi szövegeket vizsgáltunk a szókincs (ill. szómezők) és tematikus szerkezet viszonyának szempontjából. Megpróbáltuk feltárni a nyelvi szerkezetek (pl. passzív szerkezetek) és ezek funkciója közötti kapcsolatokat, hogy a diákok számára nyilvánvalóvá váljon: a lexika és a szintaxis nem határolhatók el élesen egymástól (Kohn 1994: 80).

Az 1994-es tanév tavaszi félévében került sor az első olyan foglalkozásokra, ahol diákok a *Microconcord* segítségével hasonlították össze és elemezték (adott szempontok alapján) német nyelvű eredeti szövegeket és ezek magyar fordításait. Arról a háromnapos szemináriumról, amelyet az aberdeeni egyetemen tanító kollégámmal, Gordon Burgess-szel közösen szerveztünk fordítást tanuló diákok számára, már született részletes beszámoló (Burgess 1996). Most csak néhány olyan kérdésre szeretnék röviden kitérni, amelyek a vizsgált problémakör szempontjából fontosak.

A résztvevők W. Borchert *Die Hundeblyme* című elbeszélését és annak magyar fordítását hasonlították össze, és az összeállított konkordanciák alapján megpróbálták a két szöveg feltűnő lexikális és grammatikai sajátosságait, az esetleges fordítási törvényszerűségeket, valamint a hiányzó kategóriák kompenzációs lehetőségeit feltárni úgy, hogy feljegyezték, majd megbeszélték a két érintett nyelv azonosságait és különbségeit, valamint a fordítói megoldásokat. A résztvevők párokban dolgoztak, minden pár két képernyő előtt (egyiken a német, másikon a magyar szöveggel). A munka során a résztvevők szabadon kommunikálhattak, megoszthatták egymással megfigyeléseiket és véleményüket. A kísérlet eredményeként a diákok többek között felismerték, hogy sok

Megjegyzés: A szerző német nyelvű tanulmányának rövidített változata. A fordítást Zimmermann Claudia és Horváth Zsuzsa készítette. A tanulmány első része a *Fordítástudomány* I. évfolyamának 1. számában olvasható: Kohn János: *Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordításoktatásban* (első rész) 67–79.

esetben a két nyelv struktúrái és funkciói nem izomorfok. Pl. a magyarban nincsenek szilárd, grammatikailag megjelenített passzív alakok, így amennyiben a mondatban a cselekvő nem hangsúlyos, ezt a magyar nyelv más eszközökkel fejezi ki, általában a többes szám 3. személy segítségével. Ugyancsak ebbe a problémakörbe tartozik a *man* határozatlan névmás rendszeres visszaadása a magyar *ember* főnévvel.

1 ng kampflös genießt – beginnt	man	abzuschweifen. Das kleine Glück genug
2 en bekannten Ausdruck an, den	man	am treffendsten mit „Saures Grinsen“
3 enn nichts antwortet, ermüdet	man	bald. Man schlägt wohl ein paar Stund
4 ht nicht gewesen wären, hätte	man	bis in die Ewigkeit so trotten können
5 e Sonne gewöhnt hatte, konnte	man	blinzeln erkennen, daß viele so zusa
6 e und ruhiger wurde, erkannte	man,	daá es Menschen waren in blauen, bla
7 uß die Perücke – ich will nun	man	den ganzen Mann so nennen, das ist ei
8 anze Zeit darüber nach, warum	man	die Perücke ins Gefängnis gesperrt ha
9 ,nicht bewegen würde, könnte	man	diese Glatze für eine leblose Perücke
10 anzuekeln – und zwischen die	man	eingelattet ist als Latte ohne eigene
11 ten uns voll Angst. Aber wenn	man	genug Angst in sich hatte und ruhiger
12 ine Glück genügt nicht mehr -	man	hat es satt, und die trüben Tropfen d
13 on ihrer Einbildung genommen.	Man	hätte jeden einzelnen von ihnen so wi
14 iel werden abgeschlossen, und	man	ist dann entweder drinnen oder drauße
15 , hohl und grundlos ist – oh,	man	kann in Situationen kommen, wo man so
16 in blauen, blassen Uniformen.	Man	lief im Kreise. Wenn das Auge das ers
17 sen, zusammen eingesperrt hat	man	mich mit diesem Wesen, vor dem ich am
18 rühren sie nicht. Und nun hat	man	mich mit dem Wesen allein gelassen, n
19 onstwas. Das kommt dann, wenn	man	monatelang kreist zwischen den grauen
20 ck. Aber auf die Dauer – wenn	man	monatelang kampflös genießt – beginnt
21 nte ich mich langsam an mich.	Man	mutet sich so leichtfertig andern Men
22 ab also doch eine Vorsehung –	man	mußte ihr nur mit dem Pantoffel nachh
23 en hinweggeschwemmt wird, daß	man	nachher kaum zu sich selbst zurückfin
24 wahrscheinlich dicke Tür, die	man	nicht zuschlagen kann. Eine häßliche
25 te so selbstverständlich, wie	man	sagt: es regnet – so sagte er: Er ist
26 antwortet, ermüdet man bald.	Man	schlägt wohl ein paar Stunden an Wand
27 flung und Hoffnungslosigkeit.	Man	schreit wohl ein paar Tage seine Not
28 rotteten und tief atmeten wie	man	selbst – siebzig, achtzig Mann viele
29 sie abgeschlossen wird, kann	man	sich vorstellen. Haustüren zum Beispi
30 r vorbeigepfiffen – da bemüht	man	sich schnell, gut zu sein. Und ich gö
31 g im Kreis eine Qual wird, wo	man	sich unter dem hohen Himmel verhöhnt
32 n Menschen zu, und dabei kann	man	sich kaum selbst ertragen. Ich fand m
33 ann in Situationen kommen, wo	man	so von Haß überläuft und über die eig
34 Himmel verhöhnt fühlt und wo	man	Vordermann und Hintermann nicht mehr
35 r ging hinter mir zu. Das hat	man	wohl öfter, daß eine Tür hinter einem
36 ie nie offen war, und von der	man	wußte, daß sie von selbst nicht aufgi

1 t én – talán hetven, nyolcvan	ember.	És egyre körbe – fapapucsaik ritmu
2 r– pitypangot. És aztán ez az	ember,	aki megszokta, hogy puskaport, par
3 atása már megpuhította. Az az	ember.	aki előttem megy, már rég halott.
4 korong lényét, hogy az egész	ember	egyetlen hatalmas orrá válik. És c
5 . De ha már eléggé megtelt az	ember	félelemmel, s megnyugodot egy kics
6 mi mást. Ez következik, ha az	ember	hónapokon át köröz a szürke falak k
7 l, hogy az ajtót becsukják az	ember	mögött – azt is el lehet képzelni,
8 ttem. Másnap reggel egy másik	ember	ment előttem, akinek láttára azonna
9 n rá válasz, hamar elfárad az	ember.	Néhány óráig talán verjük a falat
10 sötétedett. Az előttem haladó	ember	olyan szemérmetlenül magas volt, ho
11 ktam meg lassan önmagammat. Az	ember	olyan könnyelműen rábizza magát ide
12 ant el mellettem, ilyenkor az	ember	sietve igyekszik, hogy jó legyen. É
13 sose lett volna nyitva, s az	ember	tudta róla, hogy magától sose nyíli
14 aját is bezárják, és akkor az	ember	vagy kint van, vagy bent. A lakásaj

A *hatte* alakok nagy gyakorisága, melyek legtöbbször a Plusquamperfekt szerkezetek része, ráirányítja a figyelmet arra, hogy lehetetlen az időbeliséget pusztán alaki megfeleltetésekkel kifejezni, mert a magyarban csak három igeidő létezik (a három idősíknak megfelelően). Ugyanakkor rávilágít arra is, hogy az elveszett szemantikai és stilisztikai értékeket lexikálisan kell kompenzálni.

1 eine milchigen Finger. Sicher	hatte	er die vorstehenden Augen eines Kal
2 Bellen zu reagieren – niemand	hatte	an meiner Entdeckung teilgenommen.
3 d darauf spekulierte ich. Ich	hatte	mich nicht getäuscht. Mein Hinterma
4 verigen Geruch kannte. Sicher	hatte	er – die Perücke – eine milde, müde
5 öllig unmöglich zu machen. Er	hatte	eine impertinente Art aufzufallen.
6 Angleichung an das Tierreich	hatte	nichts von ihrer Einbildung genomme
7 r einer Ohrfeige aus. Und nun	hatte	der Teufel diesen Komiker-Theologen
8 über mich. Am nächsten Morgen	hatte	ich einen anderen Vordermann, der m
9 en er nie sonderlich beachtet	hatte	und der nun soviel Trost war mit se
10 und ich dachte, es wäre Gott.	Hatte	jemand die Tür geöffnet? War ich ni
11 dwebel: Schwächling! Der Wind	hatte	ihre Netze zerrissen, und sie dräng
12 lt. Denn die eingebildete Tür	hatte	sich aufgetan und viele andere dazu
13 wenn man genug Angst in sich	hatte	und ruhiger wurde, erkannte man, da
14 dessen Stimme ich nie gehört	hatte,	von dem ich nur einen muffigen, mo
15 h wieder an die Sonne gewöhnt	hatte,	konnte man blinzeln erkennen, daß
16 dessen Visage ich nie gesehen	hatte,	dessen Stimme ich nie gehört hatte
17 Übersicht über Beine und Arme	hatte.	Ich liebte ihn beinahe – ja, ich b
18 at und feuchte, erregte Hände	hatte.	Es war auch zu unwahrscheinlich, d
19 t, die ich eben erst betreten	hatte.	Die Wände waren so kalt und tot, d
20 te in der Zelle zu haben. Wir	hatten	unsere tägliche Ration Runden mit
21 s den ganzen Tag nichts getan	hatten,	als siebzehn Pfennige für ein Sch
22 ie Träger selbst keine Ahnung	hatten.	Wenn sie auch über seine Blödheit

A produktív szóképzési minták különbségeiből következik (bár itt inkább a Coseriu-i értelemben vett normabeli meg nem felelésekről van szó, mint rendszerbeli különbségekről), hogy az elbeszélés két alapszavának (*Vordermann* és *Hintermann*), melyek egyetlen alakba tömörítve egy valódi „társadalmi modellt” fejeznek ki, ezen jelentésárnyalata a fordításban elvész. A fordítók csaknem minden esetben az *előttünk, előttem stb. menő* és az *utánunk, mögöttem stb. jövő* igeneves szerkezetet használják megfelelőként, ami tipikus megoldásnak tekinthető (a magyar igeneves szerkezetekről, melyek magyar fordításokban gyakoribbak, mint eredeti szövegekben, részletesebben vö. Kohn 1997: 46).

1 t auf die Pantoffeln meines	Vordermannes.	Aber so wie du einem, mit d
2 ht, daß mein Haß auf meinen	Vordermann,	auf die Perücke, hohl und gru
3 iging und ich einen anderen	Vordermann	bekam. Ich verlor meinen Panto
4 ke hassen muß, weil ich ihr	Hintermann	bin. Wenn du dich gerade auf m
5 gen hatte ich einen anderen	Vordermann,	der mich die Perücke sofort v
6 scht. Mein Hintermann, sein	Hintermann,	dessen Hintermann – und so we
7 tändigen. So ist aber jeder	Hintermann	– er sieht nur seinen Vorderma
8 Komiker-Theologen zu meinem	Vordermann	gemacht, und seine Verrückthei
9 . Du mußt mich hassen. Alle	Hintermänner	hassen ihre Vordermänner. Vi
10 nders werden, wenn sich die	Vordermänner	mal nach ihren Hintermännern
11 t und wo man Vordermann und	Hintermann	nicht mehr als Brüder und Mitl
12 ne Beine sehen müssen. Alle	Hintermänner	sehen auf die Beine ihres Vo
13 mich nicht getäuscht. Mein	Hintermann,	sein Hintermann, dessen Hinte
14 weil sie ahnt, daß ich, ihr	Hintermann,	sie hasse. Ja, ich hasse sie.
15 ine Blume – und ließ meinen	Vordermann	so lang und so blöde sein, wie
16 ugnen er – da fühlt er sich	Vordermann.	So ist das in unserm Kreis hi
17 verzieh diesem himmlischen	Vordermann	sogar sein abscheulich nâselnd
18 Vordermänner mal nach ihren	Hintermännern	umsehen würden, um sich mit
19 nn, sein Hintermann, dessen	Hintermann	– und so weiter – alle latscht
20 perlich hinter mir als mein	Hintermann.	Und dann wirst du sehen, wie
21 l verhöhnt fühlt und wo man	Vordermann	und Hintermann nicht mehr als
22 rmann – er sieht nur seinen	Vordermann	und haßt ihn. Aber seinen Hint
23 r sehen auf die Beine ihres	Vordermannes,	und der Rhythmus seines Sch
24 n und haßt ihn. Aber seinen	Hintermann	verleugnet er – da fühlt er si
25 le Hintermänner hassen ihre	Vordermänner.	Vielleicht würde alles ande
26 verdunkelte sich Mein neuer	Vordermann	war so unverschämt lang, daß m

1 égbolt, és amikor az előttünk	menő	vagy utánunk jövő már nem testvér és
2 lanul gyűlölöm ezt az előttem	menő	embert, ezt a Parókát – ó, bizonyos
3 eves érdeklődéssel az előttem	menő	papucsait kezdtem szemlélni. De mint
4 láttam – s felőlem az előttem	menő	oly magas és oly bárgyú lehetett, am
5 ézned. Mindnyájan az előttünk	menők	lábát nézzük, s lépteik ütemét kény
6 j. Mindenki gyűlöli az előtte	menőt.	Talán minden másképp lenne, ha az

1 az előttünk menő vagy utánunk	jövő	már nem testvér és társ a szenvedésb
2 ő, a mögötte jövő, az amögött	jövő	és – így tovább – mind bambán és eng
3 Nem is csalódtam. A mögöttem	jövő,	a mögötte jövő, az amögött jövő,s
4 m. A mögöttem jövő, a mögötte	jövő,	az amögött jövő,s – így tovább – m
5 ykor hátranéznének a mögöttük	jövőkre,	hogy kapcsolatot teremtsenek vel
6 tja, és gyűlöli. De a mögötte	jövőt	megtagadja – mert akkor ő megy elől

4.2. Párhuzamos szövegek elemzése a Multiconcord segítségével

Új lendületet adott a párhuzamos szövegek elemzésének a Lingua-program keretében kifejlesztett többnyelvű konkordanciaprogram, a *Multiconcord*. A nyelvészeti kutatás szempontjából nagyon előnyös tulajdonságokkal rendelkezik, ezek között talán legfontosabb a többnyelvű korpusz **integráltsága**. A program lehetőséget nyújt arra, hogy az összegyűjtött megfeleltetések egy időben mindkét nyelven és adott kontextusukban (mondat vagy szakasz) megjeleníthetők legyenek a képernyőn.

A program kifejezetten szem előtt tartja a diákok igényeit, és hatékonyan alkalmazható mind az egyéni, mind a csoportmunkában, de ugyanígy felhasználható a professzionális fordító segédeszközeként is. A *Multiconcord* három területen alkalmazható nagyon hatékonyan: az idegennyelv-oktatásban, a kontrasztív-nyelvészetben és a fordításban (az elméleti munkában és a fordítás gyakorlatában egyaránt). E területeket szemináriumi munkánk során soha nem akartuk, de nem is tudtuk volna egymástól elválasztani. (További információk-
kal szolgál a *Multiconcord*ról Groß 1996: 49.)

Vizsgálataink empirikus részét három szövegre korlátoztuk: Hawking: *Eine kurze Geschichte der Zeit: Die Suche nach der Urkraft des Universums* (Az idő rövid története), Saint-Exupéry: *Der kleine Prinz* (A kis herceg), Böll: *Die verlorene Ehre der Katharina Blum* (Katarina Blum elvesztett tisztessége). Az eredeti műveket és a korpusz többi nyelvén (angol, francia, olasz, görög és dán) készült fordításaikat a szerzők készséggel rendelkezésünkre bocsátották.

Fordítói szakirányunk diákjai magyar anyanyelvűek, fő szakjuk a német, mint idegen nyelv, ezért fordítói kompetenciájuk fejlesztése szorosan kapcsolódik az idegennyelvi kompetenciájukhoz; esetükben a nyelvi tudatosság és a fordítói tudatosság kedvezően befolyásolják egymást. E diákoknál az egymásnak megfelelő szövegrészletek szembeállítása minden esetben csaknem spontán kontrasztív folyamatokat indít el, amelyek során (elsősorban) strukturális és funkcionális eltéréseket állapítanak meg, tudatosítják saját anyanyelvük néhány olyan sajátosságát, amire eddig nem figyeltek. Az izolált megfigyeléseket ezután a törvényszerűségek egyfajta rendszerében lehet összefoglalni. Ez elméleti szempontból is jelentős, és gyakorlati felhasználhatóságát tekintve is fontos (vagy fontos lehet).

Ami a nagyobb terjedelmű kontrasztív vizsgálatokat illeti, amelyek során egész (párhuzamos) korpuszokat hasonlítunk össze (hosszabb távú következtetések levonása vagy statisztikai adatok szerzése céljából), egyetértünk Sinclair fenntartásaival, aki szerint a fordítások nyelvéből inkább a fordításra nézve lehet következtetéseket levonni és nem a nyelv egészére nézve:

Also it is widely held that translated language has characteristics that are to do with the translation and not the language and therefore a corpus of translated text is not a good model of the language as a whole. (Sinclair 1997: 23).

Mint a számítógéppel segített oktatás minden formájában, így a *Multiconcord*-dal való munka során is nagyon fontos a feladat világos meghatározása. (Ensinger 1997: 223). A kutatási feladat komplexitása jobban motiválja a diákokat, ha pontosan tudják, milyen kérdésekre kell választ találniuk.

4.3. Komplementer területek

Tapasztalataink szerint a három komplementer terület (idegennyelv-oktatás, kontrasztív nyelvészet és fordítás) kölcsönösen segíti egymást különösen a multifunkcionális nyelvi elemek esetén. Ezen elemek helyes fordításához először a diákoknak azt kell tisztázniuk, hogy mi a szóban forgó elem aktuális funkciója és jelentése az idegen nyelvi szövegben. Ezt követi a kontrasztív összehasonlítási folyamat, amelynek során tudatossá válnak a forrásnyelv és a célnyelv közötti strukturális eltérések, illetve a célnyelvi kifejezési lehetőségek. Amikor a diákoknak saját megoldást kell keresniük, amely funkcionálisan és stilisztikailag beleillik a kontextusba, sokszor rendkívül kritikusan szemlélik a létező „professzionális” fordítói megoldásokat, és ez a **kritikus és kreatív megközelítés** nagymértékben növeli mind nyelvi mind pedig fordítói tudatosságukat.

Ezt a megállapítást jól példázza a *werden* ige, amely a németben sokféle strukturális (jövő idő, passzív alak stb.) és funkcionális feladatot (többek között a beszélő álláspontjának különböző aspektusainak kifejezése) lát el. Ezeket a magyar általában más eszközökkel fejezi ki. Ilyen esetekben fontos először a „werden”-szerkezet aktuális funkciójának meghatározása, majd formai és tartalmi magyar megfelelőjének megtalálása, és lehetőség szerint a saját megoldás megadása. S. Hawking *Eine kurze Geschichte der Zeit: Die Suche nach der Urkraft des Universums* című művében a diákok a *Multiconcord* segítségével néhány másodperc alatt kerestek ki (Wild-card w*rd*) és vetettek össze magyar megfelelőikkel minden *werden* szerkezetet (47). Az 1. táblázatban 47 esetből 18-at fogunk bemutatni.

1. táblázat

Német – magyar párhuzamos korpusz

Woher kommt das Universum? <s>Wie und warum hat es begonnen? <s> Wird (1) es enden? <s> Und wenn, wie wird (2) dies Ende aussehen?	Miből keletkezett a világegyetem? <s>Hogyan és miért kezdődött? <s> Lesz-e vége, s ha igen, hogyan?
Ich hoffe, dies wird (3) nicht die Hälfte meiner potentiellen Leser verschrecken.	Bízom benne, hogy ezzel még nem rettentem vissza minden reménybeli olvasómat.
Von Kindern abgesehen (die zu wenig wissen, um auf die wichtigen Fragen verzichten zu können),	Gyermekeinket kivéve (akik még nem tudnak eleget ahhoz, hogy elhallgassák az igazán fontos

<p>zerbrechen sich nur wenige von uns länger den Kopf darüber, warum die Natur so ist, wie sie ist, welchen Ursprung der Kosmos hat oder ob es ihn schon immer gegeben hat, ob die Zeit eines Tages rückwärts verlaufen wird, (4) so daß die Wirkungen den Ursachen vorangehen, und ob der menschlichen Erkenntnis unüberschreitbare Grenzen gezogen sind.</p>	<p>kérdéseket), kevesen töltik közülünk idejüket azzal, hogy a természet útjai felől elmélkedjenek: hogyan keletkezett a világmindenség, vagy mindig létezett-e; nem fordul-e egyszer visszajára az idő, nem előzi-e majd meg az okozat az okot; létezik-e végső határa az emberi megismerésnek.</p>
<p>In Wirklichkeit ist die Welt eine flache Scheibe, die von einer Riesenschildkröte auf dem Rücken getragen wird. (5)</p>	<p>A Föld a valóságban lapos, és egy óriási teknősbéka hátán nyugszik.</p>
<p>Was ist die Zeit? Wird (6) sie je ein Ende finden?</p>	<p>Milyen az idő természete? <s> Befejeződik-e valamikor?</p>
<p>Als er den Planeten Jupiter betrachtete, entdeckte er, daß dieser von einigen kleinen Satelliten oder Monden begleitet wird, (7) die ihn umkreisen.</p>	<p>A Jupiter bolygót tanulmányozva feltűnt neki, hogy több hold is kering körülötte.</p>
<p>Darüber hinaus postulierte er ein allgemeines Gravitationsgesetz, nach dem jeder Körper im Universum von jedem anderen Körper durch eine Kraft angezogen wird, (8) die um so größer ist, je mehr Masse die Körper haben und je näher sie einander sind.</p>	<p>Emellett megfogalmazta az általános gravitáció törvényét, mely szerint a világmindenségben bármely testet vonzza az összes többi; <s> a vonzóerő annál nagyobb, minél nagyobb tömegűek a testek és minél közelebb vannak egymáshoz.</p>
<p>Da die 'Fixsterne' ihre Positionen nicht zu verändern schienen – von einer Rotation am Himmel abgesehen, die durch die Drehung der Erde um ihre eigene Achse verursacht wird (9)–, lag die Annahme nahe, daß sie Himmelskörper wie die Sonne seien, nur sehr viel weiter entfernt.</p>	<p>Mivel nem úgy látszott, mintha az „állócsillagok” megváltoztatnák egymáshoz viszonyított helyzetüket – eltekintve az égbolttal együtt forgástól, mely a Föld forgásának következménye –, magától értetődően adódott a feltevés, hogy ezek is a Naphoz hasonló objektumok, csak sokkal távolabb vannak tőlünk.</p>
<p>Ein anderer Einwand gegen ein unendliches, statisches Universum wird (10) meist dem deutschen Philosophen Heinrich Olbers zugeschrieben, der sich 1823 zu dieser Theorie äußerte.</p>	<p>Általában Heinrich Olbers német filozófusnak tulajdonítják a végtelen, statikus világegyetem elleni másik érvet. <s>Olbers 1823-ban írta le elméletét.</p>
<p>Wie häufig auch immer die Ergebnisse von Experimenten mit einer Theorie übereinstimmen, man kann nie sicher sein, daß das Ergebnis nicht beim nächstenmal der Theorie widersprechen wird. (11)</p>	<p>Akárhány ízben egyeznek is a kísérletek eredményei az elmélet jóslataival, sosem lehetünk biztosak benne, hogy a következő eredmény is alátámasztja majd az elméletet.</p>
<p>(Wenn wir wissen, wie das Universum zu einem gegebenen Zeitpunkt aussieht, so teilen uns diese physikalischen Gesetze mit, wie es zu irgendeinem späteren Zeitpunkt aussehen wird. (12)</p>	<p>(Ha tudjuk, milyen a világegyetem egy tetszőleges időpontban, akkor ezek a fizikai törvények megmondják, milyen lesz bármely későbbi időpontban.)</p>
<p>Wenn man der Meinung ist, daß das Universum nicht vom Zufall, sondern von bestimmten Gesetzen regiert wird, (13) muß man die Teiltheorien zu einer vollständigen einheitlichen Theorie zusammenfassen, die alles im Universum beschreibt.</p>	<p>Ha elhisszük, hogy a világegyetem nem a saját feje után megy, hanem szigorú törvények irányítják, akkor előbb-utóbb össze kell hangolnunk a részleges elméleteket, hogy az egységes elmélettel mindent leírassunk a világegyetemben.</p>
<p>Danach wird (14) es in jeder Population sich selbst fortpflanzender Organismen bei den verschiedenen Individuen Unterschiede in der Erbanlage und in der Aufzucht geben.</p>	<p>Miről van itt szó? <s> Szaporodásra képes szervezetek populációjában az egyes tagok génállománya és nevelkedési körülményei eltérőek.</p>

Weniger sicher xxxx Unsere Vorstellung vom Universum ist, ob dies noch immer der Fall ist: Unsere wissenschaftlichen Entdeckungen könnten uns vernichten, und selbst wenn sie es nicht tun, so wird (15) eine vollständige einheitliche Theorie unsere Überlebenschancen nicht wesentlich verbessern.	Ma már korántsem ilyen tiszta a helyzet: tudományos felfedezéseink könnyen elpusztíthatnak minket, s ha erre nem is kerül sor, kérdéses, hogy a teljes, egységes elmélet megalkotása számottevően javítaná-e a túlélés lehetőségeit.
Doch von der Voraussetzung ausgehend, das Universum habe sich in regelmäßiger Weise entwickelt, können wir erwarten, daß sich die Denkung Urteilsfähigkeit, mit der uns die natürliche Selektion ausgestattet hat, auch bei der Suche nach einer vollständigen einheitlichen Theorie bewähren und uns nicht zu falschen Schlüssen führen wird . (16)	Mindenesetre, ha a világegyetem valóban szabályszerűen fejlődött, számíthatunk rá, hogy a természetes kiválasztódás során megerősödött logikai képességeink a teljes, egyesített elmélet vonatkozásában sem hagynak cserben bennünket, s így nem jutunk helytelen következtetésekre.
Möglicherweise wird (17) also die Entdeckung einer vollständigen einheitlichen Theorie keinen Beitrag zum Überleben der Menschheit liefern, ja sie wird (18) sich noch nicht einmal auf unsere Lebensweise auswirken.	Elképzelhető tehát, hogy a teljes, egységes elmélet felfedezése nem javítja fajunk túlélésének esélyeit. <>Talán életvitelünket se befolyásolja.

Végül egyéni munkában (ahol a diákok szabadon véleményt cserélhettek egymással), egy kérdőívet töltöttek ki. A 2. táblázat bemutat néhány példát:

2. táblázat
A werden ige magyar megfelelői

Index	Német <i>wird</i> -szerkezet	Funkció	Magyar megfelelő	Magyar megfelelő	Saját változat
			Gramm. Szerk.	Szöveg	
1.	Wird es enden?	Jövő idő alkotórésze	<i>lenni</i> - szerk.	Lesz-e vége?	
2.	Wie wird das Ende aussehen?	Jövő idő alkotórésze	Ellipsis	Ha igen, hogyan?	
3.	die Drehung der Erde um ihre eigene Achse verändert wird	Szenvedő szerkezet	Nominalizáció	A Föld forgásának következménye	a Föld forgásából ered
4.	wird bezeichnet	Szenvedő szerkezet	Cselekvő, Többes szám, 1. személy	Emlegetjük	Nevezik
5.	wird regiert	Szenvedő szerkezet	Cselekvő, Többes szám 3. személy	irányítják	a világegyetemet nem a véletlenek, hanem szigorú törvények irányítják
6.	Es wird geben	Modális funkció Feltevés	Nincs megfelelő	Eltérőek	E szerint ...

A szeminárium azon résztvevőinek, akik a németen kívül egy másik idegen nyelvet (angol, francia, olasz) is tanultak vagy ismertek, lehetőségük volt arra is, hogy ezeket a párhuzamos megfelelőket is megjelentessék a képernyőn (3.táblázat).

3. táblázat
Német–magyar–angol párhuzamos korpusz

Diesen Gedanken entwickelte erstmals Newton 1687 in seinen 'Principia mathematica', und er wird (21) als das erste Newtonsche Gesetz bezeichnet.	Ez az állítás Newton 1687-ben megjelent Principia Mathematicájában fogalmazódott meg először határozott formában; <s> ma Newton első törvényeként emlegetjük.	This idea was first stated explicitly in Newton's Principia Mathematica, published in 1687, and is known as Newton's first law.
Was mit einem Körper geschieht, wenn eine Kraft auf ihn einwirkt, gibt das zweite Newtonsche Gesetz an: Es besagt, daß der Körper beschleunigt wird, (22) das heißt seine Geschwindigkeit verändert, und zwar proportional zur Kraft.	Newton második törvénye azt mondja meg, mi történik a testtel, ha erő hat rá. <s> llyenkor gyorsulás – azaz sebességváltozás – lép fel, melynek mértéke arányos az erővel.	What happens to a body when a force does act on it is given by Newton's second law. <s> This states that the body will accelerate, or change its speed, at a rate that is proportional to the force.
(Wenn die gleiche Kraft auf einen Körper von doppelter Masse einwirkt, wird (23) die Beschleunigung auf die Hälfte reduziert.	(Ha ugyanakkora erő kétszer akkora tömegű testre hat, feleakkora gyorsulást okoz.)	(The same force acting on a body of twice the mass will produce half the acceleration.)

Tudományos szövegek fordításánál problémát jelent a megfelelő lexéma kiválasztása, ha a fordító nem szakértője az adott területnek. Mivel a programmal a kontextus is megjeleníthető, könnyebb a választás, mint a szótárban történő kereséskor. Így pl. egy Einsteinról szóló lexikonszöveg fordításánál (1983: 228), ami sok tartalmi és nyelvi (illetve stilisztikai-funkcionális) azonosságot mutatott az elemzett Hawking szöveggel, néhány német terminus, mint *Krümmung*, *Bewegungsgleichung*, *Feldtheorie* stb. magyar megfelelőinek kiválasztása egyszerűbb és biztosabb volt.

5. Következtetések és kitekintés

A párhuzamos szövegek és korpuszok vizsgálata rendkívül ígéretes, de mindezidáig alig használt módszer a fordítás elméletében, gyakorlatában és oktatásában. Fő előnye, hogy optimálisan kapcsolja össze egymással a fordítói rutint és a probléma-megoldási stratégiákat. (Wilss 1996: 160). Bár a korpusznyelvészet jövőbeli, ezredfordulós fejlődését célzó jóslatok az összehasonlítható korpuszok (*comparable corpora*) egyre jelentősebb szerepét hangsúlyozzák, (Sinclair 1997), a jövőben a párhuzamos korpuszok (*parallel corpora*) is megbízható segédeszközei maradnak a fordítónak:

As repositories for translators' knowledge, they (*parallel corpora* J.K.) constitute an important resource, and there is a very large amount of suitable corpus material being published in multilingual communities all over the world. (Sinclair 1997: 23)

A korpuszok formája véleményem szerint a jövőben az eddigieknél jobban fog igazodni a konkrét igényekhez.

(a) A fordított szövegek általános jellegzetességeit (*translatorische Universalien*) vizsgáló kutatások számára egyaránt szükség van a terjedelmes, és a korpuszépítés jól bevált elvei alapján felépített *párhuzamos korpuszokra* (parallel corpora), lehetőleg minél több szövegfajttával, és az *összehasonlítható korpuszokra* (comparable corpora) amelyek azonos nyelven tartalmazzák eredeti és fordított szövegeket, lehetőleg ugyanazon szövegfajtból.

(b) A fordítás oktatása és a fordítói gyakorlat területén (különösen a komplex irodalmi fordításban) a létező párhuzamos korpuszok metodikai jelentősége két további korpuszfajta megvalósításával tovább nőhet: az egyik a „többszörös fordítási korpusz”, a másik a „szerzői korpusz”.

Már gyakran megállapították, hogy sok esetben nem elég az eredetivel való egyszerű összevetés ahhoz, hogy egy fordítás finomabb jelenségeit is észleljük, ezért a „többszörös összehasonlítás” is fontos lenne (Reiß 1981: 313). Meggyőzően érvel emellett Wittbrodt 1995-ben született disszertációjában:

A többszörös összehasonlítások nemcsak azt engedik meghatározni, hogy milyen mértékben teljesíti egy-egy adott fordítás a feladatot, hanem a vitatott és a többi fordítás közötti különbségek segítségével gyakran az adott fordítás jellegzetességeire is rávilágítanak. A többszörös összehasonlítás módszere nemcsak azt jelenti, hogy ugyanazon anyag több fordító által készített fordítását vetjük össze, hanem elvégezhetjük ugyanazon fordító egy adott anyagról készített több fordításának összevetését is. (Wittbrodt 1995: 39)

Tehát egy olyan konkordanciaprogram, mint a *Multiconcord* integrált korpuszába bele lehetne venni a többnyelvű párhuzamos fordítások helyett egy szöveg azonos nyelvű, de különböző (azaz különböző fordítók által különböző időpontokban készített) fordításait. Ily módon lehetővé válna az egyéni fordítási stratégiák egymással való összehasonlítása, az azonosságok és különbségek elemzése és bizonyos fordítási állandók meghatározása. Ezek a gyűjtemények, melyeket **többszörös fordítási korpuszoknak** lehetne nevezni, fejlesztenék a fordítói kompetenciát és ugyanakkor segítséget nyújtanának a gyakorlati fordításban.

Egy irodalmi szöveg helyes értéséhez, ami a sikeres fordítás előfeltétele, különösen ami az egyéni nyelvhasználatot és a specifikus konnotációkat illeti, a **szerzői korpuszok**, vagyis a fordítandó írótól származó lehető legtöbb szöveg, (főleg eredetiek, de fordítások is) nagyon hasznosak lennének. Bizonyos fogalmak ugyanis egyes íróknál sajátos expresszív töltetet vagy szimbolikus értelmet nyernek és kilépnek hagyományos kommunikációs közegükből. Ehhez

szolgál meggyőző példákkal K. Malmkjaer (1993: 220) Andersen melléknév-használatáról szóló cikke. Egy tapasztalatlan fordító, aki nem ismeri Andersen mesevilágának speciális témáit és jellegzetességeit, valamint stilisztikai megjelenítéseit, az olyan kulcsszavakat, mint *virkelig* és *nydelig* bizonyára nem fogja tudni helyesen lefordítani.

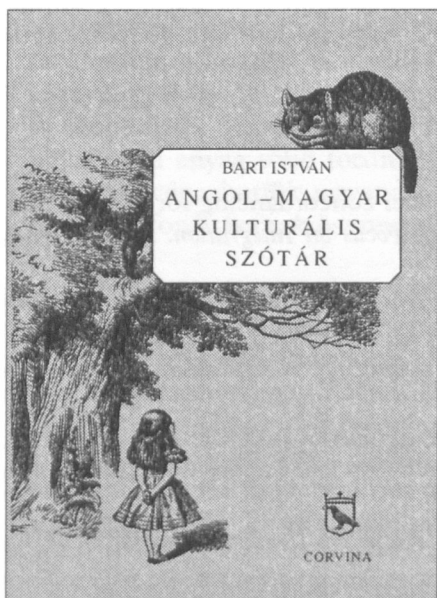
Mint ezt egy korábbi tanulmányunkban kimutattuk, Borchert művének lényeges árnyalatai vesznenek el a fordításban, ha azt a kontextust és azokat a kollokációkat, amelyekben a *Gott* (Isten) és *Leben* (élet) szavak megjelennek, nem vennék figyelembe. (vö. Kohn 1997: 43). Mivel az irodalmi szövegeket általában anyanyelvre fordítják, az idegen nyelvű szöveg helyes és árnyalt megértése a fordítás elengedhetetlen feltétele, amit minden (hagyományos és számítógépes) eszközzel elő kell segíteni. Nemcsak a nyelvek lehetőségei és határai, hanem az egyes szerzőkre jellemző stílusjegyek is elsősorban a fordításokban jutnak felszínre. Ezért a korpuszok harmadik csoportja is hasznos lehet, amelyek a **fordító saját irodalmi műveit** tartalmazzák, aminek segítségével az egyéni stílusjegyek megragadhatók, és az egyéni fordítások mélyebben és tárgyilagosabban interpretálhatók (Wittbrodt 1995: 39).

A bemutatott vizsgálati módszerek egyikét sem szabad egyedül üdvözítő módszernek tartani. Mindegyikük hasznos lehet, és ha helyesen alkalmazzák őket, megkönnyíthetik és hatékonyá tehetik a fordítói munkát. A számítógéppel segített kutatás olyan óriási mennyiségű megcáfolhatatlan empirikus adatot nyújt mind az elmélet mind a gyakorlat számára, hogy ezzel talán ahhoz is hozzájárul, hogy a fordítástudomány megszabaduljon az állandó legitimizációs kényszertől, és a professzionális fordítók nagyon kritikus (sőt szkeptikus) rétege is elfogadja végre.

Irodalom

- Burgess, G. & Kohn, J. 1996. The use of parallel concordancing for literary and linguistic text analysis. In: Ana Gimeno (ed.): *Focus on Integration. Proceedings of the EUROCALL 95, Valencia*, 61–72.
- Ensinger, D. 1997. Die Effizienz computergestützter Übungsformen. Eine Untersuchung im Rahmen des Landeskundeunterrichts für Fortgeschrittene. In: Kohn, J. et al. (eds.): *New Horizons in CALL. Proceedings of EUROCALL 96. Szombathely, Hungary*, Szombathely: BDTF. 223–231.
- Groß, A. et. al. 1996. Multiconcord: Ein multilinguales Konkordanz-Programm. In: Rüschoff, B. & Schmitz, U. (eds.): *Kommunikation und Lernen mit alten und neuen Medien*, Frankfurt/Main: Lang, 49–63.
- Holz-Mänttari, J. 1981. Hilfsmittel des Übersetzens. *BDÜ-Mitteilungsblatt* 5/27, 8–9.
- Kohn, J. 1994. Konkordanzen als Hilfsmittel eines integrativen Studiums von Sprache und Literatur (in der DaF-Lehrerbildung). In: Kohn, J. & Wolff, D. (eds.): *New Methodologies in Foreign Language Teaching*, Szombathely: BDTF. 66–85.
- Kohn, J. 1997. Mit den beiden Flügeln atmen... Computergestützte Analyse literarischer Texte. In: Henrici, G. & Kohn, J. (eds.): *DaF-Unterricht im Spannungsfeld*

- zwischen Forschung und Praxis, Sombathelyer Didaktik-Symposium 1995.* Szombathely: BDTF. 41–49.
- Malmkjaer, K. 1993. Who Can Make *Nice* a Better Word Than *Pretty*? – Collocation, Translation, and Psycholinguistics. In: Mona Baker et al. (eds.): *Text and Technology. In Honour of John Sinclair.* Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 213–231.
- Reiß, K. 1981. Der Übersetzungsvergleich. Formen-Funktionen-Anwendbarkeit. In: Kühlwein, W. et. al. (Hrsg.): *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft.* München: Fink, 311–319.
- Sinclair, J. 1997. Corpus linguistics at the millenium. In: Kohn, J. et al. (eds): *New Horizons in CALL. Proceedings of EUROCALL 96. Szombathely, Hungary, Szombathely: BDTF.* 15–27.
- Schmitt, P. A. 1996. Computereinsatz in der Translation. In: Lauer, A. et al. (Hrsg.): *Übersetzungswissenschaft im Umbruch. Festschrift für Wolfram Wilss zum 70. Geburtstag.* Tübingen: Narr, 187–196.
- Wilss, W. 1996. *Übersetzungsunterricht. Eine Einführung. Begriffliche Grundlagen und methodische Orientierungen.* Narr Studienbücher. Tübingen: Narr.
- Wittbrodt, A. 1995. *Verfahren der Gedichtübersetzung. Definition, Klassifikation, Charakterisierung.* Frankfurt/Main: Fink.
- Wolff, D. 1992. Die Strukturierung des Sprachwissens bei Zweitsprachenlernen. *Die Neueren Sprachen* 2, 179–197.



Megvásárolható a Corvina Könyvklubjában:
1051 Bp., Vörösmarty tér 1. II. em. 201.
Nyitva: hétfőtől csütörtökig 9–16 óra,
pénteken 9–14 óra között.
Telefon: 317-5185

Cheltenham Ladies College 1853-ban alapított előkelő → *Public school* lányok számára

chemistry „felvilágosult”, „művelt”, „divatos” emberek már csakis a rokon- és ellenszenvagytanát értik rajta, mely *works or doesn't work.*

Chequers (Court) a mindenkori brit miniszterelnök vidéki rezidenciája Londontól északnyugatra, a *Chiltern Hills*-ben (a → *Cotswolds*-ban) 1917 óa.

Cheshire Cat a macska az → *Alice in Wonderland*-ben, mely lassan eltűnik a szem elől, míg nem csak a mosolya (vö. „... mint a fakutya”) marad belőle a légben lebegve.

Cheshire cheese eredetileg *Cheshire*-ben készített, tömbben vagy szeletelve árult, fehér, száraz és morzsálló, a sótlantól (*mild*) a csipősig (*sharp*) terjedő ízű sajt; laza állaga révén könnyen penészedik, és így készül a *blue Cheshire*, amit azelőtt egyszerűen romlottnak tekintettek.

Cheviots alacsony hegylánc Northumberlandben, Anglia és Skócia határán, mely évszázadokon át volt csetepaték színhelye.

Csehov a mai magyar színpadon

Cs. Jónás Erzsébet

1. A szépirodalmi fordítás, mint interkulturális beszédcselekvés

Csehov drámai művei közül az öt legnagyobb, az *Ivanov*, a *Sirály*, a *Ványa bácsi*, a *Három nővér* és a *Cseresznyés kert* magyar fordításainak elemzése az olvasói párbeszéd értelmezése a mű s a befogadója között. E színművek megírásától eltelt közel száz év távlatában kreatív szövegmagyarázatra teszünk kísérletet mindannyiszor, amikor az eredeti mű, a közbeiktatott fordítói magatartás és a befogadó háromszögében az összefüggéseket keressük.

A fordításokban továbbélő szépirodalmi alkotás újragondolást provokáló üzeneteivel állandó párbeszédben áll mindenkori műfordítójával, kérdéseket tesz fel, s feltáruló rétegeivel korrigálja a fordító értelmező „válaszait”, míg végső eredményként meg nem születik a legmegfelelőbbnek vélt célnyelvi változata.

Az adekvát fordítás megítélésében a műfordítást úgy kell elemeznünk, mint az eredeti mű egyik lehetséges olvasatát. A „lehetséges olvasat” a fordító befogadói viselkedésére utal, arra az egyénenként változó kulturális oda-visszakapcsolásra, amely a befogadás során mindig viszonyító és értelmező jellegű. A művet az olvasó, előző olvasmányainak esztétikai értékéhez viszonyítva, s a bizonytalan, „nyílt helyeken” saját esztétikai-kulturális, sőt társadalmi-szociológiai tapasztalataiból kiindulva értelmezi. Az esztétikum befogadása tehát aktív folyamat, s a műalkotás épp a befogadó tudattal való teljes összeolvadásban válik esztétikai tárggyá, így „egyensúlyozódik ki”. Ez a folyamat játszódik le a műalkotás és a műfordító találkozásakor, amikor is a fordító befogadó olvasóként viselkedik.

A szépirodalmi alkotás recepciója, befogadása során az aktualizálódó jelentésvilág a keletkezés és befogadás között húzódó idő- és térvizonyoknak megfelelően rendeződik újra. Ebben a vonatkozásban – s ez a műfordítás szempontjából igen lényeges – előtérbe kerülnek a „meghatározatlan helyek” értelmezései: a műnek olyan elemei, amelyek az olvasó képzeti-tudati működésének fokozott aktivitása révén épülnek csak fel. Ilyennek tekinthetők a képszerű jelentésegységek, az ábrázolt tárgyiasságok viszonyrendszerei, a mű egész kohéziós hálózata. A struktúra teljességre törő újrafelépítése attól függően jöhet létre, hogy a „meghatározatlan helyek” kitöltésére megvannak-e a feltételek a befogadó értelmezési készségében. Ha igen, e helyek összekötő kapocs szerepét tölthetik be a mű és majdani olvasójuk között. A műfordítás körében egy-egy mű újabb fordításváltozat létével igazolja a befogadás- és hatásmechanizmusok folyamatos érvényesülését (Egri 1980; Bókay 1981).

Komisszarov a fordítás legtárgyiasabb szintű ekvivalenciáját a nyelvi jelek megfelelésében határozza meg. Ugyanakkor hozzáteszi azt is, hogy maga a fordítás, mint szövegfordítás, alapvetően a legteljesebb ekvivalenciát csak a kommunikáció céljának megvalósításában érheti el, minthogy ez a szint kötő-

dik legkevésbé konkrét nyelvi rendszerhez. Már ebből is láthatjuk, hogy a műfordítás szempontjából a nyelvi jel tartalmát képező komponensek, a szavak, s azok nyelvtani kategóriái nem elsődleges fontosságúak. Mégis ezeknek a nyelvi jeleknek valamiféle rendeződése, információja révén képes az író közlési szándékának megfelelően egy másodlagos jelrendszert kialakítani, a valóság művészi modelljét létrehozni. Erdemes áttekinteni, hogy a nyelvi jelek milyen információk hordozói lehetnek.

1. a denotátumot azonosító információ
2. a denotátum egyes tulajdonságaira utaló információ
3. a környező világ tudatunk által elkülönített általános kategóriáihoz való tartozás kifejezése
4. a nyelvi jel meghatározott szférában történő leggyakoribb használata
5. a jel által kifejezett érzelmre utaló információ
6. a különböző denotátumcsoport jelölésére való alkalmasságra utaló információ (többjelentésű szavak)
7. a képszerűség vagy más asszociációs kapcsolat megléte a szó tartalmában
8. a szót alkotó morféma-k tartalmát kifejező információ
9. a többi kapcsolódási lehetőség kifejezése a nyelvi megformálás során
10. az adott szó tartalmának másik szó jelentésével való szembeállítás lehetőségét jelző információ (vö.: Komisszárov 1973: 78–157).

Az itt felsorolt komponensek nem egyenértékűek. Az első három információ a legtöbb szóra jellemző. A művészi szövegben azonban legtöbbször épp a járulékos információk a fontosabbak – ezek segítségével épülnek fel a művészi szöveg különböző strukturális, szemantikai szintjei. Különösen fontos szempont ez Csehov vizsgálatánál, amikor a szavak nemcsak jelentésükben kettősek, gondoljunk a szimbólumokra, *a sirály, a cseresznyéskert, az orosz erdő* képeire, hanem egy-egy szó megválasztásának szociális rétegekijelölés a feladata. Ez a megszólításokra és a kicsinyítő képzős alakok jelentésére fokozottan vonatkozik.

2. A dramaturgia nyelvi változása az *Ivanov*tól a *Cseresznyés-kertig*

Csehov darabjai a századfordulón születtek. Ám dramaturgiájának közel 20 évet felölelő fejlődési ívén is vizsgálható Csehov szövegszervező módszere: mi-
ben változott, milyen új elemmel gazdagodott az *Ivanov* megírásától, 1887-től a *Cseresznyés-kertig*, 1904-ig, hiszen maga a nyelvi szerkezet az olvasó számára már bizonyos járulékos jelentést hordoz, mivel a nyelvi érintkezési formák a nyelvet beszélő kultúrközösség különböző csoportjaira jellemző stílusréteget alkotva rendeződnek. Ez a járulékos információ létrejöhet a tartalomtól függetlenül, magának a szerkezetnek az informatív erejével, vagy szigorúan meghatározott szerkezetek állandósult kapcsolódásával is. Fordításstilisztikai szempontból az első típus érdekes, amelyet a szintaktikai struktúra, a lexikai egységek elren-

deződése – a mondatok, a frázisok, a szórend – képvisel. Csehov maga által megfogalmazott módon követelményeket állít a nyelvvel és a stílussal szemben:

1. egyszerűség és szemléletesség
2. tömörség
3. tisztaság és gondolati pontosság
4. zeneiség és jóhangzás

Csehov hőseinek nyelvére az egyszerűség és a zeneiség jellemző. Az egyszerűséget és kifejezőerőt a leghétköznapibb frázisok teremtik meg – írja egy levelében (Письмо, 1899). Jelzői egyszerűek, mindennapiak. A kicsinyítőképzős szavakat, az idegen kifejezéseket, a provincializmusokat csak a nyelvi egyénítésre használja, ő maga kerüli szövegbe való beépítésüket. Megfigyelhettük, hogy a leginkább lírai alkatú hősök, akik a szerző gondolatait hordozzák, a legegyszerűbb, sallangmentes, tiszta irodalmi nyelvet használják. Csehov dialógusainak szerkezetével gazdag szakirodalom foglalkozik (Arvat 1961; Gurbanov 1957; Ljulko 1957; Poliscsuk 1961). Bah a kérdő mondatok funkcióját, Badajeva pedig a társalgási stílus jegyeit vizsgálja Csehov drámáiban (Bah 1958; Badajeva 1972).

A nyelvi egyszerűség mellett a zeneiség elve is dominál a dialógusok felépítésében. Ez a nagyfokú korlátozás, megkötés a szerzői beszédet, vagy a szerző gondolatait tükröző hősök nyelvét már a vershez közelíti. A drámára, mint a lírai műfajjal rokon szövegműfajra ez fokozottan vonatkozik (vö.: Csudakov 1974: 353). Az emocionális alapon történő kiválasztás nemcsak a lexikai, hanem a tárgyi szinten is jelentkezik. Az effektusok egymásra rakódása adja a csehovi szöveg szemlélet örökös kettősségét. A „véletlenek”, az élet kiválogatatlanságának benyomását adják, s a költői megkomponáltság a részlet szűkségszerűségének érzését kelti. A színházi interpretációk, s a fordítások is ingadoznak a két jellemző elvből adódó szemlélet között. Bármelyik elv dominál is a fordításokban, egy bizonyos: ezek az értelmezések a dialógusokban, a dráma nyelvi rétegében valósulnak meg. A drámairó Csehovra érvényesek Bahtyin Dosztojevszkij dialógusairól írt gondolatai is, „Az ember belső világát csak úgy lehet bemutatni, ha megmutatjuk, hogyan érintkezik, hogyan szól másokkal. Csak a kölcsönös egymásra hatásban bontakozik ki az ember nembeli lényege (человек в человеке) mind önmaga, mind mások számára. A dialógus tehát nem a cselekvést megelőző aktus, hanem a cselekvés maga. Létezni annyit jelent, mint beszélve érintkezni a másikkal. Mikor a dialógusnak vége, minden megszakad” (Bahtyin 1972: 434).

3. A szubjektív líra vonzásában – Kosztolányi Dezső

A *Három nővért* Csehov 1900-ban írta, de nyomtatásban csak egy évvel később jelent meg, s ez évben, 1901-ben mutatták be a moszkvai Művész Színházban. Magyarországi ősbemutatója 1922-ben volt Kosztolányi Dezső fordításában a Vigszínházban. Ugyanitt 1947-ben is felújították, majd 1954-ben a Madách Színház Háry Gyula fordításában tűzte színpadra a darabot. A Csehov gyűjte-

ményes kiadásba [*Sirály. Színművek* (1887–1904)], Kosztolányi tolmácsolásában került be. Nem tisztázott, milyen szöveg alapján fordított Kosztolányi, de valószínűbb, hogy német közvetítéssel került kapcsolatba a Csehov-szöveggel (Cs. Jónás – Székely 1987). Kosztolányi életművének jeles szakértője, Kiss Ferenc, aki az író monográfiáján dolgozott, azt a tájékoztatást adta e munka szerzőjének, hogy ezen a ponton ő sem tud hiteles forrást megjelölni. Így a Kosztolányi-fordítás eltéréseinél gondolnunk kell majd arra, hogy a hiba a közvetítő „csatornában”, az esetleges német fordításban volt. Háry Gyula, mint Csehov egyik állandó fordítója, oroszról fordított.

Kosztolányi fordítása egyfajta költői szubjektumon átszűrt interpretáció. Nemcsak azért, mert nem az eredeti orosz szövegből dolgozott, hanem főleg annak okán, hogy a lélek védtelenségének Kosztolányira jellemző nyelvi tükröztetése át- meg átszővi a csehovi szöveget ott is, ahol ez az orosz eredetit követve másként hangzana. Kosztolányi költői stílusának fordításbeli tükröződésére állítsunk párhuzamba egy-egy versidézetet és fordításbeli szövegrészt a *megszólítás* kommunikatív funkciójának azonos megoldására (vö.: Cs. Jónás 1984). A szövegbeli kiemelések a szubjektív stílust tükröző költői fordulatok, illetve orosz eredeti megfelelőik:

Kosztolányi: *Ó, hányszor látlak mégis benneteket*

Ó, hányszor látlak mégis benneteket,
kis testvérekém, rongyos gyermekek. (...)

Kosztolányi: *Ha volna egy kevés remény*

Ha volna egy kevés remény,
a lelkeket megmenteném,
ti drága, drága szentek,

kik ültök otthon tétován
az elhagyott szobák során,
s este sétálni mentek.

< ... >

Becéztek minden kicsikét
aranyhalat, kutyát, csibét,
mi gyönge és szegényke.

Szóltok: „Képzeld csak, édesem,
múltkor meggyászós volt édesen,
mint valaha, hat éve.”

Csehov: *Három nővér*

Маша: Мне хочется каяться, милые сестры...
Милые мои, сестры мои (Чехов 1967, 536)

Kosztolányi:

Mása: Szeretnék meggyónni tinéktek, *kedves testvéreim ... édes, édes kis testvéreim ...* (Csehov 1973: 546)

Csehov: *Három nővér*

Чебутыкин: *Милые мои, хорошие мои, вы у меня единственные, вы для меня самое дорогое, что только есть на свете.* (Чехов 1967: 497)

Kosztolányi:

Csebutikin: *Édeseim, lelkeim, maguk nekem az egyetlenek, a legdrágábbak ezen a világon.* (Csehov 1973: 487)

Kosztolányi költői nyelve megteremtette annak a szubjektív értékrendnek a Csehov-hősökre is jellemző adekvát nyelvi kifejezését, melyet jól érzékeltet az idézett *Ha volna egy kevés remény* című vers, és hitelesnek érzünk a *Három nővér* hősnőinek dialógusaikban megvalósuló viszonyrendszerében. Ez az értékrend a szövegben nyomon követve hozza létre a szöveg *szubjektív modalitását*, amely a *beszélőnek* a közöltekhöz való viszonyát fejezi ki a legkülönbözőbb nyelvi eszközökkel: az intonációval, a speciális kommunikatív funkciójú szintaktikai szerkezetekkel, a szórenddel, a szóismétléssel, a módosítószók bekapcsolásával, ún. bevezető szavak, beékelte szerkezetek használatával, s mindezek sokféle kombinációjával (Svedova 1980: 215). Galperin a modalitás kategóriáját tárgyalva hangsúlyozza, hogy a hagyományosan grammatikai értelemben vett modalitás-tartomány, amely mint *objektív modalitás* a valósághoz viszonyított reális-irreális oppozíció mentén az igeidők, igemódok segítségével a mondat paradigmikus rendszerében követhető nyomon, a *szubjektív modalitás* fogalmának bevezetésével kiszélesedik, s alkalmat ad arra, hogy a modalitás legyen az átívelő híd a mondat és a megnyilatkozás, s a *szöveg* bonyolultabb szerkezetei között egészen a *szövegfölöttiségig, a kultúráig* (Galperin 1981: 114–115, Szabó 1982: 84–147).

A költői én kontrasztív kiütköztetéséhez hasonlítsuk össze a *Három nővér* két fordítását, Kosztolányiét és Háy Gyuláét egy-egy jellemző részletében:

Csehov: *Három nővér*

Ольга: ... Мне двадцать восемь лет, *только ... Все хорошо, все от бога*, но мне кажется, если бы я вышла замуж и целый день сидела дома, то это было бы лучше.
(Чехов 1967, 493)

Kosztolányi:

Olga: Huszonnyolc éves vagyok, *de ... Minden jól van, minden az Úr rendelése*, azért tudja isten, ha férjhez mennék, és egész nap otthon ülnék, jobb volna. (Csehov 1973: 482)

Háy Gyula:

Olga: ... Huszonnyolc éves vagyok *mindössze ... Minden jól van, hisz minden istentől van*, mégis úgy hiszem, ha férjhez mentem volna és egész nap az otthonomban ülnék, az jobb lenne. (Csehov 1955: 9)

Háy fordítása két helyen is pontatlan, még hozzá olyan pontatlanság ez, amely Olga egyéniségét másképpen mutatja be. Az orosz szöveg szerkezetéből látszik, hogy a vesszővel elválasztott, a mondat után következő *только* egy újabb gondolat kezdetét jelzi. Erre utal a gondolati szünet jele, a három pont is, vagyis semmiképp sem tartozik, mint Háy véli, az előző mondat állítmányához. Másik oldalról megközelítve is ellentmondásos ez a fordítás: Olga a darab végén 24 éves hűgát arra biztatja, hogy feltétlenül menjen férjhez a báróhoz, mert már késő lesz, megöregszik. Feltételezhető, hogy saját korával ugyanúgy tisztában volt. A másik kritikus pont a szövegben Háy okhatározói mondat szerkezete: a *hisz* kötőszóval olyan kapcsolatba hozza Olga két mondatát, amelyből úgy tűnik, Olga belenyugvása nem a megfáradtság következménye, hanem valami mély vallásos hitből vállalt próbatétel. Ennek a Csehov-szövegben nyoma sincs.

4. A századelő patetikus közízlése – Tóth Árpád

A *Cseresznyéskert* 1903-ban írta Csehov, de a bemutatására – többszöri szövegváltoztatás után – csak 1904. január 17-én került sor a moszkvai Művész Színházban. Magyarra Tóth Árpád fordította, s 1924-ben mutatta be a Vígszínház. A magyar 1997. évi Csehov-kötetekben ebben az egy fordításban jelent meg. Helyenként – nyilván nyomdai hiba miatt – ugyanazon fordítás különböző kiadásainak szövege is eltér némiképp (Csehov 1970; Csehov 1973).

A *Cseresznyéskert* magyar szövegét vizsgálva nemcsak Tóth Árpád fordítói elveit s a kor közízlését látjuk tükröződni a darab szövegén, hanem a költő-műfordító lírai stílusát is. Kardos László részletesen elemezve Tóth Árpád versfordítói életművét rámutat a francia, német, angol fordítások jellemzőire. Megállapítja ugyanakkor, hogy „akárhol ütjük fel kötetét, mindenütt olyan sorokat, kifejezéseket találunk, amelyek Tóth Árpád eredeti verseiben is otthonosan hatnának. Ezek a fordítások jellegzetesen Tóth Árpád-iak”. (Kardos 1954: 306).

A költő verseiből jól ismert szavak, főleg melléknevek, sűrűn bukkannak fel a versfordításokban is. Ilyenek a *bús, halk, vad, vak, rest, unt, drága, zord, furcsa*,

lomha, vén, setét, torz, ferde, fanyar, renyhe, lenge, finom, szegény, remeg, leng, fáj, kék, kín, bú stb.

Jellegüknél fogva e stílus elemeket a lírai témájú szövegrészekben kell keresnünk. Ilyen az érzelmileg színezett alábbi tájleíró párbeszéd, amelyben a két idősebb testvér, Gajev és húga, Ranyevszkaja emlékszik vissza ifjúsága cseresznyés-kertjére:

Csehov: *Cseresznyéskert*

Гаев (*отворяет другое окно*): Сад весь белый. Ты не забыла, Люба? Вот эта длинная аллея идет прямо, прямо, точно протянутый ремень, она блестит в лунные ночи. Ты помнишь? Не забыла?

Любовь Андреевна (*глядит в окно на сад*): О мое детство, чистота моя! В этой детской я спала, глядела отсюда на сад, счастье просыпалось вместе со мною каждое утро, и тогда он был точно таким, ничто не изменилось. (*Смеется от радости*).

Весь, весь белый! О сад мой! После темной ненастной осени и холодной зимы опять ты молод, полон счастья, ангелы небесные не покинули тебя... Если бы снять с груди и с плеч моих тяжелый камень, если бы я могла забыть мое прошлое!

Гаев: Да, и сад продадут за долги, как это ни странно... Любовь Андреевна: Посмотрите, покойная мама идет по саду ... в белом платье! (*Смеется от радости*). Это она. (Чехов 1967: 567)

Tóth Árpád legelső nyomtatásban megjelent fordításában:

Gajev: (*kinyitja az ablakot*) Az egész kert csupa merő fehérség. Ljuba, emlékszel? Nézd, a hosszú allé még mindig milyen nyílegyenes ... emlékszel még, milyen ezüstszerű ragyogás szokott itt lenni bolondos éjszakákon? ...

Ljubov Andrejevna: (*kinéz az ablakon*) Ó, a felejthetetlen ifjúság ... az édes, ártatlan gyerekkor! ... Itt aludtam ebben a szobában, innen néztem a csendes, elsötétülő fákat ... Minden reggel együtt ébredt velem a boldogság és a kert ... Ó, és a kert most is szakasztott olyan, mint volt, semmi változás! (*Örömtől kacagó hang.*) Olyan fehérségesen fehér! Drága, drága kertem! Neked nem árt a fakó ősz és a fagyos tél, fiatal vagy újra és boldog vagy és nem hagytak el az égi angyalok ... Istenem, ha a vállamról leguríthatnám még egyszer ezt a nehéz követ ... ha el bírnam felejteni a múltat ...

Gajev: És ezt a kertet akarják most elárverezni ... milyen furcsa butaság ...

Ljubov Andrejevna: Nézz csak oda ... látod? a *mi jó édesanyánk* is itt jár még a kertben ... fehér ruhában ... (*Örömtől kacagó hang.*) Látod? ... *ő az!* ... *ő az!* (*Színházi Élet*, 1924. szept. 21. 101.)¹

Az alliterációk mellett a lírai fokozás szerkesztése, a párhuzamosan futó, visszacsatoló mondatok jelzik a szókincsen túl a költői stílust: *Itt aludtam – innen néztem; fiatal vagy és boldog vagy és nem hagytak el az égi angyalok; ha a vállamról leguríthatnám ... ha el bírnam felejteni a múltat stb.*

Sajnos, a későbbi kiadások a Tóth Árpád-i stílusnak a legértékesebb jegyeit is átalakítják. A *fehérségesen fehérből felségesen fehér* lesz, a *csendesen elsötétülő fákat* kifejezés helyébe csak a *kertet* szó kerül, a *furcsa butaság képtelenség-gé* változik az 1973-as kiadásban.²

A lírikus stílusa a tájleíráson kívül a szereplők érzelmi kapcsolatainak kifejezésében is szerepet kap. A harmadik felvonás végén Ánya vigasztaló szavaiban visszatérnek az alliterációk, a kettős ritmusok, a fokozások:

Аня: Мама! Мама, ты плачешь? Милая, добрая, хорошая моя мама, моя прекрасная, я люблю тебя... я благословляю тебя. Вишневый сад продан, его уже нет, это правда, правда, но не плачь, мама, у тебя осталась жизнь впереди, осталась твоя хорошая, чистая душа... Пойдем со мной, пойдем, милая, отсюда, пойдем!... Мы насадим новый сад, роскошнее этого, ты увидишь его, поймешь, и радость, тихая, глубокая радость опустится на твою душу, как солнце в вечерний час, и ты улыбаешься, мама! Пойдем, милая! Пойдем!... (Чехов 1967: 596)

Anja: Anyuska ... *ne sírj, drága jó anyuskám ... ne sírj, szívem édes anyuskája ...* hiszen olyan nagyon szeretlek ... *imádlak!* ... *A cseresznyéskertet* eladták a *cseresznyéskert* oda van ... igaz ... de mégis, minek sírni? ... hiszen, nézd ... az életünk még *megmaradt és megmaradt* a te *szép, tiszta, drága* lelked ... *Gyere velem ...* gyönyörűségem ... menjünk el innen ... *Majd ültetünk* mi magunknak egy új cseresznyéskertet, amelyik még szebb lesz, mint ez a régi volt ... *és meg fogod szeretni ... és megérted,* hogy így volt a legjobb, ahogy volt ... Boldog leszel újra, a *csendes és mélységes* boldogság úgy *fog rá-sütni* a lelkedre, mint az *esti napsugár ... és mosolyogni* fogsz újra, drága, édes anyuskám ... *gyere hát* innen ... menjünk ... *gyere!* ... (*Színházi Élet*, 1924. szept. 21. 120.)

¹ A *Cseresznyéskert* bemutatója a Vígyszínházban 1924. szept. 13-án volt. A fordítás a *Színházi Élet* 1924. szept. 21-i számában (XIV. évf. 38. sz.) a 91–125. oldalon jelent meg. Minden idézett szövegrészt ebből az első, hitelesen Tóth Árpád-i változathól vettünk.

² Csehov, Sirály. *Színművek 1887–1904*. Budapest: Magyar Helikon. 1973. 605.

A lírai hangvételnak szándékosan parodisztikus változatáról is szólnunk kell, melyet a jelentéktelen helyzetek pátosszal átfűtött leírásakor használt Csehov. E szónoki emelkedettség – a korstílusnak megfelelően – Tóth Árpádnál ahhoz hasonló tónusban valósul meg, mint ahogy például ő maga diákéveiben az önképzőköri székfoglaló beszédét tartotta.

Gajev az első felvonásban szónoklatot tart a százéves szekrény előtt. Később maga is megállapítja, mennyi ostobaságot hordott itt össze:

Гаев: Да... Это вещь... (Ощупав шкаф). Дорогой, многоуважаемый шкаф! Приветствую твое существование, которое вот уже больше ста лет было направлено к светлым идеалам добра и справедливости; твой молчаливый призыв к плодотворной работе не ослабевал в течение ста лет, поддерживая (сквозь слезы) в поколениях нашего рода бодрость, веру в лучшее будущее и воспитывая в нас идеалы добра и общественного самосознания. (Чехов 1967: 565)

Gajev: *Abizony ... nem minden bokorban terem egy ilyen szekrény!* (Тапогатя.) Akár utólagos ünnepi szónoklatot is lehetne intézni hozzá: Te régi, drága, *tiszteletre méltó szekrény!* Örömtől mélyen meghatva állok előtted, aki immár egy évszázad óta szolgál a Jó és Igaz ragyogó eszméinek! A te néma kiáltásod, amellyel gyümölcsöző munkára hívsz fel bennünket, hosszú száz éven keresztül nem vesztett erejéből és (sírásba olvadó hangon) *nemzedékeken át tartotta ébren hitünket egy jobb jövőben és a nemes emberi ideálok diadalában!* (Színházi Élet, 1924. szept. 21. 99.)

5. A szöveghűség jegyében – Gábor Andor, Háy Gyula, Makai Imre

A magyar fordítók következő nagy csoportja a század közepétől a hatvanas évek végéig alkotott. Orosz nyelvtudásuk meglehetősen korrekt volt, szöveghűségre törekedve, nagy mennyiségben és nem kevés rutinnal fordították az orosz irodalom legszélesebb spektrumát, lírát, prózát, drámát a magyar közönség számára. Egyéni ízlésük legfeljebb a szereplők kapcsolatteremtésének nyelvi gesztusaiban, a megszólítások fordításában követhető nyomon.

A megszólítás, a magázás vagy tegezés konnotációi a „környező világ tudatunk által elkülönített, általános kategóriáihoz való tartozást” fejezik ki. A fordítóknak az érintkezési viszonyrendszerrel alkotott szociolingvisztikai prekonceptiója tükröződik akkor, amikor az alá-fölérendeltségi viszonyban automatikusan a „lefelé” tegezést használja:

Csehov: *Ivanov*

ИВАНОВ: (...) *Миша*, бог знает что ... *вы меня испугали...*
(Чехов 1967: 267)

Gábor Andor:

Ivanov: (...) *Misa*, a jó isten tudja, hogy ... *megijesztettél ...*
(Csehov 1950: 15)

A lekezelő nyelvi gesztusok Csehov szövegében épp fordítva, Borkin, az intéző részéről hangzanak el a gazdájához, Ivanovhoz szólva:

Боркин (*живо*): Постоите, постоите! ... ведь сегодня, кажется, день рождения Шурочки ... Те-те-те-те ... А я забыл ... Вот помять, а? (*Прягает*) Поеду, поеду (*Поет*) Поеду, пойду ... выкупаюсь, пожую бумаги, приму три капли нашатырного спирта и - хоть сначала начинай ... *Голубчик, Николай Алексеевич, мамуся моя, ангел души моей, вы все нервничаете, ноете, постоянно в мерлехлюндиш, а ведь мы вместе черт знает каких делов могли бы наделать! Для вас я на всё готов ... Хотите, я для вас на Марфуше Бабакиной женюсь? Половина приданого ваша ... То есть не половина, а все берите, все!*

Иванов: Будет вам вздор молоть. (Чехов 1967: 269)

Gábor Andor:

Borkin (*élénken*): Várjon csak, várjon csak! ... Ma azt hiszem, Surocska születése napja van ... Tyetyetyetye ... És én elfeledtem ... Rossz a fejem, nem? (*Felugrik.*) Megyek már, megyek már ... (*Énekel.*) Megyek, megfürdöm, egy kis papírt rágok, három kanál szalmiákszeszt veszek be és aztán – újra kezdem ... *Drága Nyikoláj Alekszejevics, kedves anyuskán, lelkem angyala. Maga mindig idegeskedik és vonaglik és állandóan melankóliáz. Pedig mi ketten együtt az ördög tudja, micsoda üzletet tudnánk csinálni! Magáért én mindent megtennék ... Ha akarja, elvinném Márfusa Babakinát. A hozomány fele a magáé ... Nem is a fele, hanem az egész, az egész ...*

Ivanov: Hagya a sületlenségeit. (Csehov 1950: 18)

A nők megszólítása fokozott fordítási nehézséget okoz. A magázás túl rideg, az önözés hivatalos. A *kegyed* nem minden szociális rétegnyelvben elfogadott. A magyar nyelvi etikett újra ismeri a *kegyed* megszólítást. Érdekes, hogy a

régebbi fordításokban (Kosztolányi, Tóth Árpád, Háy) gyakrabban előfordul nők megszólításakor, amikor a hétköznapi *maga* fordulatot kerülni akarja:

Csehov: *Sirály*

Медведенко: Отчего вы всегда ходите в чёрном? 1967: 391)

Háy Gyula:

Medvegyenko: *Kegyed* miért jár mindig feketében? (Csehov 1970: 69)

Makai Imre:

Medvegyenko: Miért jár mindig feketében? (Csehov 1973: 331)

Háy fordításában az intéző az íróvendéget is *kegyedezi*. Találón jelöli ezzel a fordítás Samrajev alárendeltségét:

Шамраев: (*Тригорину*) А у нас, Борис Алексеевич, осталась *ваша вещь*. (Чехов 1967: 437)

Háy Gyula:

Samrajev: (*Trigorinhoz*) *Kegyed meg*, Borisz Alekszejevics, valamit nálunk felejtett. (Csehov 1970: 117)

Makai Imre:

Samrajev: (*Trigorinhoz*) Nálunk maradt valamije, Borisz Alekszejevics. (Csehov 1973: 395)

Elkülöníthető csoportot képeznek Csehov megszólításai között a mélyen lírai, érzelmekben gazdag figurák kontaktusteremtő kezdőszavai. Szonya így kérleli nagybátyját:

Csehov: *Ványa bácsi*

Соня: *Дорогой, славный, дядя, милый (...)* (Чехов 1967, 484)

Háy Gyula:

Szonya: *Drága, kedves Ványa bácsi!* (...) Csehov 1970, 168)

Makai Imre:

Szonya: *Édes, drága bácsikám (...)*! (Csehov 1973, 467)

A *Ványa* bácsiban búcsúzáskor Jelena Andrejevna így szólítja meg Vojnyickijt:

Елена: Прощайте, *голубчик* (Чехов 1967: 487)

Háy Gyula:

Jelena: Isten vele, *kedves*. (Csehov 1955: 171)

Makai Imre:

Jelena: Isten vele, *kedvesem*. (Csehov 1973: 471)

Az orosz familiáris megszólítások mindegyike a magyarban nem használható közvetlen fordításban, csak ha megkeressük a funkciónak megfelelő magyar ekvivalenst: Pl. az *огурчик* (kis uborka) a magyarban egész sor megszólításnak felelhet meg. Észrevehetően a szó direkt fordítását (*galambom, galambocskám*) a fordítók kerülik. A fordítók sokszor tanácstalanok, mert nem érzik a szituáció adta járulékos jelentésárnyalatot, s így nehézségekbe ütköznek, hogy a magyar megszólítások közül kiválasszák az éppen megfelelőt.

Az *Ivanov*ban Borkin szólítja így enyhe gúnnyal gazdáját:

Боркин: (...) *Голубчик, Николай Алексеевич, мамуся моя, ангел души моей ...* (Чехов 1967: 269)

Gábor Andor:

Borkin: *Drága Nyikolaj Alekszejevics, kedves anyuskám, lelkem angyala*. (Csehov 1950: 18)

A *Sirály*ban Irina elnéző kedvességgel dorgálja a szamovárt ajándékozó Csebutikint:

Ирина: *Голубчик, Иван Романыч что вы делаете!*
(Чехов 1967: 497)

Háy Gyulánál – talán a megszólításbeli stílustévesztést elkerülendő – kima-
radt ez a mondat.

Kosztolányi:

Irina: *Kedves, kedves Iván Romanics, mit csinál?*
(Csehov 1973: 487)

Itt a *голубчик* megbocsátó, gyengéden feddő árnyalatot kap. Kosztolányi ezt jól érzékelteti a jelző duplázásával. A kicsinyítő képző itt sem a kis méretet jelöli, hanem a familiáris társalgási stílust. Ez vonatkozik a *голубчик, огурчик, помпончик, хорёк, батюшка светик* stb. megszólításokra is. Természetesen

vannak olyan megszólítások, amelyeknek magyar megfelelője is kicsinyítő képzős, mint a *мамочка, нянечка*.

A *мамочка* a *Cseresznyéskert*ben fordul elő leggyakrabban, s Tóth Árpád *anyuskának* fordítja, megőrizve a kedveskedő, becéző hangnemet. Sajátos viszont, hogy a *dadus, dadácska* jelentésű *нянечка*-t miért fordítja Kosztolányi mindenhol a rideg *dada* szóval:

Ольга: Нянечка, дай ему пирога. Ферাপонт, иди, там тебе пирога дадут. (Чехов 1967: 496)

Háy Gyula:

Olga: *Dadus*, adj neki süteményt. Eridj, Ferapont, kapsz süteményt. (Csehov 1955: 15)

Kosztolányi:

Olga: *Dada*, adj neki pirogot. Menj Ferapont, majd kapsz pirogot. (Csehov 1973: 487)

A nyelvi jel járulékos jelentéséről itt csak a megszólítások kapcsán esett szó. De járulékos jelentést hordoz a szintaktikai rendszerben egy mondat szerkezet, vagy a mű egészében egy végigvitt szimbólum, s a drámaírói életmű adott szakaszán a visszatérő motívumok, gondolatok is.

A nyelvi érzelemkifejezés vizsgálatának gazdag hazai és nemzetközi szakirodalmából itt csak egy magyar szerző orosz vonatkozású monográfiájára hadd utalunk, amely meggyőző erővel bizonyítja, hogy a konnotáció, az érzelmi értékelés a morfológia, a lexika, a nyilatkozat, a szövegegész minden szintjén kimutatható nyelvi eszközökhöz kapcsolódik (Péter 1991).

6. A nyelvi nonkonformizmus – Elbert János, Spiró György

A Csehov-fordítások sorában a hetvenes évek elején Elbert János *Ivanov*-fordításával új stílus jelenik meg. Ez a nyelvi nonkonformizmussal jellemezhető újabb magyar műfordítói felfogás nem Elbert Jánossal kezdődik. Előhírnökei között már a hatvanas években nagy visszhangot váltott ki például Salinger *Zabhegyezőjének* magyar változata, különösen a magyar szépirodalmi stílustól akkor még szokatlan stíluslemeivel. Ezt a művészetek különböző válfajaiban, a képzőművészetben, a zenében, a színjátszásban, az irodalomban fellelhető nonkonformizmust az akkori fiatalok, utólag „nagy generációnak” nevezett, kreatív csoportja személyesítette meg. E korszak nyelvi stílusbeli lenyomata Elbert János drámafordítása, amely a pesti utca beszélt nyelvi stílusát emelte át a színpadi nyelvbe.

A beszélt nyelvi elemek egész sorát használja a fordító a spontán megnyilatkozások, az elemi erővel feltörő indulatok érzékeltetésére:

- a) Az *előkészítetlen* (spontán) beszélt nyelvi szöveg szerkezetében a mellérendelések, a tartalmi kapcsolódások nem következethetők ki a meglévő vagy feltételezett nyelvi kulcsszavakból (pl. *kötőszók*).
- b) A beszélt nyelvi szöveg számos *logikai ugrást* tartalmaz.
- c) A befogadást két alapvető mozzanat teszi lehetővé. Egyfelől a *hallgató aktívan részt vesz* a beszélő által számára meghagyott logikai műveletek elvégzésében. Másfelől állandóan értékeli a szöveget annak koherens és logikus volta szempontjából, s a *tartalmi logikai tévesztéseket figyelmen kívül hagyja*.
- d) A spontán beszéd előállításakor a beszélőt egy *globális gondolategyüttes* irányítja, ugyanakkor az állítások szóállománya és az ahhoz tartozó tartalmi asszociációk közben *módosíthatják* a globális gondolatot.
- e) A *logikai ugrások* (a gondolatsorban előreszalad) és a *gyakori redundancia* (a tartalom több, azonos értékű megfogalmazása) a globális és a részleges gondolatsorok együttes felszínre törésével magyarázható.
- f) A *pragmatikus gondolatközvetítés* előadási *stratégiáit* követve a beszélő kész a megformáltság követelményeit háttérbe szorítani (vö. Fábri 1988: 86–87).

Az *Ivanovot* (1887–1889), Csehov első jelentős drámai művét, lefelől Tóth Árpád fordította magyarra 1923-ban a Vigszínház számára, majd 1950-ben Gábor Andor, végül a darab színházi felújítása alkalmából (1971) Elbert János fordította újra. A Csehov életműsorozatba ez utóbbi formájában került be (Csehov 1950; Csehov 1973). Spiró György a Nemzeti Színház *Ivanov* bemutatója kapcsán írt elemzésében egy mondat erejéig kitér a fordítás értékelésére is: „A Nemzeti színészei formálta alakok tenyerestalpas vígjátékhősök, vérbő, kegyetlen humorukat szívesen csillogtatják, és erre nagyszerű alkalmat nyújt Elbert János mai köznyelvi fordulatokat használó, jól mondható fordítása” (Spiró 1971, Spiró 1990).

A darab indítása az intező, Borkin életteli, dinamikus, sodró nyelve és Ivanov belső mozdulatlanságát kifejező „Jó, majd aztán...”, „Ne zaklasson!”, „Nem tudom”, „Elég a fecsegésből!” stb. válaszainak kontrasztjára épül:

Боркин (живо): *Постойте, стойте!* ... ведь сегодня, кажется день рождения Шурочки ... *Те-те-ет-те* ... А я забыл ... *Вот память, а?* (Прягает) *Поеду, поеду* ... (Поет) *Поеду ... пойду, выкупаюсь, пожую бумаги, приму три капли нашатырного спирта и - хоть сначала начинай ... Голубчик, Николай Алексеевич, мамуся моя, ангел души моей, вы все нервничаете, ноете, постоянно в мерлехлюндии, а ведь мы вместе черт знает каких делов могли бы наделать! Для вас я на всё готов ... Хотите, я для вас на Марфуше Бабакиной женюсь? Половина приданого ваша ... То есть не половина, а все берите, все! ...*

Иванов: Будет вам вздор молоть. (Чехов 1967: 269)

Elbert János:

Borkin (élénken): *Hohó, várjunk csak!* Ha nem tévedek, ma van Surocska születésnapja ... *Cöcöcöcö ...* Hát nem elfelejtettem? *Á, az én memóriám!* ... (Ugrándozik) *Átmegegyek én is, átmegegyek én is!* (Énekel) *Átmegegyek én is ...* Megegyek, megfürdöm, rágok egy kis papirost, beveszek három csepp szalmiákszeszt, és akár kezdek elölről ... *Nyikoláj Alekszejevics, galambom, édes egyetlen szülőanyám, szívem szottyá, egész nap csak idegeskedik, siránkozik, örökké ebben a melankóliában, pedig mi ketten, hű, ezer pokol, hegyeket tudnánk mozdítani! Tűzbe mennék magáért ...* Egy szavába kerül, és a maga kedvéért akár elveszem feleségül Marfusa Babakinát! Felezünk a hozományból ... Dehogyan felezünk, az egészet viheti, az egészet!

Ivanov: Elég a fecsegségből! (Csehov 1973: 27)

Spiró György:

Borkin: (élénken) *Várjon, várjon...* azt hiszem, ma van Surocska születésnapja... *Te-te-te-te...* Én meg elfelejtettem... *Micsoda memória, mi? (ugrál) Én is megegyek, én is megegyek...* (énekel) *Átmegegyek...* Megegyek, megmosdok, szívok egy kis papírt, bekapok három csepp szalmiákszeszt, és mintha újjászülettem volna... kedves Nyikolaj Alekszejevics, anyácskám, én lelke angyla, maga folyton idegeskedik, a fenébe, nyafog, folyton melankólikás, pedig mi, a fenébe, együtt ördög tudja, mekkora dolgokat tudnánk művelni! Magáért én mindenre kész vagyok... akarja, hogy a maga kedvéért feleségül vegyem Marfusa Babakinát? Babakina az egy szemét, egy repedszarkú, egy zsupori. De ha akarja, elveszem. A hozomány fele a magáé... Illetve nem is a fele, de az egész... Vigye az egészet!

Ivanov: Hülyeségeket fecseg. (Spiró 1990: 8.)

A kiemelt szövegjellemzők a színpadra szánt művek, s azok mai fordításaiban döntő fontosságúak. A színdarab ugyanis egyszerre művészi szöveg, tehát épít a nyelv formai jelértékére, s felhívó szöveg, amely valamilyen nézői reakciót – közönségsikert – akar kiváltani. A nézővel közös konnotációk kialakítására alkalmas nyelvi eszköztára mellett döntő fontosságú a prozódia, a jól mondhatóság ismerve. Pragmatikai célja a nézővel való azonos kommunikatív hullámhossz megteremtése, amelyhez a nyelven kívüli, színházi megjelenítő eszközöket (díszlet, jelmez, koreográfia stb.) hívja segítségül. A fordítandó szövegnek tehát, mindezt figyelembe véve, a színpad szolgálatába kell állnia, ha a kor nézőjéhez akar szólni. Ugyanakkor nem kétséges, hogy a világirodalom által épül be egy nemzeti kultúrába, hogy a fordító révén a befogadó, saját kulturális asszociációs bázisára építve, a befogadás valamelyik fázisában „sajátjának” érzi a művet. Ezért van az, hogy a világirodalom értékei koronként újrarendelésre ösztönöznek, s a fordításkritikust az eredeti mű, a hagyományra épülő

célnyelvi norma és az élő nyelvhasználatot tükröző újrafordítások összevetésére készítetik (vö: Balázs 1998).

A fordítástudomány egyik feladata a különböző műfajú forrásnyelvi szövegek, azok célnyelvi fordításai és hasonló műfajú, de nem fordítás eredményeként született célnyelvi szövegek kontextuális egybevetése. Az ekvivalencia vizsgálatakor a fordításnak a forrásnyelvi szöveggel való egyenértékűségét mérlegeljük. Több szakíró a nyolcvanas évek elején a célnyelv felé próbálta fordítani a fordításelmélet figyelmét azt hangsúlyozva, hogy a fordításnak a célnyelvi kontextusban kell funkcionálnia, célnyelvi műfaji, stilisztikai normáknak kell megfelelnie. Így az ekvivalencia, mint a fordítástudomány központi kategóriája fokozatosan átadja helyét az „adequacy – appropriacy – acceptability” (adekvátuság – célnyelvi megfelelés – célnyelvi elfogadhatóság) hármas kategóriájából az utóbbi kettőnek (Klaudy 1997). Mi magunk is a szociokulturális nyelvi megfeleltetés szándékát látjuk igazolva Csehov elemzés alá vett magyar fordításainak tükrében.

Irodalom

- Арват Н. Н. 1961. Неполные опеределённое-личные предложения в современном русском языке. *Вопросы синтаксиса*. 119–22.
- Бадаева, Н. Г. 1972. Разговорная речь в произведениях А. П. Чехова. *Русская речь*. 1974/4. 3–7.
- Бах, Ц. А. 1958. К вопросу о строении вопросо-ответных конструкций в драмах А. П. Чехова. Научный ежегодник за 1955 год Саратовского университета. Саратов: Филфак. 135–9.
- Бахтин, М. М. 1972. *Проблемы поэтики Достоевского*. Москва.
- Balázs G. 1998. *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón*. Budapest: A-Z Kiadó.
- Bókay A. 1981. Szövegstruktúra, szövegvilág és az irodalmi interpretáció. In: Láng G. és Szabó Z. (szerk.) *Literatura Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok*. Bukarest: Kriterion. 1–2. sz. 44–58.
- Чехов, А. П. 1967. *Избранные произведения в трех томах*. Том. 3. Москва
- Csehov, A. P. 1950. *Drámai művei*. Budapest: Franklin.
- Csehov, A. P. 1970. *Négy színmű*. Budapest: Európa.
- Csehov, A. P. 1973. *Sirály. Színművek (1887–1904)* Budapest: Helikon.
- Cs. Jónás E. 1984. Fordítói stílusok a Csehov-dramaturgia magyar nyelvű tolmácsolásában. In: Székely G. (szerk.) *Filológiai tanulmányok A. P. Csehov drámai műveiről I*. Nyíregyháza: BGYTF 102–119.
- Cs. Jónás E. – Székely G. 1987. Hogyan fordította Kosztolányi Dezső a *Három nővér-t*? In : Székely, G. (szerk.) *Filológiai tanulmányok A. P. Csehov drámai műveiről II*. Nyíregyháza: BGYTF 131–138.
- Csudakov, A. P. 1974. A művészi rendszer egészként való elemzésének problémája. *Helikon* 3–4. 341–55.
- Egri P. 1980. Befogadás és műelemzés. In: *Filológiai Közölny*. XXVI. 4. sz. 439–53.

- Гальперин, И. П. 1981. *Текст как объект лингвистического исследования*. Москва: Наука.
- Fábricz K. 1988. A beszélt nyelvi szövegalkotás kérdéseihez. In: Kontra M. (szerk.) *Beszélt nyelvi tanulmányok*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 76–89.
- Гурбанов, В. В. 1957. О стиле драматургии А. П. Чехова. *Русский язык в школе*. 1957/3. 42–50.
- Kardos L. 1954. Tóth Árpád műfordításai. Különlenyomat. Az MTA I. Oszt. Közleményei. 5. kötet 1–4. szám.
- Klaudy K. 1997. *Fordítás I. Bevezetés a fordításelméletbe*. Budapest: Scholastica.
- Комиссаров, В. Н. 1973. *Слова о переводе*. Москва. Мешдународные отношения.
- Люлько, М. 1957, *Язык и стиль драматургии А. П. Чехова. Изучение языка писателя*. Ленинград. 157–98.
- Péter M. 1991. *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Письмо М. Горькому от 3 янв 1899 г. – Чехов А. П. «Статьи, высказывания, письма», Москва, т. XVI. 11.
- Полищук, Т.Т. 1961. *О принципах использования многозначных слов в произведениях А. П. Чехова*. Саратов. 255–65.
- Шведова, Н. Ю. (гл. ред.) 1980 г. – *Русская грамматика I–II*. Москва: Наука.
- Spiró Gy. 1971. Ivanov a Nemzetiben. *Színház*, 1971. ápr. 11–5.
- Spiró Gy. 1990. *Ivanov fordítása kéziratban*. A Vígszínház tulajdona.
- Szabó Z. 1982. A szövegnyelvészet stilisztikai jelentősége. In: *A szövegvizsgálat új útjai*. Bukarest: Kriterion.
- Tóth Á. (ford.) 1924. Csehov, A. P.: Cseresznyés kert (színmű 4 fv.). *Színházi Élet* 38. sz. 41–125.

A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák

Valló Zsuzsa

A drámaszövegre jellemző fordítói problémák elsősorban két okra vezethetők vissza: egyrészt a színpadon megszólaló szöveg „többszólamúságával”, másrészt annak fokozott kontextus-érzékenységével magyarázhatók. Ez utóbbi, vagyis a környezet változása azért okozhat különös gondokat, mert a „megszólalás” és a befogadás élő jellegéből fakadóan a közönséggel való kapcsolat megteremtése szigorúan helyhez (színház) és időhöz (az előadás tartama) kötött. A fordítónak tehát – ugyanúgy, mint az egyéb multimediális szövegek esetében – fokozottabban kell számolnia a befogadó közösség értelmezési nehézségeivel. A következőkben arra keresünk választ, vajon mi okozhatja a néző és a szöveg közötti dialogikus viszony zavarait, és vannak-e olyan szövegelemek, amelyek különösen felelőssé tehetőek e párbeszéd zökkenőjéért.

Ahhoz, hogy az előbbi kérdésekre megfelelhessünk, mindenekelőtt tisztázunk kell, hogy milyen **külső és belső** feltételek teljesülése szükséges ahhoz, hogy a szöveg képes legyen kapcsolatba lépni (kommunikálni) a nézővel/olvasóval.

1. A szöveg és a környezet kapcsolata: a kommunikáció feltétele

A fordítónak, ahhoz, hogy az új közegben is értelmezhető szöveget hozzon létre, igazodnia kell annak elvárásaihoz, tudásához, világnévéhez, és (szükség esetén) el kell végeznie a megfelelő kiigazításokat is. Neubert ezeket a „megfeleltető” műveleteket **pragmatikus rekonstrukciónak** nevezi, és úgy véli, hogy amennyiben a fordító a célnyelvi kultúrába beilleszkedő szöveget akar létrehozni, akkor „joga, sőt kötelessége” ezeket végrehajtani (1968/1986: 283–284). Ezzel az eljárással a fordító lényegében a kulturális háttértudásban mutatkozó különbségeket áthidalva a befogadó felé közelíti, **honosítja** a szöveget. Azokat a műveleteket, amelyekkel a fordító elősegíti a szöveg és az új közönség találkozását **pragmatikai szempontú fordításnak**, az elméletet pedig, amely a nyelv és a nyelven kívüli valóság összefüggéseit, azaz a nyelvet „működés közben” vizsgálja **pragmatikának** nevezzük. „Pragmatics is the study of language in use” (Baker 1992: 217). A pragmatika tudománya tehát *minden* olyan jelenséget vizsgál, amely a nyelvnek a *valódi használatával* függ össze. A pragmatikai kutatások különbözhetnek egyrészt irányultságukat illetően (például foglalkozhatnak szigorúan irodalmi művekkel vagy reklámszövegekkel), másrészt abban, hogy a szöveg mely szintjén – a lexika, a mondatszerkezet vagy az egész szövegre kiterjedően vizsgálódnak.

A fordításelméleti kutatók érdeklődése azért is fordult egyre hangsúlyosabban a szöveg kultúra-specifikus nyelvi jegyeinek, azok hatásmechanizmusának, valamint a velük kapcsolatban felmerülő pragmatikai fordítói gondok felé,

mert a nyelvtudósok számára is világossá vált, hogy a nyelv használatát, és annak speciális megnyilvánulását, a fordítást nem lehet a természetes közegéből kiragadva, vagyis a kulturális környezettől függetlenül vizsgálni.

Nézzük meg tehát, milyen szerepet játszik a **kontextus** abban, hogy a kommunikációban résztvevő felek – a mi esetünkben a színpadi szöveg és a közönség – dialógusba léphessen egymással.

Ha kommunikációról beszélünk, azt sokféle formában és sokféle résztvevő (ember és ember, ember és számítógép, ember és szöveg) között képzelhetjük el. De akárkik(mik) is a szereplők, lényegében azonos jellemzők segítségével írható le a köztük zajló kommunikáció. Vagyis tudnunk kell, hogy **kik** a résztvevők, **mi** a közlés tárgya, **módja** és **célja**, végül pedig azt, hogy **hol**, **mikor** és **milyen körülmények** között jön létre.

A mi esetünkben a kommunikációs aktus résztvevői az **eredeti szerző** és az általa létrehozott **drámaszöveg**, ennek tolmácsolója a **fordító**, aki újja-teremt a **szöveget (fordítás)** az új befogadó **közönség** számára, akikhez egy adott **helyszínen** (a színház), egy adott **korban** és **kultúrában** kell eljuttatni annak mondanivalóját. A közlés **módja** pedig a színpadi szöveg esetében az **élő beszéd** (dialógus), amely az előadás során egyéb komplex akusztikus és vizuális jelekkel együtt jelenik meg. A színházi kommunikációban a fordítónak többféle rendszert kell egyensúlyba hoznia, hiszen összhangot kell teremtenie a szöveg által hordozott (fikciós) világ referencia-rendszere (amelyet az eredeti szerző az eredeti befogadói kontextusra vonatkoztat), valamint az új (színházi) világ referencia rendszere között, amely kontextuális tudásával az immár fordításban elhangzó szöveget körülveszi és befogadja.

A kérdés tehát az, hogyan találkozik a szöveg (alkotója) részéről megnyilvánuló közlési szándék a befogadóval, avagy az ellenkező irányból megközelítve, hogyan képes a néző (olvasó/hallgató) fogni a szöveg által sugárzott jeleket, és mennyiben befolyásolja a köztük lévő viszonyt az a szociokulturális (színházi) környezet, amelyben ez a kapcsolatfelvétel zajlik.

A kérdést megválaszolandó, segítségül hívtuk az élőnyelvi interperszonális kommunikációt tanulmányozó tudósok megállapításait, mégpedig abból a megfontolásból, hogy bizonyos vonásaiban minden kommunikáció – az is, ami a beszélő és a hallgató, és az is, ami a színpadi szöveg és a közönség között megy végbe – hasonlít egymáshoz. Például abban, hogy mindkettő egy időben és egy helyszínen zajlik, és abban, hogy csak úgy jöhetnek létre, ha az egyik fél közlési szándéka találkozik a másik fél befogadási, értelmezési szándékával. Ezzel természetesen nem azt akarjuk állítani, hogy nincs különbség mondjuk egy kávéházi csevegés és a színházi előadás közben a dráma és a közönség között létesülő kapcsolat között, csak annyit mondunk, hogy az író (a szöveget) és a kávéházi társalgót ugyanaz a cél vezérli, mégpedig az, hogy valamit közölni szeretnének és hatni akarnak. Ezért úgy gondoljuk, hogy ha jobban megértjük *az élőnyelvi beszélők közötti kommunikáció (iratlan) szabályait*, közelebb jutunk a bennünket érdeklő kérdéshez, a színpadi szöveg és a közönség kapcsolatának megértéséhez is.

Az élőnyelvi kapcsolatteremtés kutatásában az első döntő lépést Austin tette meg, aki a *How to do Things with Words* (1962, magyarul 1990) című könyvében

a beszélők szemszögéből vizsgálta a társalgás aktusát, elsősorban azt, mit csinál a *közlő fél* a szavakkal, hogyan valósítja meg a szándékát. A *befogadó* által tanúsított magatartás vizsgálatát az ő nyomdokain haladó Searle (1969, 1975) folytatja, aki a **beszédaktus elméletében** (speech act theory) írja le, hogy mi jellemzi az emberi (élőnyelvi) kommunikációt. Searle három összetevőt emel ki: (1) a közlés tartalmát, vagyis azt, amiről szó van (**lokúció**); (2) a közlő szándékát, vagyis, amit az a közléssel el akar érni (**illokúció**); és (3) a közlés hatását a befogadóra, vagyis, milyen reakciót vált ki belőle (**perlokúció**). Searle tehát már a kommunikáció aktusában résztvevők kölcsönösségi viszonyára fordítja a figyelmet. Ez a szempont azután egy másik, igen sokat idézett kutató, Grice (1975, 1978) munkáiban kap hangsúlyos szerepet, aki szerint a sikeres kommunikáció legfőbb feltétele a **résztvevők közötti kooperatív viszony**. Később Grice vizsgálódásai arra is kiterjednek, hogy mi történik akkor, ha a kooperáció látszólag nem működik, amikor például a közlés tartalma (a szó szerinti jelentése) nincs összhangban a közlő szándékával (illokúció), egyszerűbben szólva, valaki mást mond, mint amit gondol. Ez gyakran előfordul például, amikor egy kérdésként elhangzó felszólítást (pl. *Be tudnád csukni az ablakot?* értsd: *Csukd be az ablakot!* vagy *Nincs itt hideg?* értsd: *Hideg van!*), vagy egy ironikus megjegyzést (*Hát nem gyönyörű!* értsd: *Rémes!*) hallunk. A mindennapi gyakorlatban csak olyankor figyelünk fel a kimondott szó és a mögötte megbújó szándék közötti diszharmonióra (meg nem egyezésre), amikor valaki (pl. egy kisgyerek vagy magyarul tanuló külföldi stb.) szó szerint érti a mi áttételesnek vagy ironikusnak szánt megjegyzésünket. Grice ezekből a vizsgálódásokból arra a következtetésre jut, hogy a jelentés nemcsak a közlő szándékán múlik, hanem nagy részben a befogadón is, aki a kooperációs elv alapján felismeri a mögötte rejlő indítékot, és így képes felfogni a benne rejlő (beleértett) jelentést. Grice ezt a műveletet **implikaturának** nevezi (1975: 49–50), és véleménye szerint ez az anticipáló (kiegészítő) tevékenység teszi lehetővé a zökkenőmentes kommunikációt.

Az **inferenciát**, a befogadó által végzett kiegészítő/beleértő tevékenységet kutatja később Levinson is, aki a társalgásban rendre felbukkanó „lyukakról” (1983: 356–64), azt mondja, hogy a beszélők között működik egy olyan „gentleman agreement” (egyezmény), amely feltételezi, hogy a partnerek kitöltik a szövegben keletkező értelmezési réseket. Levinson állítását alátámasztandó a következő egyszerű párbeszéddel igyekszünk érzékeltetni, hogy a résztvevők milyen magától értetődő természetességgel egészítik ki az expliciten ki nem mondott tartalmakat:

Férj: Voltál ma orvosnál?

Feleség: Az iskolában fogadóóra volt.

Most nézzük meg újra párbeszédet, kiegészítve azzal az implicit tartalommal (*dőlt betűvel szedve*), amelyet a beszélő felek magukban tettek hozzá:

Férj: Voltál ma orvosnál?

Feleség: Nem, nem tudtam elmenni.

Férj: Miért, mi történt?

Feleség: Az iskolában fogadóóra volt. (saját példánk)

Levinson (1983) szerint az ember azért képes összefüggéseket teremteni látószólag összefüggéstelen (nem koherens) nyelvi megnyilvánulások között, mert hozzáteszi a maga értelmezését is. Ahhoz azonban, hogy a befogadó el tudja végezni ezeket a műveleteket, megfelelő kontextuális tudással (kulturális ismeretekkel, tapasztalatokkal stb.) kell rendelkeznie, amelyre támaszkodva olyan dolgok jelentését is képes kikövetkeztetni, amelyek el sem hangzanak, és/vagy amelyekkel korábban nem találkozott.

A befogadónak éppen ez a beleértő/inferenciális képessége teszi lehetővé a „gazdaságos” kommunikációt, vagyis biztosítja, hogy ne kelljen mindig minden magyarázatot előlről kezdeni és újra kifejtetni. Ez az **inferenciális kommunikáció** (Sperber & Wilson 1986: 23) azonban csak akkor működik, ha nemcsak a beleértést végző befogadó teszi meg a szükséges erőfeszítéseket, hanem a közlő fél is (beszélgető partner/szöveg), akitől az előbbi megfelelő támpontokat kell kapjon, hogy az elhangzottakat be tudja építeni a saját, már meglévő referencia-rendszerébe. Csak így, a kettőjük összehangolt tevékenységének köszönhetően működik az interakció, amely az előbbi feltételek híján könnyen elakadhat.

A kutatások tehát két dolgot tesznek láthatóvá. Egyfelől azt, hogy a sikeres kommunikáció létrejöttéhez nem elegendő a közlő részéről megnyilvánuló világos szándék, szükség van a befogadó készségére is, hogy értelmezze azt. Másrészről, hogy az utalásokat a befogadó akkor képes megfejtetni és a maga számára lefordítani, ha a küldő fél (pl. a szerző, a fordító) gondoskodik róla, hogy a szöveg által leírt szelete a világnak (legalábbis részben!) egybeessen a befogadó tapasztalataival.

A szerzőnek és a közönségnek ezt a kölcsönös egymásrautaltságát igen szemléletesen fogalmazza meg Örkény az egypercesek kapcsán egy interjúban, amikor ezt mondja: „Jeleket adok, de a jeladáshoz két fél kell: egy, aki adja, a másik, aki felfogja. [...] Bedobok egy szót, és erre elindulnak a gondolatok, úgy, mintha benyomnánk egy gombot, és erre az egész utcában egyszerre kigyúlnának a fények.” (hangfelvételtől elhangzott MTV1 *Kincsestár* című műsorában, 1999. június 24.-én)

Ahhoz tehát, hogy létrejöjjön és működjék a kommunikáció, a közlő fél (a mi esetünkben a szöveg) és a befogadó fél **összehangolt tevékenységére** van szükség. Ez utóbbinak még akkor is meghatározó szerepe van, amikor hallgat, azaz „nincs szövege”, úgy, mint a színházban ülő közönségnek, hiszen neki kell a inferencia, anticipálás, beleértés munkáját elvégeznie.

Világos tehát, hogy a színházi kommunikációban a lyukakat a közönség tölti ki. A színpadi művek is – ugyanúgy, mint az irodalmi szövegek általában – saját kultúrájuknak szólnak, tehát bizonyos helyen és időben a kultúra és a műfaj elvárásainak megfelelően készülnek. Egy XVI. században írt, de a görögökről szóló Shakespeare darab sokkal inkább tükrözi annak a korabeli Angliának ismeretanyagát, olvasmányait, társadalmi és politikai viszonyait, egyszóval kulturális „tudását”, mint az antik görögökét, amelyet állítólag megrajzol.

Ezekben a szövegekben is ott vannak tehát azok a lyukak, vagy Kermode terminológiájával élve „rések” (Kermode 1975: 76), hiszen a szerző beépíti azt a háttéranyagot, amelyre a közönség részéről számíthat, így az evidenciának számító dolgokat nem fejti ki. Ezek a rések teszik lehetővé például azt is, hogy bizonyos időben és helyen más/új értelmeket fedezhessen fel az olvasó, amelyeket az eredeti kor (hely, idő) esetleg eltakart.

A gond akkor kezdődik, amikor a színpadi szöveg, amely eredetileg a forráskultúra közönségét vette célba, a fordítás révén átkerül a célkultúrába, és új befogadókkal találja szembe magát. Ezek a nézők – lévén más kultúra szülöttei – nem tudják kiegészíteni a hallottakat a szükséges többlettel, így a szöveg elveszíti az őt támogató háttértudást, utalásai referencia-rendszere, allúziói talajukat veszítik, a következmény pedig az, hogy a színpad és a közönség között fennálló a kapcsolat meglazul vagy esetleg megszakad.

Ekkor lép közbe a fordító, akinek (többek között) az a dolga, hogy ismét összhangot teremtsen a forrásszöveg által képviselt szociokulturális ismeretanyag, (amelyre a szöveg utalásai vonatkoznak) és a befogadó kulturális háttérismerete között, más szóval elvégezzen egy sor olyan tevékenységet is, amellyel korábban a forrásnyelvi olvasó maga is megbirkózott. A fordító arra törekszik, hogy újra érvényessé tegye a mondanivalót, amelyet egy másik kultúrába szánt szöveg hordoz, ám ez a rekonstrukció csak akkor lehetséges, ha a szigorúan vett nyelvi problémák megoldásán túl helyreállítja a szöveg pragmatikai jelentését is (Lefevre 1990:11), más szóval egyfajta dramaturgiai tevékenységet végez (Pavis 1989: 28).

A fentieket összefoglalva az a következtetés szűrhető le, hogy a fordító azért kényszerül a pragmatikai típusú átváltási műveletekre, mert a szöveg csak így képes „kommunikálni olyan tapasztalatokat”, amelyekben a két közösség, a forrás- és a célkultúra tagjai „nem osztoznak” (Lakoff et al. 1980: 233, kiemelés Valló).

In making decisions, translators should remember that their first task is to make the original accessible to the audience for whom they are translating, to mediate between their audience and their text. (Lefevre 1992: 19)

A következő részben azt vizsgáljuk, hogy a szöveg „alsó”, **lexikális** szintjén milyen pragmatikai illesztési problémákkal kell megküzdenie a fordítónak, különös tekintettel a reáliákra, amelyek éppen fokozott kultúra-függésük miatt okozhatnak átváltási nehézségeket. E szövegelemek tehát éppen e sajátosságuknak köszönhetően alkalmasnak látszanak annak vizsgálatára, hogy a nyelvi feladatok megoldásán túl milyen lépésekre kényszerül a fordító azért, hogy a szöveg és a közönség közötti harmonikus viszonyt fenntartsa.

2. A konnotatív jelentés

Denotatív jelentésük mellett van a szavaknak egy második, mellékjelentése is, amelyben a közösség közös tudása, történelmi, kulturális tapasztalata vagy éppen az egyén dolgokhoz való sajátos (asszociatív, emotív stb.) viszonya meg-

nyilatkozik. Ezt a járulékos tartalmat a szó **konnotatív jelentésének** nevezzük (Hatim & Mason 1990: 230).

A konnotatív jelentés a jel és az ember (és az emberi közösség) közötti érzelmi, asszociatív stb. felhangjaira utal, amelyet a nyelv használói bevonnak az értelmezési folyamatba. A denotatív jelentéshez hasonlóan a konnotatív jelentés is része lehet a szó szemantikai jelentéstartományának, abban az esetben, ha az egész nyelvközösség ruházza fel ilyen többlettartalommal. Van természetesen olyan konnotatív jelentés is, amely csak egyetlen ember különös emléképei, tapasztalatai következtében tapadnak bizonyos szavakhoz. Ezek nem részei a szó általános szemantikai jelentéstartományának. A konnotatív jelentésnek különböző fajtái vannak, például Hervey (1995: 89–94) szerint beszélhetünk a különböző attitűdök, asszociációk, érzelmi töltés, reflexiók, kollokációk, allúziók következtében a szavakhoz tapadó többletjelentésről.

Számos kitűnő példát idézhetnénk arra, hogy két kultúra mennyire különböző asszociatív mezőt kapcsolhat egyes szavakhoz. E konnotatív jelentés-módosulásra érdekes példát találunk Frank és Bödeker (1991: 43) tanulmányában, akik összehasonlítják az *City* szó angol és francia jelentését, bizonyítva, hogy még egy univerzálisnak nevezhető (ha egyáltalán létezik ilyen!) szó is okozhat fordítói gondokat. A *City* ugyanis az angol közönség számára a Brit Birodalom pénzügyi világának fellegrárát, a bankok, a tőzsde stb. helyét jelöli, míg a franciák számára a *Cité*, Párizs középkori negyedét, a hangulatos utcácskákat jelenti, ahol inkább a *Notre Dame*-ra, mint a *Crédit Lyonnais*-re bukannya ember. Így, ettől a teljesen különböző asszociatív mezőtől jelentős csúsztatás következik be például az angoloról franciára fordított szövegben, amennyiben a fordító (érthetően) *City*-ről *Cité*-re váltja át a szövegben szereplő helyszínt.

Vannak tehát szavak, amelyeknek a denotatív jelentése teljesen megegyezik ugyan, de a két kultúrában más „töltetet” kapnak. Wierzbicka *Understanding Cultures Through Their Key Words* (1997: 2–5) című könyvében hoz példát arra, hogy mennyire más kapcsolatot jelöl az angolszász- és a keleti kultúrákban (pl. Japánban) a *barátság* szó, vagy ugyanitt idézi a híres író Nabokov füstölgését, aki saját regényét, a *Lolitát* igyekezett az orosz eredetiből angolra fordítani, és képtelen volt az orosz *posloszty* szóhoz hasonló, annak mélységeit és felhangjait hordozó angol megfelelőt találni. Gyakran előfordul az is, hogy az eltérő nyelvfejlődés következtében stílári különbség mutatkozik, azaz a forrásnyelvi szó megfelelője a célkultúrában elavul és/vagy más stílári felhangra tesz szert (pl. archaikus, ironikus, költői stb.). Erre a jelenségre még egy kultúrán belül is számtalan példát találunk. Shakespeare *Lear király* című darabjának Vörösmarty-féle fordításában például ezt olvashatjuk:

ALBAN: Hol rejtezel? Hogyan
Tudád meg apád **balesetét**? (1984: 176)

Ebből az idézetből, amelyben Alban az apa halálára utal, világosan érzékelhető, hogy nyelvünkben a *baleset* szó nem őrizte meg azt a régi, súlyos jelentését, mint amelyet a szintén e korból származó *balvégzet* még ma is érthetően hordoz. Így a fordításban a szöveg nem hat olyan tragikusan.

Ezek a sokszor csak árnyalatokban mutatkozó különbségek azt a veszélyt hordozhatják magukban, hogy átváltáskor a szöveg útnak indul, és csúszni kezd valamerre térben és/vagy időben (Valló 1999). Ez történt nem egy esetben Pinter darabjainak magyar fordításaiban, ahol például az eredetiben szereplő *copper* angol pénznem (vö. rézből való aprópénz) magyar átváltása *krajcár*ra visszarepít bennünket időben Mikszáth korába (*A Születésnap*, ford. Bányay 1975: 42), míg a *pan for vegetables* fordítása *csuszpájzos lábosra* erős magyar konnotációja révén váratlanul áttelepíti az események színterét Angliából Magyarországra (*A Gondnok*, ford. Bartos 1965: 345).

A fentiek alapján megállapítható, hogy még az egyszerűbb denotatív jelentés is okozhat megoldhatatlannak tűnő fordítói gondokat, a szavakhoz társuló képzetek szélesebb körével, a konnotatív jelentéssel pedig, amelyet Kardos a szavak „holdudvarának” (1973:72) nevez, még súlyosabb a helyzet. A szerzők ugyanis gyakran és szívesen építenek arra a többlettartalomra (tapasztalatokra, asszociatív emlékképekre stb.), amelyet a megcélzott közönség rendel hozzá az elhangzottakhoz, és amelynek révén, a fokozott részvételre serkentett befogadó eljut. A fogalmazás azért ilyen óvatos, mert dekonstruktivizmus, valamint az egész olvasó-fordulattal kapcsolatos elmélet a szerző szerepét a jelentés létrehozásában erősen megkérdőjelezi.

A fordító tehát csak úgy tudja biztosítani a szöveg és a befogadó közötti sikeres kommunikációt, ha a szavak szótári, denotatív jelentésén túl tisztában van azok esetleges szociális-kulturális többletjelentéseivel is, azaz képes eldönteni, hogy az adott forrásnyelvi kifejezés milyen asszociatív, emotív tartalommal rendelkezik, milyen helyzetben és milyen körülmények között használható. Ilyen, az angol nyelvből magyarra dolgozó fordító számára napi szinten felbukkanó probléma, hogy milyen emberi viszonylatok esetén döntsön a szereplők tegeződése/magázódása mellett, vagy hogy a történet kibontakozása során mely ponton váltson át az előbbi megszólítási formából az utóbbiba. Más szóval, a fordítónak ahhoz, hogy választani tudjon, tisztában kell lennie a nyelvhasználatot szabályozó kulturális normákkal ugyanúgy a forrás-, mint a célkulturában.

Összesítve tehát elmondható, hogy a denotatív és konnotatív jelentések megegyeznek abban, hogy azonos ismeretanyagra, a velük kapcsolatba lépő befogadó tudására, tapasztalataira támaszkodnak, és hogy ezeket a nézőnek kell mozgósítania ahhoz, hogy a szerző szándékaihoz közelítő értelmezéshez/jelentéshez jusson. A befogadó pedig egy sor objektív (kultúra, kor, stb.) és szubjektív (egyéniség, életkor, iskolázottság, stb.) összetevő függvényében hajtja végre ezt az értelmező műveletet. A fordítónak viszont a szavak jelentésének ezzel a nyelvi aspektuson túlmutató szocio-kulturális komponensével feltétlenül számolnia kell.

3. A kulturális reáliák

Az előző részben azzal foglalkoztunk, hogy milyen nehézségeket okozhat a fordító számára a szavakban jól tükröződő, a világ különböző tagolásából származó különbségek áthidalása, illetve a másik kultúra számára ismeretlen látás-, szemléletmód és tapasztalatok közvetítése. Ezt az eltérő tudást különösen jól

rögzítik bizonyos, kultúra-függő szavak, amelyek sok fejtörést okoznak és speciális eljárásokat kívánnak meg a fordítótól, hiszen értelmezésük az új környezetben éppen az erős kulturális kötődésük miatt megnehezül, és ez megzavarhatja a közönség és a szöveg közötti dialogikus viszonyt. A következőkben ezeket a sajátos szövegelemeket, a kultúra-függő szavakat kívánjuk bemutatni, mégpedig azért, mert úgy gondoljuk, hogy segítségükkel jól érzékeltethetjük azokat a nyelvi átültetésen túli pragmatikai műveleteket, amelyeket minden fordítónak el kell végeznie.

Mielőtt azonban hozzálátnánk a kultúra-függő szavak leírásához, egy rövid kitérőt teszünk, hogy tisztázhassuk, milyen értelemben használjuk a **kultúra** szót.

3.1. A kultúra fogalma

A tisztázás azért is látszik indokoltnak, mert „kultúra” fogalomnak számos közkeletű és tudományos értelmezése ismeretes, és mindegyik számára nagyon eltérő dolgokat jelent. A kultúra bizonyos embereknek a művészeteket összefoglaló terminust jelenti, amely az irodalmat, színházat, filmet, zenét foglalja magába. Másoknak viszont, akik a műveltség, tanultság értelemben használják, kifinomult viselkedési kultúrát vagy kulturált beszédmodort jelent. Emellett beszélnek még népi és primitív kultúrákról, vagyis civilizációkról, amely esetben nemcsak a művészeti alkotásokat, de az embert körülvevő tárgyi világot, a hiedelmeket, rítusokat is a kultúra összefoglaló szavával illetik.

Adaskou et al. (1990: 3–4) tanulmánya a különböző kultúraértelmezéseket a következő csoportosításban foglalja össze:

1. esztétikai értelmezés: a „magas” – vagy nagybetűs kultúrát (irodalom, színház, média, zene, mozi) jelenti;
2. szociológiai értelmezés: az ún. „kisbetűs kultúrát”, vagyis a család és az otthon szerveződését, a mindennapi viszonyok rendszerét foglalja magába;
3. szemantikai értelmezés: a nyelvben testet öltő konceptuális rendszert jelöli;
4. szociolingvisztikai értelmezés: a szociális jártasságok, készségek, paralingvális készségek rendszerét, a háttértudást jelenti.

A kultúra szűkebb és tágabb értelmezései rávilágítanak arra, hogy mennyi a tisztázatlan pont a szó használata körül. A disszertációban a kultúrát abban a tág antropológiai értelemben használjuk, ahogyan ezt Goodenough megfogalmazta:

A society's culture consists of whatever it is one has to know or believe in order to operate in a manner acceptable to its members, and do so in any role that they accept for any one of themselves. [...] culture is *not* a material phenomenon; it does not consist of things, people's behaviour or emotions. It is rather an organization of these things. It is the form of things that people have in mind,

their models of perceiving, relating, and otherwise interpreting them. (Goodenough 1964: 36)

„Egy társadalom kultúrája tartalmazza mindazt, amit az embernek tudnia vagy hinnie kell ahhoz, hogy a közösség többi tagja számára elfogadható módon tudjon működni, mégpedig mindenféle szerepben [...] a kultúra nem természeti jelenség, de nem is a dolgok, az emberi viselkedés- vagy az érzelmi sémák összessége. A kultúra sokkal inkább mindezen dolgok szerveződése. A kultúra az emberi agyban elraktározódó dolgok formája, valamint e dolgok érzékelésének, vonatkozásainak és értelmezésének modelljei.” (Goodenough 1964: 36).

Goodenough szerint a kultúra a dolgok elrendeződésének módjában, az emberi gondolkodásban, viselkedési és érzelmi mintákban és abban érhető tetten, ahogyan az ember felfogja, rendszerezi és értelmezi a körülötte lévő világot és annak jelentését létrehozza. E kulturális tudás segítségével képes az ember a mindennapi gyakorlatban eligazodni és egy adott közösségben létezni.

Ebben az értelmezésben a kultúra nemcsak a művészeti élet vagy a magatartásminták stb. kultúráját jelenti, hanem a mélyen meghúzódnó kognitív és mentális (gondolkodás, értékrend, hiedelmek stb.) minták együttesét, amelyek az előbbieket mögött rejtve azokat irányítják, illetve bennük kifejezésre jutnak. A kultúra tanult és nem öröklött dolog. Ez a tudás a szociokulturális környezetből származik, így amit az egyik kultúrában „normális”, adott, magától értetődő tudásnak veszünk, az lehet, hogy a másiktól hiányzik. A rejtett indítékok ennek a tudásnak a segítségével következtethetők ki. Ez a kulturálisan elsajátított tudás tárol olyan történelmi, politikai, kulturális-művészeti vonatkozó ismereteket, amelyekre a partner beszélőtárs támaszkodik. A kulturális minták különbözőségei nagyon változatos módon és formában manifesztálódhatnak, például a szimbólumokban, hősökben, rítusokban és az értékrendben. (Hofstede 1991: 7)

A továbbiakban tehát, amikor kultúráról beszélünk, abban az értelemben használjuk, ahogyan Hofstede nagyon szellemesen összefoglalta: „a kultúra az elme kollektív programozása, amely megkülönbözteti az egyik embercsoport tagjait a másiktól” (1991: 5).

3.2. A reáliák fogalma

A kultúra-függő szavakról vagy **reáliákról** a szakirodalom az „**ekvivalens nélküli lexika**” (Klaudy 1994: 25, Newmark 1988: 117) fordíthatatlansága kapcsán szokott szót ejteni. Az elnevezés még abból az időből származik, amikor a fordítások megítélésére a nyelvészek két adott nyelvi rendszert (pl. angol–magyar) összevetve egyenértékűségeket igyekeztek köztük megállapítani, és a megfelelővel nem rendelkező lexikai elemek leírására használták ezt a fordítás-elméleti fogalmat. Napjainkban az ekvivalencia keresése már kevésbé foglalkoztatja a kutatókat, de a speciális, kultúra-függő elemek megnevezésére a reália terminus továbbra is alkalmasnak látszik, így a disszertációban mi is ezt fogjuk használni.

A kultúra-függő elemek tanulmányozása azért is tűnik fontosnak, mert bár a fordításelméleti munkákban a különösen kényes fordítói problémák tárgyalásakor elrettentő példaként, egy rövid kitérő erejéig rendre felbukkannak a reáliák, de a megoldásukra ajánlott eljárások elnagyoltak, és a fordítói gyakorlat szempontjából hiányzik az elemzésük. A kulturális reáliákkal kapcsolatban tehát egy sor kérdés máig tisztázatlan, egyrészt azért, mert a szakírók a reáliák átmentésére egymásnak ellentmondó fordítási technikákat javasolnak (Hervey et al. 1995, Levy 1965), másrészt azért, mert még abban a kérdésben sincs egyetértés, hogy egy adott nyelvben ki mit és milyen mértékben tekint kultúra-függőnek, vagyis mi tartozik a reáliák fogalmkörébe. Vannak kutatók (pl. Lakoff & Johnson 1980), akik szerint *mindent* kultúra-függőnek kell tekinteni, míg mások (pl. Barhudarov 1975, Lefevere 1980) csak bizonyos dolgokat, jelenségeket sorolnak ebbe a kategóriába. A következőkben tehát a különböző értelmezéseket kívánjuk körbejárni, annak érdekében, hogy tisztázhassuk a dolgozatban képviselt álláspontot, és meghatározhassuk a használt reália fogalmát.

3.3. A kulturális reália fogalma

A köznapi nyelvhasználat szerint a **reália** szó fogalmkörébe általában a bennünket körülvevő valódi tárgyak (pl. ételek, italok, ruhadarabok, eszközök) tartoznak, a fordításelméleti szakirodalomban azonban sokféle, ennél tágabb értelmezéssel találkozunk.

A reália fogalmát Klaudy (1994: 112) a következőképpen határozza meg: „jelenthet egy-egy nyelvközösségre sajátosan jellemző jeltárgyat, és jelentheti magát a szót, amivel ezt a tárgyat megnevezzük”. Más szóval reália lehet például maga a teherhordók speciális kínai fajtája a *kuli*, valamint a foglalkozás jelölésére használt *kuli* szó is. A továbbiakban, minthogy a dolgozat a fordítás lexikai szintű írásos(!) formájával foglalkozik, a reáliát az utóbbi értelemben használjuk, azaz a kultúra-függő *szavakat* jelöljük vele.

Amint már jeleztük, a szakirodalomban jelentős eltérések mutatkoznak abban a kérdésben, hogy ki mit tekint egy nyelvben sajátosan kultúra-függő elemnek. Barhudarov (1975) például az ekvivalenssel nem rendelkező lexika kapcsán említi a reáliákat mint a célkultúra tagjainak a tapasztalataiból hiányzó dolgokat. Ezek közé sorolja a csak az egyik kultúrában létező ételeket, italokat, öltözékeket, népköltészeti alkotásokat, tulajdonneveket, családneveket, személyneveket, topográfiai elnevezéseket, intézmények, szervezetek, újságok, hajók neveit. Más kutatók tágítják a kört és egyéb mozzanatokat, például a történelmi-, politikai-, kulturális élet eseményeire és a társadalmi élet szerveződésére vonatkozó szavakat is a reália fogalmkörébe sorolják (Newmark 1981, Baker 1992, Klaudy 1994). A reáliákról mind a mai napig a legalaposabb és -részletesebb listát a Vlahov & Florin (1980) szerzőpáros *Nyeperevogyimoje v perevogye* című könyvében találhatjuk, de a történelmi eseményeket például ők nem veszik be a kulturális reáliák közé. Ők a reáliákat három fő csoportba (1. földrajzi, 2. néprajzi, 3. társadalmi – politikai) osztják, amelyeket azután további harminchét alcsoportra tagolnak (pl. a társadalmi–politikai élet

reáliái alá tartoznak a közigazgatás, hatalmi szervek, politikai élet, katonai szervezet stb.).

Lefevere (1980, 1992) bár a kultúra-függőség fogalmát nem definiálja, de a felsorolásaiból egyértelműen kiderül, hogy a korábbiakhoz képest ő már ebbe a fogalomkörbe tartozónak véli a művészeti- és kulturális élettel összefüggő intrakulturális és intertextuális allúziókat, valamint a közösségre jellemző ritu-sokat, szokásokat is. Lefevere szerint például kulturális reáliának kell tekinteni az angol embernek azt a szokását, hogy minden létező helyzetben képes teát inni (ld. George Mikes 1966).

Az eddig idézett és a szakirodalomban fellelhető további meghatározások (vagy éppen azok teljes hiánya), valamint a reália-listák olvastán hiányérzetünk támad, mégpedig azért, mert a fordító (és a munkáikat tanulmányozó elemző) a gyakorlatban sokkal többször bukkan kultúra-függő szövegelemekre és az általuk okozott átváltási problémákra. Ennek az az oka, hogy szinte valameny-nyi, sokszor egészen ártatlannak tűnő szövegelemből is válhat reália, amennyi-ben az valamilyen speciális konnotatív többlettartalmat hordoz a forráskultú-rában.

Ebből tehát értelemszerűen következik egyrészt az a megállapítás, hogy a kulturális reália fogalomkörébe több dolog tartozik, mint ahogyan azt koráb-ban vélték, másrészt az, hogy ez a fogalom csak akkor határozható meg pontos-an, ha a kultúra hatását nem csak a felszínen megfigyelhető dolgokban, jelen-ségekben, műalkotásokban próbáljuk tetten érni, hanem, amint azt a korábban már idézett kutatók javasolják, ennél sokkal mélyebben, az alapoknál, a kon-ceptuális (fogalmi), értékrendbeli, érzelmi, etikai stb. viszonyokban keressük az eredőit (ld. Goodenough 1964, Hofstede 1991, Hervey 1995). Így tehát e kér-désben azoknak a megközelítésével kell egyetértőnünk, akik a nyilvánvaló de-notatív jelentésbeli különbségeken túl minden olyan szövegelemet is kulturá-lisan meghatározottnak ítélnék, amelyek konnotatív/asszociatív, emotív tartal-muknál fogva többletjelentést hordoznak. Ezek a szavak ugyanis iránytűként viselkednek, hiszen a szóbanforgó társadalom, a nyelvi közösség életvitelének, szokásainak és gondolkodásmódjának jellegzetességeit tükrözik. Így kulturális reália válhat a legegyszerűbb szövegelemből is, például a *Mikulással* vagy a karácsonyi ajándékozással kapcsolatos szavakból, amelyeknek fordítása esetleg nem jelenthet problémát az egyik nyelvpár viszonylatában (pl. magyar-német), de gondot okozhat a másokban, például egy amerikai szöveg magyar fordítása esetén, mert ott ehhez a két ünnephez más szokások kapcsolódnak (pl. az Egyesült Államokban máskor jön a *Mikulás*, és a *Thanksgiving/Hálaadás* ünne-péhez kötődik a nálunk karácsonykor szokásos ajándékosztás).

Ha tehát elfogadjuk a tételt, amely szerint a társadalom élete és az általa beszélt nyelv között a legszorosabb kapcsolat áll fenn, akkor kimondhatjuk, hogy adott szöveg esetében – túl azokon az egyértelmű eseteken, amikor egy dolog, jelenség csak az egyik kultúrában létezik –, adott helyzetben bármely elem kultúra-függővé válhat, amely a forrásszöveg megcélzott közönsége szá-mára valamilyen speciális tartalmat hordoz. A kultúra-függőség kérdését mindig csak két nyelv viszonylatában és csak empirikus alapon, azaz a szövegekre tá-maszkodva lehet érvényesen meghatározni (Valló 1998).

A fenti tágabb értelmezés azért indokolt, mert – és erre már Klaudy (1994: 112) is felhívta a figyelmet – így összefoghatjuk vele mindazokat a szövegelemeket, amelyek átváltásakor a fordítónak nem szigorúan véve nyelvi, hanem inkább kulturális kontextus-teremtési problémákkal kell megküzdenie.

By cultural references, we intend references to any human production in the inclusive sense of the word. We are thus concerned with elements both of ideal and material culture. And since some translators have transposed some references to natural facts and objects into cultural references, it makes sense [...] to consider such cases as well. (Frank & Bödeker 1991: 41)

Mindezek alapján a disszertációban a **kulturális reáliák fogalmával** jelölünk minden olyan nyelvi megnyilvánulást, amelyben kifejeződik egy adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga, tárgyai, fogalmai, mentális, emotív sémái, amelyek az adott kulturális kontextusban speciális jelentéssel bírnak.

4. A reáliák és a dráma

Az előző részben megállapítottuk, hogy kulturális reália lehet bármi, amiben a kulturális minták különbözősége megnyilvánul. Így megjelenhet konkrét tárgyakban, élő vagy holt, valóságos vagy fikciós (képzeletbeli) hősökben és személyekben, (pl. televíziós, rajzfilm) testet ölthet rítusokban, kollektív tevékenységekben vagy éppen a hozzájuk rendelődött asszociatív, érzelmi, stb. töltetben. Reália tehát a Coca Cola és James Dean (a tárgy és a filmsztár) egyrészt önmaguk, másrészt a hozzájuk kapcsolódó amerikai életérzés miatt.

A reáliák színdarabbeli súlya nagyon különböző lehet, és sokféle, változatos dramaturgiai funkciót hordozhatnak. Egyes darabok cselekményében, azon belül egyes jelenetekben központi szerepet kaphatnak, másutt a jellem- és szituációépítést szolgálják, míg vannak olyan reáliák, amelyek egyszerűen az atmoszférateremtést segítik, a 'colour locale'-t adják hozzá a szöveghez, és/vagy jelzik a másik világot, az idegen kultúrát, amelyből a forrásmű származik. A reáliák fontossága, súlya nem függ attól, hogy mennyi van belőlük és hányszor fordulnak elő a darabban, sokkal inkább attól, hogy mennyire járulnak hozzá az illúziókeltéshez, a fikciós világ hitelessé tételéhez. Sokszor egyetlen reália jól elhelyezve többet mond el arról a karakterről vagy szituációról, mint egy többoldalas dialógus-szöveg.

5. A reáliák dramaturgiai funkciója

A színpadi szövegben betöltött szerepük szerint vizsgálhatjuk a reáliákat egyrészt a (1) dramaturgiai funkciójuk (jellemrajz, szituációteremtés, cselekménybonyolítás) szerint, másrészt abból a szempontból is, (2) hogyan képviselik a forráskultúrát, hiszen a választott szó befolyásolja az információtartalmat, a stílust, a regisztert, az asszociációs mezőt.

5.1. A reália mint a szereplők jellemrajzának fontos eleme

A dráma alapvető műfaji jellegzetességeinek egyike, hogy a dialógusok elbeszélte jellemek. A dialógus azonban csak akkor képes szavakkal életre kelteni a jellemeket, ha úgy öltözteti fel a figurákat (fizikai külső megjelenés, lelki, szellemi kondíciók, szociális státusz stb.), hogy a néző megérti és „felismeri”, hogy kik vesznek részt a darabban.

A drámában szereplő jellemeknek sokféle dimenziója van, amelyek segítségével a drámaíró életre keltheti a figurát. Egri Lajos (1946) szerint az író eldöntheti, hogy a fizikai (kor, nem, magasság, hajszin, deformitások stb.), pszichikai (gátlások, temperamentum, képességek stb.) és szociális (osztályhelyzet, iskolázottság, családi élet, ruházat, kedvtelések stb.) jellemvonásaik közül melyeket és mennyit vetít a közönség elé. A karaktereknek vannak fő jellemvonásai és apró, a többiektől elütő jellegzetességei. Minél plasztikusabb ez a kép, annál érthetőbbé, tapinthatóbbá és érzékelhetőbbé válik a színpadi figura. Sokszor egy apróság (mit olvas, mi a kedvenc étele, milyen szivart szív, hova való (ország/város), melyik klub/társaság/szervezet tagja stb. – segíthet a leginkább a nézőnek, hogy megteremtse a fikciós alakot. A drámában éppen a hangszerelésen, a „láttatáson”, a szövegből elhangzó információ finom adagolásán múlik az, hogy egy-egy szereplő „életre kel”.

Minél többet segít a drámaíró, annál könnyebb nekünk, nézőknek elvégezni azt a mentális munkát, amelyet az illetőről alkotott kép megteremtése jelent. Például Gogol *Háztűznéző* (1996 (ford.) Morcsányi) című darabjában a házasságszerző szakadt öregasszony egyik jellemzője (a nyelvi egyénítés eszköze), hogy időnként idegen reáliákat jelölő szavakat használ (pl. *delikatessse, epolet*), tegyük hozzá, helytelenül. Az öregasszony házasságszerzés közben, jobb körökben forgolódva fel-felcsipeget egy-egy francia szót, amelyet a műveltebb oroszok (középosztály, arisztokrácia) használtak, és ezzel igyekszik magát jobb színben feltüntetni. A fordítás nagyszerűen érzékelteti a rosszul használt francia szavakkal (pl. *delikvát*) ezt az innen-onnan felszedett „műveltséget”.

5.2. A reália mint a szituációteremtés /cselekménybonyolítás fontos eleme

A dialógusban elhangzó szavaknak azonban nemcsak a jellemmel, hanem az adott szituációval, kontextussal stb. is összhangban kell állnia. A szereplők által elmondottak másik funkciója tehát, hogy megteremtí a szituációt és továbbgöngyölíti /pörgeti a cselekményt.

A reáliák, szereplőket körülvevő tárgyak, általuk megnevezett intézmények, történelmi vagy politikai események ilyen szempontból is „játsszanak”. Pinter *Az étellift* című darabjában például egy terjedelmes rész szól különböző ételekről, amelyeknek az a jelenetbeli funkciója, hogy megnevezésükkel csak fokozzák a szereplők helyzetének abszurditását. Így a történet és a szituációteremtés szempontjából is fontos szerepük van. Egy másik darab, *A születésnap* első felvonásának egy hosszú jelenete forog a reggeli *corn-flakes* körül, amelynek így alapvető, az egész darabon végighúzódó szituáció és/vagy jellemábrá-

zó szerepe van, mert ez jelzi a szereplők társadalmi-kulturális hovatartozását és szokásainak egyhangúságát.

5.3. A reália mint az atmoszférateremtés fontos eleme

A reália az atmoszférateremtés eszköze. A színdarab esetében is ezért fontos kulturális hordozóelem, hiszen sokszor kizárólag egy ilyen utalás segítségével teremthető meg az a bizonyos hangulat, atmoszféra, amely az adott szituációban szükségeltetik. A szöveg, így a drámai dialógus is, igen gyakran (sokszor nem is tudatosan vagy szándékosan) épít erre a hozott anyagra. Az asszociatív jelentés segítségével felidéződhetnek bizonyos történelmi események, korszakok, nemzedéki életérzések. Csehov finoman hangszerelt darabjaiban az asztalon álló szamovár vagy az angol darabokban a whisky, stb. lehet ilyen hangulatteremtő eszköz.

De ugyanilyen fontos reália lehet, ha a színpadon felhangzik egy dal (pl. *Kossuth Lajos azt üzente...*), vagy egy bibliai, klasszikus irodalmi stb. idézet, amelyek az eredeti jelentésén messze túlmutató asszociatív jelentéstöbbletet is hordoznak.

5.4. A reália mint a másság hordozója

Végül az előbbiekkal szorosan összefonódó funkció, amelyet azonban külön is fontos megemlítenünk. A reália lényeges szerepet tölthet be a forrásszöveg (tartalmi és stiláris) egésze és a forráskultúra szempontjából, úgy mint az **idegenség/másság** hordozója. A reáliák relevanciájának számbavételekor tehát fontos lehet az összhatás mérlegelése, mennyire fontos meghatározó jegye az írói stílusnak, (Popovics 1975/1986), vagy mennyiben jellemzi a forrásszövegben képviselt kort és kultúrát, erősíti az egzotikusságot, a kulturális másságot. Egy angol szerző darabjában például éppen ezek az új dolgok, a megkülönböztető tárgyi világ, az életmódbeli, gondolkodásbeli különbségeket jelző reáliák hordozhatják a kultúra jellegzetességeit, amelyeket nyilvánvalóan nem lehet, nem szabad eltüntetni.

Irodalom

- Adaskou, K., Britten, D. & Fahsi, B. (eds.) 1990. Design decisions on the cultural of an English secondary course for Morocco. *ELT Journal* Vol. 44/1 January 1990, 3–11.
- Austin, J. 1962. *How to do things with Words*. Oxford: OUP. magyarul 1990. *Tetten ért szavak*. (ford. Pléh Csaba). Budapest: Akadémia Kiadó.
- Baker, M. 1992. *In Other Words. A coursebook on translation*. London: Routledge.
- Barhudarov, L. Sz. 1975. *Їазик i perevod. Moszkva: Mezsdunarodnije otnosenyija*. magyarul: A nyelvi jelentés típusai és a fordítás. In: Bart I. & Klauudy K. (szerk.), 185–192.
- Barnstone, W. 1995. *The Poetics of Translation. History, Theory, Practice*. New Haven: Yale University Press.

- Bart I. & Klaudy K. (szerk.) 1986. *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bassnett, S. A. & Lefevere, A. (eds.) 1990. *Translation, History and Culture*. London, New York: Pinter Publisher.
- Cole, P. & Morgan, J. L. (eds.) 1975. *Syntax and Semantics*. III. Speech Acts. New York: Academic Press.
- Cole, P. (ed.) 1978. *Syntax and Semantics*. IX: Pragmatics. New York: Academic Press.
- Egri L. 1946. *The Art of Dramatic Writing*. New York: Simon and Schuster.
- Frank, A.P. & Bödeker, B. 1991. Trans-culturality and Inter-culturality in French and German Translation of T.S. Eliot's *The Waste Land*. In: Kittel & Franks, A.P. (eds.) Göttingen: Erich Schmidt Verlag. 41–63.
- Goodenough, W.H. 1964. Cultural Anthropology and Linguistics. In: Hymes (ed.) New York: Harper and Row, 1964: 36, magyarul In: Wardaugh R. 1995, Budapest: Osiris. 192.
- Grice, P. 1975. Logic and Conversation. In: Cole and Morgan, J. L. (eds.) 41–58.
- Grice, P. 1978. Further notes on logic and conversation. In: Cole (ed.) New York: Pergamon Press. 113–27.
- Hatim, B. & Mason I., 1990. *Discourse and the Translator*. London: Longman.
- Hervey, S. et al. 1995. *Thinking German Translation*. London & New York: Routledge.
- Hymes, D. (ed.) 1964. *Language in Culture and Society*. A reader in Linguistics and Anthropology. New York: Harper & Row.
- Hofstede, G. 1991. *Cultures and Organizations. Software of the Mind*. London: Harper Collins Business.
- Kardos L. 1973. *Író, Írás, Irodalom*. Budapest: Magvető.
- Kermode, F. 1975. *The Classic*. London: Faber&Faber.
- Kittel, A. & Frank, A. P. (eds.) 1991. *Interculturality and the Historical Study of Literary Translations*. Göttingen: Erich Schmidt Verlag.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K., Lambert, J. & Sohár, A. 1996. *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica.
- Lakoff, G. & Johnson, M. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lefevere, A. 1980a. Translating Literature/Translated Literature. The State of Art. In: Zuber (ed.) Oxford & New York: Pergamon Press. 153–161.
- Lefevere, A. & Bassnett, S. 1990. Introduction: Proust's Grandmother and the Thousand and One Nights: The 'Cultural Turn' in Translation Studies. In: Bassnett & Lefevere (szerk.) London: Pinter Publisher. 3–13.
- Levinson, S.C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: CUP.
- Levy, J. 1974. *Iszkusstvo perevoda*. Moszkva: Izdatyelsztvo Progressz.
- Mikes, G. 1966. *How to Be an Alien*. London: Penguin.

- Newmark, P. 1988. *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall.
- Neubert, A. 1986. A fordítás pragmatikai aspektusai. In: Bart I. & Klaudy K. (szerk.) Budapest: Tankönyvkiadó. 274–290.
- Pavis, P. 1989. Problems of Translation for the Stage: interculturalism and the post-modern theatre. In: Scolnicov, H. & Holland, P. (szerk.) Cambridge: CUP. 25–45.
- Popovics, A. 1975/1986. Az olvasó szerepe a fordítás folyamatában. In: Bart I. & Klaudy K. (szerk.) Budapest: Tankönyvkiadó. 291–295.
- Scolnicov, H. & Holland, P. (szerk.) 1989. *The Play out of Context. Transferring Plays from Culture to Culture*. Cambridge: CUP.
- Searle, J.R. 1969. *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: CUP.
- Searle, J.R. 1975. Indirect Speech Acts. In: Cole & Morgan (eds.) New York:
- Sperber, D. and Wilson, D. (eds.) 1986. *Relevance: Communication and Cognition*. London: Basil Blackwell Ltd.
- Valló Zs. 1998. Reáliák és fordítói stratégiák. *Modern Nyelvoktatás*. IV. 2–3. 115–124.
- Valló Zs. 1999. Pinter magyarul. In: Balaskó M. & Kohn J. (szerk.) *A VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak gyűjteményes kiadása*, Szombathely BDTF, 1/ 237–242.
- Vlahov, Sz. & Florin, Sz. 1980. *Nyeperevogyimoje v perevogye*. Moszkva: Mezsdunarodnije Otnosenyija.
- Wardhaugh, R. 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris.
- Wierzbicka, A. 1997. *Understanding Cultures Through Their Key Words. English, Russian, Polish, German, and Japanese*. New York & Oxford: OUP.
- Zuber, O. (szerk.) 1980. *The Languages of Theatre. Problems in the Translation and Transposition of Drama*. Oxford & New York: Pergamon Press.

Források

- Gogol, M. 1996. *Háztűznéző*. (ford. Morcsányi Géza), színházi rendezőpéldány.
- Shakespeare, W. 1984. *Lear király*. (ford. Vörösmarty M.) Budapest: Európa.
- Pinter, H. 1991. The Birthday Party. In: *Harold Pinter Plays: One*. London: Faber & Faber (az új kiadás a Methuen 1960-as kiadványa alapján készült), 1–85.
- Pinter, H. 1975. A születésnap. (ford. Bányay Geyza), In: *Pinter Drámák* (szerk. Osztovíts Levente), Budapest: Európa. 5–91.
- Pinter, H. 1991. The Dumb Waiter. In: *Harold Pinter Plays: One*. London: Faber & Faber (az új kiadás a Methuen 1960-as kiadványa alapján készült), 111–151.
- Pinter, H. 1975. Az Étellift. (ford. Elbert János), In: *Pinter Drámák* (szerk. Osztovíts), Budapest: Európa. 91–127.
- Pinter, H. 1991. *The Caretaker*. London: Faber&Faber.
- Pinter, H. 1965. A Gondnok. (ford. Bartos Tibor), In: *Mai Angol Drámák*. (szerk. Mihályi Gábor), Budapest: Európa. 341–424.

Értelmezési stratégiák megfigyelhetősége a visszafordítás módszerének segítségével*

Gálosi Adrienne

Az alábbiakban egy olyan kísérletről fogok beszámolni, amelyet a Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Központjában folyó fordítóképzésben résztvevő hallgatókkal végeztem. A kísérlet során a hallgatóknak angol nyelvről magyarra és magyar nyelvről angolra kellett fordítaniuk és többszörösen visszafordítaniuk különböző szövegeket. A kísérlet célja az volt, hogy megpróbáljon fogódzókat találni ahhoz, hogy a fordítás, a szövegértelmezés (interpretáció) és az értés fogalma mennyiben feltételezi szükségszerűen egymást, mennyiben különül el egymástól, és hogy összefüggésük és/vagy elkülönülésük mennyire figyelhető meg a fordítási produktumban magában.

Tanulmányom hozzájárulás kíván lenni ahhoz a kutatási irányzathoz, amelyet talán Gideon Toury képvisel a legkövetkezetesebben, miszerint empirikus módszerek segítségével kell a fordításelméletet egyre inkább deskriptív tudománnyá tenni. Szerinte csakis megfelelő számú tapasztalati kísérlet után, azoknak elméletbe ágyazott deskriptív elemzésével lehetséges magyarázó elveket keresni a fordítói tevékenység leírásához. A megfigyelésen alapuló elvek azután ismét a teóriához adnak visszacsatolást. Ennek alapján ő elképzelhetőnek tartja bizonyos fordítási törvényszerűségek leírását, amelyek azonban mindig tentatívák, közelítők, és mindig feltételes módban kell megfogalmazni őket (Toury 1993).

A vizsgált három fogalmat – fordítás, interpretáció és értés – a jelen kontextusban nem tekintem azonosíthatónak, sőt pontosan arra voltam kíváncsi, hogy a visszafordítás segítségével tetten érhetőek-e olyan jelek, amelyek e három fogalom elkülönülését, különböző működési stratégiájukat megmutatnák. Hangsúlyozom, hogy e három fogalom ilyen elkülönítését csak e gyakorlati kísérlet számára tartanám fenn, mivel ezeknek egy szélesebb filozófiai nyelvfelfogásban való értelmezése meglehetősen problematikus.

Az európai filozófiai hagyomány két manapság meghatározó áramlata, a hermeneutika és a dekonstrukció számára a nyelv problematikája jelenti azt a mezőt, melyben mind a hagyományos metafizika, mind a létmegalapozást illető kérdések vizsgálhatók. Ezen keretben manapság megfigyelhető, hogy a fordítás fogalma a filozófiában is központi helyre kerül, mert benne olyan hagyományos fogalmak, mint jelentés, referencia, interpretáció explicit módon válnak problematikusává.

A filozófia azonban a fordításelmélettől eltérően minden nyelvhasználatot eleve „transzlációként” értelmez (pl. Derrida 1985). A fordíthatóság tézise ezen elgondolásokban a filozófia eredetéig visz vissza. Itt a fordítás minden olyan

* Megjegyzés: A IX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (Veszprém, 1999 április) *Fordítás és tolmácsolás* szekciójában elhangzott előadás írott változata.

definíciója kérdésessé válik, miszerint a fordítás átvitel, reprodukció, reprezentáció, ekvivalencia, vagy az eredeti jelentés kommunikálhatósága lenne. Ami világosan megmutatkozik a fordításban ezen elméletek számára, az nem a nyelvnek valami külső dologra való referencialitása, hanem magára a nyelvre való vonatkozása.

Ezt az elméleti különbségtételt fontosnak tartottam megjegyezni, mivel a fordításelmélet erősen interdiszciplináris terület, és ezért a fordításról való gondolkodásunkat állandóan érik hatások az egyéb tudományterületek felől. (A hermeneutikának már eddig is jelentős befolyása volt a fordításelméletre, főként Gadamer hatása jelenik meg pl. Steiner (1975) vagy Paepcke (1986) munkáiban). Mindez persze nem jelenti azt, hogy fordítások empirikus vizsgálata esetén ne feltételezhetnénk e fogalmak különválását, és ne kezelhetnénk őket támpontokként az egyes fordítások elemzésénél. A fordítóképzésben pedig e fogalmak különválasztása egyenesen elengedhetetlen.

1. A kísérlet résztvevői

A kísérletben posztgraduális fordítóképzésben résztvevő hallgatók vettek részt, akiknek többsége már rendelkezett nyelvszakos diplomával, több-kevesebb fordítói tapasztalattal, valamint elméleti képzésben is részesült. Így, ha nem is gyakorlott fordítók készítették a fordításokat, de mégis olyanok, akik nem tekinthetők teljesen laikusnak.

2. A szövegek kiválasztása

A kísérlethez nyolc különböző forrásszöveg szolgált kiindulópontként, ezek közül négy forrásszöveg angol nyelvű volt, négy pedig magyar nyelvű. Az angol és magyar szövegeket megpróbáltam hasonló tematika alapján válogatni. Az első rendező elv az volt, hogy lehetőleg elkerüljem a szövegtipológiai különbségeket. Túlzottan is egyszerűnek tűnt volna például Katharina Reiss követni egy szövegtipológia szerinti válogatásban (Reiss 1971). Reiss a különböző szövegtípusokat a Bühler-től (1936, 1965) átvett különböző nyelvi funkcióknak felelteti meg, és az így elkülönített szövegtípusok nála eltérő fordítási stratégiákat követelnek meg.

De mivel én nem azokra a nyilvánvaló különbségekre voltam kíváncsi, amelyek például egy vers és egy jogi szakszöveg fordításakor felmerülnek, és ezt a fajta merev kategorizálást egyébként is sokan bírálták már, ezért inkább Mary Snell-Hornby ún. prototipológiájához fordultam. Snell-Hornby illúzióinak tartja a szövegek fajtáinak objektív módon való elkülöníthetőségét. Ő sokkal rugalmasabb rendszerét adja a szövegtípusoknak és a hozzájuk kapcsolódó fordítási kritériumoknak. Az ő rendszeréből a legkevésbé definiált kategóriát választottam, az „általános nyelvi fordítást”, amin Snell-Hornby az újságnyelvet és az általános információkat tartalmazó szövegeket érti (Snell-Hornby 1988: 32). Az általam választott összes szöveg újságcikk részlet, mindegyik ugyanazon tipológiai kategóriába tartozik, tehát ennyiben elvileg ugyanazok a fordítási kritériumok vonatkoznak rájuk.

A kísérlet nyilvánvaló hiányossága, hogy a hallgatók szövegrészeteket és nem teljes szövegeket fordítottak, tehát a szövegek nem álltak rendelkezésükre teljes terjedelmükben és teljes befogadási kontextusukban. Ennek azonban nyilvánvaló gyakorlati akadályai voltak, hiszen így rengeteg lett volna a fordítandó anyag mennyisége. A szövegek között szerepelt két tematikailag párhuzamos szöveg, amelyek teljes terjedelemben rendelkezésre álltak, és a válogatás során igyekeztem olyan szövegrészeteket találni, melyek önmagukban is egész-ként kezelhetőek, de ez valóban nem egyenértékű azzal, mintha teljes szövegeket kaptak volna a hallgatók.

A kísérlet szövegei tehát nem tipológiailag, hanem tematikusan különböztek egymástól. A négy téma a következő volt: (1) Társadalom/életmód, (2) Közélet/politika, (3) Gazdasági élet, (4) Kultúra/tudomány. A fenti négy témakörből az alábbi szövegeket választottam ki fordításra:

(1) Társadalom/ életmód:

magyar → angol: A gyerekek *akarnak* tanulni (*Patika magazin* 1998 december)

angol → magyar: Children of the corn (*Newsweek* 1995. augusztus 28.)

(2) Közélet/ politika:

magyar → angol: Okosak, pontosak, önkényesek... (*HVG*, 1998. december 26.)

angol → magyar: The tory mps who dress to kill style (*Observer* 1998 december)

(3) Gazdasági élet:

magyar → angol: A makrogazdaság várható jellemzői (*M&M* 1998/5.)

angol → magyar: Plaudits for the Dutch model (*Financial Times* 1997. okt. 23.)

(4) Kultúra/ tudomány:

magyar → angol: Szüksége van-e az európai demokráciának kulturális elitre (*Kritika* 1998/12.)

angol → magyar: Philosophers that Sophie skipped (*The Economist* 1996 december)

Természetesen mindegyik szöveg „kevert”, tehát különböző regiszterbe tartozó nyelvhasználat jellemző rájuk. A Reiss-féle kategóriák tartalom/ábrázolás, forma/kifejezés és felhívás elemei is eltérően valósulnak meg bennük. Mégis azt gondolom, hogy azonos kritériumrendszerrel lehet közeledni hozzájuk.

3. A forrásnyelv kiválasztása

Miért használtam forrásnyelvként mindkét nyelvet? Mivel többek között arra voltam kíváncsi, hogy a fordítások során megmutatkozik-e valamiként, hogy a fordító mennyire érti, hogyan értelmezi a fordítandó szöveget. Ezért ebből a

szempontból egyáltalán nem közömbös, hogy az eredeti szöveg a fordító anyanyelvén íródott-e vagy sem. Ebből egyértelműen kitűnik, hogy a fordítási műveletnek denotatív modellként való értelmezését, amely szerint az eltérő nyelvi jelek azonos denotátumokat fednek, legyenek azok akár objektumok, akár mentális entitások, elégtelennek tartom.

Ugyanolyan kérdéses az interpretációs folyamat működése egyetlen nyelven belül is. Az anyanyelvi szöveg esetében sem egyértelműen zajlik le az olvasással párhuzamosan az automatikus értés. Az idegen nyelvi szöveg megértése esetén sem jelent a megértés egyúttal – akár reflektálatlan – fordítást. Feltételeztem, hogy a hallgatók a két nyelv esetében más-más értelmezési/fordítási stratégiát használnak, és ennek okai nemcsak a nyelvek közti különbségekben keresendők.

4. A kísérlet megszervezése

Minden forrásszöveg négy fordítási fázison ment keresztül:

Angol forrásnyelv esetén:

1. lépés: angolról magyarra (AM),
2. lépés: magyarról angolra (AMA),
3. lépés: angolról magyarra (AMAM)
4. lépés: magyarról angolra (AMAMA)

Magyar forrásnyelv esetén:

1. lépés: magyarról angolra (MA),
2. lépés: angolról magyarra (MAM)
3. lépés: magyarról angolra (MAMA)
4. lépés: angolról magyarra (MAMAM)

Az angol forrásszövegből kiinduló fordítássorozat angol szöveggel, a magyar forrásszövegből kiinduló fordítássorozat magyar szöveggel végződött. A fordításokat a hallgatók otthon készítették, az elkészített fordítást mindig egy másik hallgató kapta meg „továbbfordításra”. Egymás munkájáról a hallgatók nem tudtak, a szövegeket mindig külön kapták meg, amikor a többiek nem voltak jelen. Ennek oka az volt, hogy még a lehetőségét is el akartam kerülni annak, hogy a hallgatók fordításuk elkészítésekor bármilyen információt, tanácsot kérjenek az előző szövegváltozat elkészítőjétől. (Kár, hogy ugyanaz a fordító nem tudja saját fordítását naivul visszafordítani!)

Mivel a kísérlet célja az volt, hogy többet tudjunk meg a szöveg értésének, értelmezésének és fordításának viszonyáról, szólnom kell néhány szót a fordítás folyamatára vonatkozó kutatások eddigi eredményeiről.

5. A folyamatközpontú fordításkutatás

Toury idézi könyvében James Holmes felosztását, amely szerint a leíró fordítástudománynak három alapvető iránya van: (1) folyamat-központú, (2) produktum-központú, (3) funkció-központú, annak megfelelően, hogy az adott elmélet szerzője a fordítás mely aspektusának ad prioritást (Toury 1995).

E hármastagozódás kétségkívül megfigyelhető a fordítástudományi szakirodalomban. Manapság a **funkció** szempontja, vagyis a fordítás, mint kultúrák közti kommunikáció értelmezése kap a legnagyobb szerepet. A három megközelítés, mint ahogy azt Toury is mondja, kölcsönös függőségben van egymástól. Nyilvánvaló, hogy az elsőről, vagyis a fordítási **folyamatról** tudunk a legkevesebbet, arról, hogy mi történik a fordító fejében fordítás közben.

Erre a kérdésre többen próbáltak választ adni pszicholingvisztikai módszerek segítségével. Ennek a kutatásnak a legtipikusabb példája az introspekciós jegyzőkönyvek készítése („thinking-aloud protocols” rövidítve: TAP). Ezekben a kísérletekben fordítókat vagy diákokat arra kértek, hogy hangosan mondjanak el mindent, ami fordítás közben az eszükbe jut, és ezt magnón rögzítették, majd elemezték. Ilyen kísérleteket végzett Hans Dechert és Ursula Sandrock 1986-ben, Hans Krings 1987-ben, vagy Wolfgang Lörcher 1991-ben. Nem kívánom részletes kritikáját adni ezeknek a kísérleteknek, de azt hiszem nem érték el céljukat, ami az lett volna, hogy felnyissák a „fekete dobozt”, kiderítsék, mi játszódik le a fordító fejében fordítás közben.

De valóban bele kell-e látnunk a fordító fejébe ahhoz, hogy a fordítási folyamat megértéséhez közelebb jussunk? Nem visz-e közelebb a folyamat megértéséhez a párhuzamos szövegek vizsgálata?

Ha párhuzamos szövegeket vetünk össze, akkor ami elsődlegesen előttünk áll, mint vizsgálandó anyag, az valóban nem a fordító feje, hanem a szöveg. Ha a szövegek módosulásait, törvényszerűségeit figyeljük meg, akkor joggal érhet a vád, hogy az eredményt vizsgáljuk, és nem a folyamatot. De azt gondolom, hogy amikor szövegeket vizsgálunk, a szövegben megszólaló nyelvben, mindig megmutatkozik az értelmező, értő nyelv, az, ahogyan a nyelv önmagát beszéli, a szöveg önmagát teremti a fordító által.

Tévedésnek gondolom, ha valaki a fordítási stratégiák nyomába eredve a fordító fejét szeretné kinyitni. Ez nemcsak hogy lehetetlen, de felesleges is, hiszen a szövegeken keresztül élénk táruló nyelv önmagában hordozza saját törvényszerűségeit, vagy éppen azt, ahogyan ezek alól kisiklik. A szövegekre vonatkozóan csakis a szövegekből olvashatunk ki valamit, és ez a mi „kiolvasásunk” talán éppen az a fordítási stratégia, amivel a fordító dolgozik.

Ezért választottam módszernek ugyanazon szöveg többszöri átfordítását. Dolgozzon a szöveg! Ennyi átfordításon keresztül a szöveg óhatatlanul módosulásokon megy keresztül, mivel mindegyik fordítást más-más fordító végzi. Ilyenkor leginkább az egyes szövegek természetére vonatkozóan tudunk meg dolgokat, de mint mondtam, véleményem szerint ez egyben azt is jelenti, hogy az egyes szövegekhez való fordítási, értelmezési viszonyról is képet kaphatunk.

Szeretném hangsúlyozni, hogy ezzel a visszafordítási kísérlettel egyáltalán nem gondolom azt, hogy a nyelvek között tranzitív kapcsolat lenne. Ez a játékos kísérlet éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Semmilyen fordítás nem reciproka forrásnyelvi eredetijének. Ez a kísérlet mondhatni eleve „kudarra ítéltetett” volna, ha pozitív kimenetként egyenértékű megfelelésekre számítok. Kosztolányit idézem, aki szerint „Egy új világ kezdődik minden nyelv küszöbén, a szépség új birodalma, új **értelmi** és érzelmi törvényekkel”. Éppen ezeknek a különböző értelmi törvényeknek az egymásra vonatkozása az, ami számomra érdekes volt.

6. Szövegmodosulások

Milyen mértékű szövegmodosulások voltak megfigyelhetőek az egyes fordítás-sorozatok esetében? Mindegyik fordítássorozat esetében elmondható, hogy ahol a **forrásnyelv a magyar volt, a sorozatos fordítás során sokkal kevesebb módosulás, torzulás következett be**, mint a hasonló témájú, de angol kiindulású fordítássorozat esetében.

Ennek magyarázatát lehet adni a szintén Toury által bevezetett „discourse transfer” fogalmával, ami nála azt jelenti, hogy az idegen nyelvi szöveg sajátosságai átkerülnek a fordított szövegbe. Ennek okát ő „az általános kognitív törvényben” látja, mely alapján elkerülhetetlen bizonyos mértékű interferencia, hiszen a fordító két rendszer között végez állandó gyors átváltásokat (Toury 1993: 29).

A szövegek értelmezéséből kiindulva egyértelműen alátámasztható a szöveg-szintű transzfer jelenléte. Ha a forrásnyelv magyar volt, melynek értelmezése könnyebb volt a fordítók számára, a fordításban is megőrizték az eredeti szöveg jellegzetességeit. A következő fordító, akinek a feladata az angolról magyarra való visszafordítás volt, bár angol nyelvű szöveggel találkozott, de magyar anyanyelvű lévén, nem okozott neki nehézséget a magyar értelmezési stratégiák újbóli értelmezése. Tehát elmondható, hogy ha a discourse transfer a fordító anyanyelvén működik, akkor az megkönnyíti a szöveg komplex értelem-egészének megőrzését.

A szövegmodosulások jellegét témakörök szerint is megvizsgáltam. (Itt lehet, hogy belesétáltam abba a csapdába, hogy saját előfeltevésemet akartam igazolva látni, de úgy tűnik, legalábbis e kísérlet keretében, hogy a várt eredmény igazolódott.) Eszerint a legkevesebb módosulás a *Társadalom/életmód* témakörű szövegek esetében ment végbe, több módosulás ment végbe a *Gazdasági élet* témakörébe tartozó cikkek esetében, még több a *Közélet/politika* témakörben és a legtöbb a *Kultúra/tudomány* témakörben, bár ez utóbbi szöveg-csoport nem tartalmazott sem szintaktikailag, sem szemantikailag a fordítás szempontjából nehezebb elemeket, mint a többi szövegek. (Bár azt is tudjuk, hogy a fordítási problémák sem előre kijelölhetőek, mindig csak az adott hely konkrétságában mutatkozik meg, hogy mi is valójában a fordítási probléma).

Tehát a szövegek értése és fokozatos félreértése a következő két szélső érték között helyezkedett el: a *Társadalom/életmód* témakörbe tartozó magyar forrásnyelvű szöveg a negyedik átfordítás után is érthető maradt, a *Kultúra/tudomány* témakörbe tartozó angol forrásnyelvű szöveg utolsó változata már szinte értelmezhetetlen lett.

A *Közélet/politika* és a *Gazdasági élet* témakörébe tartozó cikkek esetében nem volt semmilyen előfeltevésem, hogy melyik esetében lesz nehezebb a szövegek értelemegészének megtartása. Egyébként a helyezés köztük majdnem döntetlen, nyilvánvalóan az eltérések más-más természetűek. A gazdasági szöveg esetében egy-egy fogalomnak az értelmező fordítása, és általában a fordításban megfigyelhető hozzáadás, az explicitáció volt az, ami a további fordítás során már értelmezési nehézségekhez vezetett.

A *Közélet/politika* témakörbe tartozó szövegek nagyon erősen az adott kul-

túrához kötődnek. Az várható volt, hogy az angol forrásnyelvű politikai szöveg esetében a reáliáknak, esetleg „kvázi reáliáknak” az átvitele a többszörös fordítás során torzul, sőt esetleg értelmezési zavar is keletkezhet belőlük. A magyar forrásnyelvű politikai szöveg esetében azonban nem a reáliák jelentettek gondot, hiszen ezek a magyar fordító számára értelmezhetők voltak. Itt inkább a hangsúlyok, célzások apró eltolódásai vezettek fokozatosan az értelem módosulásához.

7. Az értési, értelmezési különbségek okai

Mi lehet az oka az értési különbségeknek az eltérő témájú szövegek között? Természetesen nem állíthatom, hogy a szövegek nyelvileg azonos nehézségűek lettek volna. Ennek megállapítása ugyanis szinte lehetetlen. Ehhez minden szöveg minden grammatikai elemét ki kellene emelni a szövegből, és összetettségi fokuk alapján valamiféle sorrendbe kellene állítani őket.

Számos interpretációelméleti írás próbál az interpretáció mibenlétére választ adni, én itt erre nem vállalkozom, csupán néhány aspektust szeretnék kiemelni. Természetesen ahhoz, hogy a fordításban egy az eredeti szöveg intenciójának megfelelő értelmezéssel találkozzunk, nem elegendő pusztán a szöveg szintaktikai és szemantikai jegyeinek dekódolása, elengedhetetlen a fordító egyéb ismereteinek aktív működtetése is.

A forrásnyelvi kultúrára vonatkozó háttértudáson és a fordítónak azon tudásán kívül, hogy a célnyelvi befogadók milyen ismeretekkel rendelkeznek, egy igen bonyolult, szorosan szövegközeli oszcilláció zajlik le az interpretáció során a fordítónak már meglévő ismeretei és a szövegből „kiolvasott” ismeretek között.

A már meglévő ismereteken nem csupán az adott forrásnyelvhez kapcsolódó kulturális ismereteket értem, bár természetesen ezek is sok esetben rendkívül fontosak. A megértésnek van azonban egy ennél alapvetőbb mozzanata is, amely döntő lehet a fordításban. Nevezetesen az, hogy mindenről rendelkezünk eleve adott ismeretekkel, mondhatni eleve valamilyen értelmezés talaján állunk. Ebből kell minket a szövegnek állandóan kimozdítania, saját értési horizontunkat módosítania vagy esetleg megerősítenie.

Ezek a folyamatok mindig egymásra utaltak, a legegyszerűbb interpretációs folyamatban is egyszerre működnek. Pontosan az jelenti a nehézséget, hogy kölcsönösen feltételezik egymást, így látszólag paradox helyzetben van az interpretátor. De e látszólagos apória a konkrét értelmezési folyamatban feloldódik, a két folyamat nem kölcsönösen lehetetlenné teszi egymást, hanem egymás kiegészítőivé válhatnak. Általában azokban a szövegekben nehezebb az eredeti értelem feltárása, ahol a tárgyra vonatkozó komplexebb tudásanyag mellett, a fordítótól a fent leírt értelemben bonyolultabb értelmezési stratégia követel-tetik meg.

A következőkben példákkal szeretném illusztrálni azokat a fordítási problémákat, ahol a különböző változatokban a fordítói értelmezés valamely aspektusa nyilvánul meg, vagy ahol bizonyos fordítási törvényszerűségek igazolódnak.

8. Explicitáció

Az explicitáció bővítést jelent, vagyis azt, hogy egy általános tendencia szerint a fordított szövegek hosszabbak, mint az eredeti szöveg. Az elmélet részletes leírását, végiggondolását Klaudy Kinga több tanulmányában olvashatjuk. Szintén ő végzett már a visszafordítás módszerével kutatást, amely ezen törvényszerűség működését igazolta. (Klaudy 1993, 1996). Az explicitáció jelensége jól megfigyelhető a többszörös átfordításon keresztül.

A példamondat forrása: 1. témakör: *Társadalom/életmód*

M: Ismerik ugye a mindenre kíváncsi gyermek szinte naponta elhangzó kérdéseit ...

MA: You surely know the *ever* audible questions of the *ever* interested therefore *ever* asking child...

MAM: Biztosan ismered az *állandóan* hallható kérdéseket az *állandóan* érdeklődő, és ezért *állandóan* kérdezősködő gyerektől ...

MAMA: You are certainly familiar with the *constant* questions of the *constantly* curious and therefore *constantly* inquiring children ...

MAMAM: Biztosan ismerősek a *végtelenül* kíváncsi, ezért *végtelesen* kérdezősködő gyerekek *véget nem érő* kérdései...

Ebből a példából látjuk, hogy az eredeti mondatrészt az első fordító átalakította, kibővítette egy mellékmondatos szerkezetté, és bár a visszafordítás során ez elhagyható lett volna, tehát a magyar nyelv megengedte volna a tömörítést – implicitációt – de a második fordító nem élt ezzel a lehetőséggel, így ez a szerkezet aztán mindvégig megőrződött. E példában a szöveg értelmezése gyakorlatilag nem változott a bővítés ellenére sem.

9. Implicitáció

A következő példával az ellentétes irányú folyamatra, a szűkítésre, az implicitációra szeretném felhívni a figyelmet. Általában megfigyelhető, hogy a fordító számára nehezen értelmezhető mondatok fordításakor egyszerűsítést alkalmaz. Az egyszerűsítés művelete illusztrálja Toury egyik tentative felállított törvényét arról, hogy a forrásnyelv „textémái” a célnyelvben „repertorémákká” válnak, vagyis hogy a forrásnyelv szövegviszonyai gyakran megváltoznak, eltorzulnak a fordításban, mivel a fordító alacsonyabb szintről választja ki a nyelvi egységeket, mint ahogy azt a forrásnyelvi szöveg megfogalmazója tette (Toury 1993: 28).

A példaszöveg forrása: 2. témakör: *Közélet/ politika*

- A The ubiquitous Barbours should be swapped for black nylon jackets **that bear some resemblance to the Prada ones** – nobody outside the party wants to be reminded of the size of your estate or your prowess on the grousemoor.
- AM A kirándulós vadászkabátot cseréljük le egy fekete nylon dzsekire – a külvilág nem szereti, ha birtokunk nagyságára emlékeztetjük, vagy a fácánvadászatokra.
- AMA Let's substitute the sportsman's coat worn at outings for a black nylon jacket – the world outside does not like being reminded of the largeness of our estates or the pheasant huntings.
- AMAM Helyettesítsük a kiruccanásokon hordott sportkabátot egy fekete nylon zakóval – a külvilág ugyanis nem szereti, ha emlékeztetik ingatlanunk nagyságáról, vagy a fácánvadászatokról.
- AMAMA One should replace the sports jackets worn on a trip with a black nylon jacket as public does not like being reminded of the size of one's property or pheasant hunting.

Mivel a példát az egyszerűsítésre hoztuk fel, csak röviden érintjük az egyéb fordítási problémákat, pl: a *Barbour* vagy a *grousemoor* fordítását. A *Barbour jacket* rövid vízhatlan kabát, jómódú vidéki úriemberek jellegzetes viselete, mivel hétvégén kiránduláshoz, vadászathoz hordják, nevezhető vadászkabátnak, de a *grouse shooting* nem fácánvadászat, hanem fajdvadászat, amit a lápos Skóciában a *grouse moor*-on szokott űzni az angol arisztokrácia (vö: Bart 1998: 24, 107).

10. Fókuszeltolódás

Érdekes példákat gyűjthetünk a szövegekből arra, hogy a fordító értelmezései hogyan hoznak létre apró hangsúlyeltolódásokat. Megváltozik a fókusz, a topic/comment tagolódás, s a változtatás eredményei tovább gyűrűznek a többi fordításban, míg a mondat értelme teljesen át nem alakul.

A példaszöveg forrása: 2. témakör: *Közélet/ politika*

- M A magyar polgárosodás álma Floridában találkozik majd a megvalósult amerikai álommal.
- MA The dream of the rising Hungarian middle class is going to meet the materialised American Dream in Florida.
- MAM Az emelkedő magyar középosztály álma a megvalósult amerikai álommal találkozik Floridában.

- MAMA The dream of the Hungarian middle class on the rise meets the fulfilled American dream in Florida.
- MAMAM A magyar középosztálynak a felemelkedésről szőtt álma megegyezik a Floridában beteljesült álommal.

11. Szemantikai eltolódás

A következő példa a szemantikai eltolódást mutatja be egy olyan lexikai egység (PhD) esetében, amely látszólag nem jelent interpretációs nehézséget. A PhD önmagában jelenthet ‚fokozatot’ is, ‚értekezést’ is. Ebben az esetben a ‚fokozat’ jelentés lenne a helytálló. Mivel az eredeti szövegben nem szerepel a degree (fokozat) szó, a fordítás fokozatosan eltolódik a másik irányba a ‚tézis’, ‚értekezés’ irányába, hogy végül az utolsó fordításban *pamphlets* ként jelenjen meg.

A példaszöveg forrása: 4. témakör: *Kultúra/tudomány*

- A ...the number of philosophy *PhDs* granted in America grew from 83 in 1949–50 to 225 in 1988–89.
- AM Míg a filozófiai tárgyú *doktoranduszi diplomák* száma 1949/50 évi 83-ról 1988/89-re 255-re növekedett.
- AMA ...and the number of *theses* in the theme of philosophy rose from 83 in 1949/50 to 225 in 1988/89.
- AMAM ...az *értekezések* száma filozófiai témában 1949/50-ben számolt 83-ról, 1988/89-ben számolt 225-re nőtt.
- AMAMA ...and the number of *pamphlets* on philosophical topics has increased from 83 in 1949/50 to 225 in 1988/89.

12. Prekonceptiók okozta torzulások

Végül egy példa arra, amikor a szintaktikailag egyszerűnek tűnő szerkezet is téves fordításhoz vezethet, mivel a fordító „nem hisz a szemének”, vagyis a szöveg értelmezését erősen befolyásolják prekonceptiói. Ilyenkor nem a szövegben belüli konzisztenciát véti el a fordító, hanem a világról való ismeretei és a szöveg által közölt információ között nem talál konzisztenciát. Ebben az esetben a fordító nem a szöveghez fordult segítségért, hanem a saját előzetes tapasztalatához igazította a fordítást.

A példaszöveg forrása: 2. témakör: *Közélet / politika*

- A There are men in the party who have never forgotten Bertrand Russell’s gibe about Anthony Eden – “*Not a gentleman; dresses too well*” – and have struggled for just the right level of incompetence ever since.

- AM Biztos vannak emberek a pártban, akik jól emlékeznek még Bertrand Russell gúnyos mondatára Anthony Edenről – „*Nem úriember, túl jól öltözik*” – és ezen kijelentés óta próbálják az oda-nem-illő öltözék megfelelő szintjét elérni.
- AMA There must be some people in the party who can still recall Bertrand Russell’s ironic sentence about Anthony Eden – “*He is not a gentleman, he is too well dressed*” – and since this statement they have been trying to reach the proper level of unsuitable clothing.
- AMAM Kell lennie néhány olyan embernek a pártban, aki Bertrand Russell Anthony Edenről mondott ironikus mondatára még mindig emlékszik – „*Ez nem úriember, csak túlságosan jólöltözött*” – és e kijelentés elhangzása óta igyekeznek is elérni az elégtelen öltözködés elégséges szintjét.
- AMAMA There must be a couple of people in the party who still remember Bertrund Russel’s ironic sentence about Anthony Eden – “*He is not a gentleman, he is only too well-dressed.*” And since that statement they have been trying to reach the satisfactory level of unsatisfactory dressing.

Összefoglalásként azt a tapasztalatot szeretném elmondani, hogy a fordítóképzésben, tehát a visszafordítás elméletének gyakorlati felhasználásakor ez a módszer minden várakozást felülmúlóan hasznosnak bizonyult. A szövegeket közösen részletesen elemeztük, és ez a módszer igen sokat segített a hallgatóknak annak tudatosításában, hogy az eredeti értelem helyes feltárása, és az értelem egészének visszaadása mennyire összetett feladat.

Hasznos volt az is, hogy a hallgatók saját fordításait nem az általuk ismert eredeti szöveggel hasonlították össze. Ilyenkor ugyanis a két szöveg mindig kölcsönösen interpretálja egymást. Ez azonban megtevesztő, hiszen a fordítás befogadója nem veti össze a fordítást az eredetivel, neki csak a fordított szöveg áll rendelkezésére, és annak alapján kellene a lehető legpontosabban az eredeti szövegszintű értelemegységig eljutnia.

Irodalom

- Bart I. 1998. *Angol–magyar kulturális szótár*. Budapest: Corvina.
- Bühler, K. 1965. *Sprachtheorie*. Stuttgart: Fischer.
- Dechert, H. & Sandrock, U. 1986. Thinking-Aloud Protocols: The Decomposition of Language Processing. In: Cook, V. (ed.) *Experimental Approaches to Second Language Learning*. Oxford: Pergamon. 111–126.
- Derrida, J. 1985. *The Ear of the Other: Texts and Discussions with Jacques Derrida*. McDonald, C. (ed.) Lincoln: University of Nebraska Press.
- Klaudy, K. & Kohn, J. (eds.) *Transferte Necessé Est... Current Issues of Translation Theory*. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola.

- Klaudy, K. 1993. On Explicitation Hypothesis. In: Klaudy, K. & Kohn, J. (eds.). 69–79.
- Klaudy, K. et al. (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy, K. 1996. Back-Translation as a Tool for Detecting Explicitation Strategies in Translation. In: Klaudy, K. et al. (eds.) 99–115.
- Krings, H.P. 1987. The Use of Introspective Data in Translation. In: Faerch, C. et al. (eds.) *Introspection in Second Language Learning*. Clevedon-Philadelphia: Multilingual Matters. 159–176.
- Lörscher, W. 1991. *Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies. A Psycholinguistic Investigation*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Paepcke, F. 1986. Az ekvivalencia illúziója. *Helikon Világirodalmi Figyelő*. 1–2. 57–85.
- Reiss, K. 1980. Fordítás és szövegtipológia. In: Bart, I. & Klaudy, K. (eds.) *Fordítás-elméleti szöveggyűjtemény*. Budapest: Tankönyvkiadó. 229–249.
- Snell-Hornby, M. 1988. *Translation Studies. An Integrated Approach*. Amsterdam: Benjamins.
- Steiner, G. 1975. *After Babel. Aspects of Language and Translation*. London: OUP.
- Toury, G. 1993. Still in Search of Laws of Translational Behaviour: Closing in on Discourse Interference. In: Klaudy, K. & Kohn, J. (eds.) 21–39.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies – and Beyond*. Amsterdam: Benjamins.



Hadamitzky–Kazár

KANJI és KANA

A japán írásrendszer
kézikönyve és szótára

E könyv legfőbb célja, hogy bevezesse használóját a modern japán írásrendszerbe. Elsősorban tankönyvnek szántuk, ám egyszerűen a japán nyelv egyszerűsített kézikönyvként is szolgál, hiszen mutatói és táblázatai lehetővé teszik a tárgyat, mintegy 2000 írásjegy gyors kikeresését.

Minden írásjegyet és szót átírásban is feltüntettünk.

Az egyes írásjegyeket a következő adatsorok kísérik: a vonások sorrendje; olvasat(ok); jelentés(ek); példák; a hozzáadott írásjegyek jelzőszámai.

Az 1945 kanjihoz több, mint 4000 olvasat tartozik, amelyek közül mintegy 2000 önálló, egyszerű szót képvisel. Megközelítőleg 9000, gyakoriság szerint válogatott összetétellel mutatjuk be, miként használják az írásjegyeket más írásjegyekhez kapcsolva. A kanji-jegyzék kb. 11 000 alapszót tartalmaz.



Scholastica

A Scholastica kiadványai a következő címen rendelhetők meg:

1123 Budapest, Kékgyólyó utca 30.

Fax: 212-8320

Az értelmezés jelentősége a kultúráközvetítésben

Kóbor Márta

Magyar fordítók körében felmérést végeztünk a kulturális referenciák fordításával kapcsolatban. A felmérés célja az volt, hogy megpróbáljon számot adni azokról a stratégiákról, melyeket a professzionális fordítók vetnek latba a számukra ismeretlen kulturális jelenségek helyes értelmezése érdekében. Az eredmények itt következő összefoglalásával arra szeretnénk rávilágítani, mennyire lényegesek ezek az értelmezési stratégiák egy idegen kultúrára utaló elemekben gazdag szöveg fordításának sikere szempontjából.

1. Definíciók

Mit értünk kulturális referencián, miért tulajdonítunk kiemelt jelentőséget az értelmezés vizsgálatának a fordítás folyamatában? A kulturális referencia fogalmának meghatározásakor D. Cuche (1996) definíciójára támaszkodunk, melynek alapján ebbe a kategóriába sorolunk minden olyan nyelvi elemet, amely – közvetlenül vagy közvetetten – egy adott közösség életmódjával, vagy gondolkodásmódjával kapcsolatos tárgyakra, eseményekre, illetve cselekvésekre utal. Ami a megértéssel és értelmezéssel kapcsolatos kutatások jelentőségét illeti a fordítástudományban, Dancette-re (1994: 22) hivatkozunk, aki világosan rámutat, hogy „a fordítás elméleti és gyakorlati szakértőinek többsége egyetért abban, hogy (...) a fordító számára elengedhetetlen a fordítandó szöveg alapos értelmezése.”*

2. Módszertani kérdések

Vitathatatlan tény, hogy a szövegértési folyamatok empirikus módszerekkel nehezen vizsgálhatók. Ez bizonyos metodológiai kötöttségeket ró a megértés mechanizmusainak kutatóira. Minthogy maga a megértés folyamata általában megelőzi azokat a kijelentéseket, melyeket az értelmező személy saját értelmezési folyamatairól tehet, a közvetlen megfigyelés lehetősége kizárt, s a kutatók csupán kevésbé megbízható, közvetett forrásokra hagyatkozhatnak.

A kísérletben, amelyet 1999 áprilisában végeztünk, 14 hivatásos fordító vett részt. A kísérlet két részből állt. Az első részben magyarra kellett fordítaniuk egy mélyen a forrásnyelvi kultúrába ágyazott, vagyis számos kulturális utalást tartalmazó idegen nyelvű szöveget, egy magyar hetilap fiktív „nemzetközi találó” rovata számára (2 napos határidővel). A fordítást követően ki kellett töl-

*A szakirodalmi művekből vett idézetek fordítását Kóbor Márta készítette.

teniük egy kérdőívet, amely kérdéseket tartalmazott azzal kapcsolatban, hogy milyen gondolatok fordultak meg a fejükben a szövegben szereplő kulturális referenciák értelmezése közben.

A felmérés végeztével így két forrásból származó adatok álltak rendelkezésünkre: egyrészt a magyar fordításokból, másrészt pedig a fordítók kérdőívre adott válaszaiból és magyarázataiból. Kontrollcsoport gyanánt 14 franciául ugyan jól beszélő, ám sem fordítói képesítéssel, sem fordítói tapasztalattal nem rendelkező személy szolgált, akikkel ugyanazt a szöveget fordítottuk le.

A szöveg kiválasztásához munkahipotéziseink alapján meghatároztunk néhány kritériumot, melyek közül az alábbiakat tartottuk a legfontosabbaknak:

- a fordítandó szövegnek a forrásnyelvi kultúra képviselőihez kell szólania;
- jelentős mértékben kell támaszkodnia az olvasók kulturális háttérére, feltételezett kulturális ismereteire;
- többféleképpen is értelmezhetőnek kell lennie, attól függően, hogy az olvasó megérti-e vagy sem a kulturális utalásokat.

A kiválasztott szöveg, amely az *El Watan* című, francia nyelvű algériai napilap 1999. február 22.-i számában jelent meg, minden tekintetben megfelelt a fenti kritériumoknak

Az eredeti francia szöveg:

Sécheresse...éthylque

C'est la sécheresse à **Tizi Ouzou**. Non qu'il n'y ai pas plu, avec des chutes de neige abondantes au mois de février, mais **les adeptes de Bacchus** ont terriblement senti le «coup». **La dive bouteille** se fait rare ces derniers temps et encore plus chère pour ceux qui ont la chance d'en trouver. Les mauvaises langues disent que c'est un avant-goût de ce que sera **la future coalition islamo-conservatrice** qui se propulsera au pouvoir, avec la prohibition de l'alcool comme une des revendications des islamistes. En attendant **le 15 avril**, les palais sont très convoités. Les uns lorgnent politiquement vers celui **d'El Mouradia**, alors que les autres veulent faire plaisir, le plus simplement et aussi régulièrement que possible au leur. [El Watan (Alger) 1999. február 22.]

Az egyik magyar fordítás:

Szárazság...az algériai torkokban

A szárazság már elérte **a kabilok lakta Tizi Ouzou-t** is. Nem mintha nem esett volna eleget – idén februárban feltűnően sokat havazott Algériában –, **Bacchus hívei** mégis hiányt szenvednek mostanság. Igencsak ritkán hódolhatnak ugyanis **a görög isten nevét viselő ital** örömeinek, s ha alkalmuk is nyílik rá, drágán meg kell fizetniük érte. Rossz nyelvek szerint ez már egyfajta izeli-

tő a hatalmat régóta kezében tartó FLN, és a politikai befolyás érdekében vele szövetkező iszlamisták programjából, hiszen az alkohol betiltása ez utóbbiak egyik fő követelése. Mindenki várakozással tekint az április 15-i elnökválasztás elébe. Néhányan az El Mouradia negyedben álló elnöki palotára vetettek szemet, mások viszont szívesebben és gyakrabban nézegetnének a pohár fenekére...

3. Eredmények

3.1. Magyarázó fordítás

Az első dolog, ami nyilvánvaló a magyar fordítások olvasása, valamint a kérdőívek tanulmányozása alapján, hogy a fordítók a szöveget, mint olyan jelek összességét kezelték, melyek kiegészítésre várnak és magyarázatra szorulnak. A magyar fordítások szignifikánsan hosszabbak, mint az eredeti: a célnyelvi szövegek átlagosan 8 százalékkal több szót (kb. 131 szó) tartalmaznak, mint a francia nyelvű forrásszöveg (122 szó). Ez a különbség elsősorban a magyar fordítók által a szövegbe „fűzött” kiegészítésekkel (ha úgy tetszik, explicitálásokkal, ld. Klaudy 1999) magyarázható. Ezek többsége az algériai valóságra, nevezetesen a nálunk kevésbé ismert, aktuális politikai helyzetre vonatkozik.

A *le 15 avril* dátum fordítása 14-ből 10 esetben tartalmazza az *elnökválasztás*, néhol pedig a „választások napja” kiegészítést. Az *El Mouradia* esetében 7 fordító tartotta fontosnak megjegyezni, hogy az *elnöki palotáról*, hárman pedig, hogy az *algériai főváros elnöki negyedéről* van szó. A *Tizi Ouzou* városnevet 6 fordításban követi olyan magyarázat, mint *kabilok lakta város, liberális hirben álló város*, vagy a *borairól híres kabil város*, stb. A *dive bouteille* fordulat 3 fordításban egészül ki olyan megjegyzéssel, miszerint algériai/helyi borról van szó, pl. a *Bacchusról elnevezett helyi borfajta*.

A kérdőíveken olvasható magyarázatok közül jó néhány mutat ugyanebbe az irányba, pl.:

„... a *coalition* és a *se propulser au pouvoir* kifejezések a választások gondolatát jutatták eszembe, így logikusnak tűnt, hogy április 15.-e csakis a választások dátuma lehet...”

„... gondoltam, hogy *El Mouradia*-nak valahogyan az elnöki hatalommal kell összefüggésben lennie...”

„... *Tizi Ouzou*-t úgy tűnt, valamiért még érzékenyebben érinti az alkohol betiltása, mint a többi várost...”.

Ezek a megjegyzések – éppúgy, mint a magyarázó fordítások – a fordító azon szándékáról tanúskodnak, hogy az egyes, különálló kulturális utalásokat összekössék egymással, és az így létrejött koherens egységen belül értelmezzék.

E tekintetben adataink megfelelnek Oléron hipotézisének, mely szerint „a megértés, legyen szó bármilyen dolog vagy szöveg megértéséről, jelzések értel-

mezését jelenti. A *jelzés* fogalma egyben azt is jelenti, hogy (...) az mindig kiegészítésre szorul, így az értelmező személynek a jelek értelmezéséhez túl kell lépnie azon, amennyit lát vagy hall belőlük.” (Oléron 1981: 22).

Adataink következképpen a konstruktivista pszicholingvisztikai elméletekkel, valamint az interpretatív fordításelmélettel (Séleskovitch és Lederer 1986, Lederer 1994) is összhangban állnak, melyek szerint a szavak önmagukban nem hordoznak a világtól és az értelmező személyektől független jelentést, sokkal inkább instrukcióknak tekintendők, melyek segítségével egy-egy szöveg globális jelentését felépíthetjük magunkban. Ilyen értelemben a jelentéskonstrukció az olvasó/fordító releváns (jelen esetben a forrásnyelvi kultúrával kapcsolatos) ismereteire támaszkodik, melyeket a szöveg „jelzései” aktiválnak.

Releváns ismereten mindazt a tudást értjük, mely az adott témával kapcsolatban rendelkezésre áll, vagy a szöveg alapján olvasás közben felépíthető, s melyet a pszicholingvisztikában enciklopédikus / világ / általános / kognitív / nem-nyelvi ismeretként szokás emlegetni. A 60-as évektől kezdődően sokan próbálkoztak ezen ismeretek – a memóriában tárolt sémák (Minsky 1975), forgatókönyvek, illetve keretek (Schank & Abelson 1977), MOP-ok (Schank 1982), stb. formájában történő – leírásával, melyeket az utóbbi évtized konnekcionista irányzata spontán szerveződésű, memóriánkban nem előre tárolt, hanem az értelemkonstrukció folyamatában születő (emergens) sémaképpel váltott fel (Rumelhart et al. 1986).

A fordítások és a kérdőívek alapján úgy tűnik, a mi szövegünk esetében a „választások” séma szinte minden fordítónál automatikusan aktiválódott, s ezen séma keretében próbáltak összefüggéseket találni a szöveg különböző részei, így a kulturális referenciák között is. A választásokkal kapcsolatos előzetes, illetve – amint látni fogjuk, az azokhoz kapcsolódó – friss ismereteikre hivatkoznak ugyanis, amikor azokat a kiegészítéseket indokolják, amelyek nyelviileg a forrásnyelvi szövegben jelen nem lévő információkat tartalmaznak.

A megkérdézett fordítók munkáját tehát elsősorban egy olyan törekvés jellemzi, melyet a következőképpen foglalhatnánk össze: a kulturális utalások fordítása közben a fordítók egyértelmű összefüggéseket keresnek a szöveg többi részével és hasonló utalásaival, továbbá igyekeznek kiegészíteni az utalásokat mindazon információkkal, melyek a szöveg globális jelentéséhez kapcsolják azokat. Ilyenkor a fordítók a szövegben explicit módon jelen lévő nyelvi elemekből kiindulva egy implicit információkkal kiegészülő reprezentáció felépítésén munkálkodnak, s a részletektől egyfajta komplett egész irányába haladnak.

3.2 Átértelmezés

A fordításokban tetten érhetünk egy másik tendenciát is. Eszerint a fordítók sokszor a kulturális utalások eredetétől eltérő aspektusát tartják fontosnak megnevezni, így pl. ami a forrásnyelvi szövegben expliciten jelen volt, náluk kimarad, s helyette a kulturális jelenség másik oldala, esetleg egy másik eleme kerül előtérbe. Jó példa erre a *les adeptes de Bacchus* „sorsa”, melyet 7 fordításban is *a bor szerelmese* fordulattal helyettesítenek, vagy a *la dive bouteille*, mely 10 esetben, mint *isteni nedű* szerepel. A *conservatrice* jelzöt 12 fordító váltja fel

az *FLN* megnevezésével, illetve a *hatalmat régóta gyakorlók, a régóta hatalmon lévő katonák* stb. fordulattal. Ez utóbbiak a fordítók több, mint fele szerint nem lépnek valódi koalícióra az iszlamistákkal – mint azt a francia szöveg *coalition* szava sejteni engedné – , inkább csak *dialógust kezdenek velük, vagy közelednek egymáshoz*. 4 fordításban az *El Mouradia* palota *elnöki hatalom* formájában kerül a magyar szövegbe.

A kérdőívre adott válaszaikban fordítóink az alábbiakkal indokolták ezeket a változtatásokat:

„...minthogy a szöveg az alkohol betiltásáról beszél, Bacchus hívei alatt egyértelműen a bor szerelmeseit kell értenünk ...”

„...mivel a szövegben mindvégig – bár kimondatlanul – a választásokról van szó, gondoltam, hogy a *conservatrice* kifejezés feltétlenül a választásokon indulni szándékozó valamelyik felet jelöli ...” .

Úgy tűnik, ez a fajta hozzáállás elválaszthatatlan az előzőtől, ahhoz ugyanis, hogy fordítóink ilyen változtatásokat eszközöljenek, feltételeznünk kell, hogy előzőleg felépítettek magukban egyfajta globális reprezentációt (vagy modellt), melyhez képest fordításukban egy, az eredetiben nem szereplő aspektust tartottak érdemesnek a kiemelésre. E globális kép felépítéséhez pedig – a kérdőívre adott válaszaik szerint – épp ugyanazokat a jelzéseket, illetve ismereteket használták, amelyekre előbb már utaltunk. Így, a *le 15 avril* dátum a *választások napja* (3 fordításban) fordulattal történő helyettesítése a *coalition* és *se propulser au pouvoir* kifejezések által mobilizált „választások” séma megjelenésével magyarázható, ezen séma fontos része (ún. „kitöltendő helye”) ugyanis a választás időpontja, melyet a fordítók többsége április 15-ével azonosított.

Ez, a második fajta mechanizmus tehát fordítóink azon szándékát tükrözi, hogy az egyes kulturális utalásokat mindig egy, a szöveg olvasása közben felépített „kerek” jelentéshez képest értelmezzék (ha kell, újra). Ebben a tekintetben szintén jelentős szerepet játszanak az értelmező fél enciklopédikus ismeretei, mivel csupán ezek megléte esetén lehet a szövegben expliciten jelen lévő jelzéseket összekötni az aktivált séma kitöltendő helyeivel. Logikusnak tűnik, hogy egy hibás séma aktiválása esetén megnő az esélye annak, hogy a fordító félreértse a szöveget, s az egyes referenciákat egy hamis képhez képest hibásan interpretálja.

3.3. A szövegértés folyamatának dinamizmusa: konstrukció és rekonstrukció

Milyen viszonyban van egymással a két fent leírt folyamat? A rendelkezésünkre álló adatok egyértelművé teszik, hogy a kétféle mechanizmus szorosan összefügg egymással, és gyakorlatilag elválaszthatatlan, hiszen szimultán módon zajlanak, és az értelmezés folyamatában számtalanszor keresztezik egymás útját. Azok a mentális reprezentációk, melyekre fordítóink hivatkoznak, hol a szöveg feldolgozásának eredményeképpen születnek, hol pedig éppen annak kiinduló-

pontjául szolgálnak. A szövegértés folyamatát tehát egyfajta dinamizmus jellemzi, mely abból fakad, hogy X pillanatban az olvasó által nyelvi és egyéb ismeretei alapján felépített reprezentáció nem csak azt teszi lehetővé számára, hogy könnyebben megértse az X+1 pillanatban értelmezendő szövegrészeket, hanem azt is, hogy átgondolja az X-1 pillanatban felépített reprezentációt (egy új információ ugyanis akár gyökeresen megváltoztathatja az egész addig dédelgetett elképzelést). Ezt a dinamizmust igen nehéz modellálni, hisz' a megértést egy olyan, állandó változásban lévő folyamatként kell elképzelnünk, mely a szöveg feldolgozása során előre- és hátrafele mutató (konstruktív és rekonstruktív) műveleteket egyaránt tartalmaz.

Az, hogy az értelmezés folyamatában két irányba ható műveletek zajlanak egyidejűleg, régóta elfogadott gondolat a pszicholingvisztikában. Mára gyakorlatilag minden megértéskutató egyetért abban, hogy a szövegértés egyfajta komplex mentális reprezentáció felépítése útján történik, bár ezen reprezentáció megnevezését és pontosabb fogalmát illetően jelentősek az eltérések (ld. a szituációs modell és a mentális modell fogalmát, stb.).

Richards (1999) úgy látja, hogy a pszicholingvisztika mai álláspontja szerint ezen reprezentáció felépítése a szövegben említett tárgyak, események és/vagy cselekvések összekapcsolásával történik, ami a különféle nyelvi utalások egyetlen komplex reprezentációba integrálását, illetve az aktivált vagy frissen konstruált tudásstruktúrák alkotórészeinek specifikálását jelenti. Ilyen értelemben tehát azt kellene mondanunk, semmi meglepő nincs abban, ahogyan fordítóink a kulturális referenciákat értelmezték. Feltételezhetjük ugyanis, hogy bárki más, bármely más szöveg bármely más részét hasonlóképpen dolgozta volna fel: egy konceptuális modell felépítése révén, mely a szövegben található jelzések és az értelmező személy egyéb ismereteinek fúziójából születik.

3.4. Professzionális és amatőr értelmezők

A franciául jól beszélő, ám sem fordítói képesítéssel, sem fordítói tapasztalattal nem rendelkező kontrollcsoport körében végzett felmérés során kiderült, hogy az „amatőr” fordítók éppúgy előzetes (nevezetesen a választásokkal kapcsolatos) ismereteikre támaszkodva próbálták értelmezni a kulturális referenciákat, mint a hivatásos fordítók. Úgy tűnik tehát, hogy mindaz, amit a fentiekben leírtunk, az értelmezési folyamatokról általában elmondható, függetlenül attól, hogy professzionális „értelmezőkről” (fordítókról) van szó, vagy sem, illetve hogy a kulturális referenciák megértését vizsgáljuk, vagy sem.

A felmérésből azonban kiderült, hogy az általánosan jellemző folyamatokon túl mégis tapasztalhatók különbségek abban, ahogyan a professzionális fordítók és az amatőr értelmezők eljárnak. Ezek a különbségek azok, melyek lehetőséget nyújtanak számunkra, hogy a bevezetőben említett fordítói stratégiákra rávilágíthassunk. Az említett stratégiák pedig nemcsak a fordítás oktatása, hanem a folyamat automatizálása szempontjából is érdekeseek lehetnek.

Az igényes, sikeres fordítói munka sajátosságainak megvilágításához először is tekintsük át azokat a különbségeket, melyek a két csoport értelmezése között fennállnak. Amint láthattuk, annak ellenére, hogy a választások gondolata ex-

plicit módon egyszer sem jelenik meg a szövegben, az olvasók tudatában szinte kivétel nélkül aktiválják azt a szöveg egyes kifejezései (*coalition, se propulser au pouvoir*, stb.).

Problémát jelent azonban, hogy az átlag magyar olvasó számára ezek a kifejezések a parlamenti választások gondolatát ébresztik fel, mivel mind a *pouvoir* (hatalom), mind a *coalition* (koalíció) szavak kizárólag ehhez kapcsolódnak (a köztársasági elnöknek ugyanis hazánkban csupán reprezentatív szerepe van, valós politikai hatalma alig). A kérdőívek tanúsága szerint a szöveg első olvasása közben a parlamenti választások sémája nem csak a kontrollcsoport tagjainak esetében aktiválódott automatikusan, hanem a hivatásos fordítók többségénél is.

A parlamenti választások sémájának további sorsa azonban a két csoport esetében különbözőképpen alakult, s ez tette lehetővé számunkra a fordítói stratégiák azonosítását. A kontrollcsoport tagjai közül ugyanis csak nyolcan, míg a hivatásos fordítók közül tizenketten találták a parlamenti választások ötletét összeegyeztethetetlennek előzetes ismereteikkel, miszerint április 15-én Algéria elnökválasztásra, nem pedig parlamenti választásokra készült.

A kontrollcsoport tagjai közül szignifikánsan többen hajlottak arra, hogy sutba dobva előzetes ismereteiket – miszerint elnökválasztás készül Algériában –, a „hatalom” és a „koalíció” fogalmához közelebb álló parlamenti választások gondolata mellett döntsenek (ld. „az elnökválasztással egyidejűleg biztosan parlamenti választásokat is tartanak” megjegyzést). A kontrollcsoport tagjai eme döntésüket követően készen álltak arra, hogy a teljes szöveget (így az összes kulturális referenciát is) e hamis képnek megfelelően értelmezzék.

A magyar belpolitikai életről szerzett tapasztalataik alapján a *conservatrice* jelző alatt azokat értették, akik „a hagyományos értékek védelmében lépnek fel”, így habozás nélkül „konzervatívok”-nak titulálták őket a fordításban. Az iszlamisták és e „konzervatívok” koalíciója teljesen természetesnek tűnt számukra, hiszen Magyarországon a konzervativizmus természetes velejárója a tradicionális – így a vallási – értékek, hagyományok ápolása is. Azonban ha valaki jól ismeri az algériai belpolitikai helyzetet, akkor tudnia kell, hogy 1999 áprilisában egy konzervatív-iszlamista koalíció elképzelhetetlen lett volna, annál is inkább, mert a vallási alapon szerveződő pártok és szervezetek immár hosszú évek óta nem vehetnek részt hivatalosan az ország politikai életében (sem a választásokon nem indulhatnak, sem koalíciót nem alkothatnak).

A parlamenti választások hipotézisén alapuló értelmezések többsége szerint *El Mouradia* egy élő személy, aki az alkohol betiltása ellen harcol. Ez azonban csak a cikkben bemutatott algériai helyzet téves értelmezéséből következhet, mely egy olyan séma aktiválásával és alkalmazásával magyarázható, amelyik a magyar politikai helyzetnek ugyan tökéletesen megfelel, az algériainak azonban a legkevésbé sem.

A *coalition* és a *pouvoir* kifejezések által aktivált parlamenti választások séma és a közlő elnökválasztással kapcsolatos előzetes ismereteik összeegyeztethetlenségére egész másként reagáltak a hivatásos fordítók. 12-en közülük utána néztek az algériai helyzetnek: a szöveget félretéve különféle forrásokból (ma-

gyar és külföldi napilapokból, hetilapokból, kollégáktól, algériai ismerősöktől) igyekeztek információkat szerezni az aktuális politikai helyzetről.

A források között fordítóink a *Le Monde diplomatique*, és a *Courrier International* című francia hetilapokat, az *El Watan* valamint a HVG honlapját említették. A szövegen kívüli információkeresést követően fordítóink az újonnan megszerzett ismeretek birtokában építették fel azt a globális reprezentációt, melynek keretében lehetővé vált az egyes referenciák helyes értelmezése. Az ő modelljük szerint a konzervatívok Algériában nem annyira a tradicionális értékek (pl. vallás) felett, mint inkább saját hatalmuk felett őrködnek – aminek megértése a magyar olvasók számára bizonyos pontosításokat tesz szükségessé. A valós algériai helyzet ismeretén alapuló reprezentáció kizárja a *coalition* igazi „koalíció”-ként történő értelmezését, s világossá teszi, hogy itt inkább egyfajta közeledésről, nem pedig hivatalos kapcsolatfelvételtől lehet szó. Az elnökválasztás ténye világítja meg azt is, hogy *El Mouradia* az elnöki hatalommal kell, hogy kapcsolatban álljon: erre a következtetésre utal 7 kiegészítés a fordításokban, valamint 13 válasz a kérdőíveken.

Ugy tűnik tehát, hogy a felmérésünkben szereplő cikk, s az abban szereplő kulturális utalások helyes értelmezése csak azután vált lehetővé, miután a fordítók – egyéb dokumentumok tanulmányozását követően – elegendő háttérismerettel rendelkeztek ahhoz, hogy az aktuális algériai helyzetről megfelelő reprezentációt építhessenek fel maguknak. Ez bizonyítja, hogy az idegen kultúrákra vonatkozó utalások fordításának előfeltétele helyes értelmezésük, a helyes értelmezéshez pedig a kultúra, az idegen világ beható ismerete és/vagy tanulmányozása szükséges.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a megértéshez szükséges anyaggyűjtés még a professzionális fordítók esetében is sokszor csak addig tartott, míg össze nem állt egy koherens elképzelés az idegen kultúra szövegben bemutatott oldaláról. Ezzel magyarázható, hogy a fordítók közül jó néhányan (6 fordító) megelégedtek azzal, hogy *El Mouradia*-t, mint az elnöki rezidenciát értelmezzék, és nem néztek utána, hogy az *El Mouradia* valójában egy egész negyed neve Algírban. Ugyanez az eset *Bacchus*-szal, akiről több fordításban sem derül ki, hogy egyben egy helyi bor márkaneve is – a fordítók megelégedtek a szöveg általános értelmezéséhez szükséges „európai” referenciával, és ezáltal némileg csökkentették a szöveg kulturális beágyazódását. Ezen korlátok ellenére általánosságban mégis elmondhatjuk, hogy a professzionális fordítók szinte mindegyike alkalmazta azt a dokumentációs stratégiát, amely az idegen világ, az idegen kultúra helyes értelmezését lehetővé tette számukra.

4. Következtetések

Fenti gondolatmenetünkkel arra kívántunk rávilágítani, hogy az olyan szövegekre, melyek nem tartalmazznak megfelelő értelmezésükhöz elegendő információt, az átlagolvasó általában saját kulturális sémáinak és előzetes ismereteinek mozgósításával reagál. A gyakorlott, professzionális fordítók azonban felmérésünk tanúsága szerint képesek olyan – elsősorban dokumentációs – stratégiák alkalmazására, mely lehetővé teszi számukra saját kulturális sémáik

attól eltérő modellekkel történő helyettesítését. Ezek a fordítók igen nagy rugalmasságról tettek tanúbizonyságot, legtöbbjük ugyanis a fordítás aktusában, automatikusan aktiválódott saját sémái ellenére is képes volt korrekt, az algériai realitásnak megfelelő mentális reprezentáció felépítésére.

A legfontosabb tanulság, amit a fentiekből levonhatunk, az, hogy az emberi elme képes felülemelkedni saját kulturális korlátain, és képes megérteni más szituációkat, a sajátjától eltérő helyzeteket is. Az emberi gondolkodás hihetetlen rugalmassága és alkalmazkodó képessége az, amit a fordítói képésben résztvevő hallgatóknak feltétlenül meg kell tanulniuk kihasználni.

Irodalom

- Cuche, D. 1996. *La notion de culture dans les sciences sociales*. Paris: Seuil.
- Dancette, J. 1994. *Parcours de traduction Étude expérimentale du processus de compréhension*. Lille: Presses Universitaires de Lille.
- Klaudy, K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 1/2, 5–21.
- Lederer, M. 1994. *La traduction aujourd'hui Le modèle interprétatif*. Paris: Hachette.
- Minsky, M. 1975. A framework for representing knowledge. In: P. H. Winston (ed.) *The Psychology of Computer Vision*. New York: Mac Graw Hill.
- Oléron, P. 1981. Compréhension verbale et mobilisation des savoirs. In: *Actes du colloque international et multidisciplinaire sur la compréhension du langage*. Paris: Didier Érudition.
- Richards, J.-F. 1999. Les modèles de compréhension basés sur les structures de connaissance. *Psychologie Française*, No 36–2, 109–117.
- Rumelhart, D. E., Smolensky, P. S., McClelland, J. L., Hinton, G. E. 1986. Schemata and sequential thought processes in PDP Models. In: McClelland, J. L., Rumelhart, D. E. and the PDP Research Group (eds.): *Parallel distributed processing, Explorations in the microstructure of cognition, Vol. 2.*, Cambridge, MA: The MIT Press.
- Schank, R. C., Abelson, R. 1977. *Scripts, plans, goals and understanding*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Schank, R. C. 1982. *Dynamic Memory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Séleskovitch M., Lederer, M. 1986. *Interpréter pour traduire*. Paris: Didier Érudition.

Körkép a konferenciatolmács-szakmáról Magyarországon egy felmérés tükrében

Szabari Krisztina

1. A tolmácspiac nemzetközivé válása

A bővülő nemzetközi kapcsolatok és az európai integráció előrehaladtával, amelybe Magyarország is mind intenzívebben bekapcsolódik, óhatatlanul változik a nyelvi közvetítői piac is. Míg korábban a magyar tolmácsok és fordítók csak ritkán kerültek kapcsolatba külföldi kollegáikkal, ma már nem kevés azoknak a nemzetközi, tudományos, kulturális vagy éppen diplomáciai rendezvényeknek a száma, ahol együtt dolgoznak velük. Az AIIC (Association Internationale des Interpètes de Conférence), a konferenciatolmácsok genfi székhelyű nemzetközi szervezete is keresi a kapcsolatokat a közép-kelet-európai kollégákkal, és igyekszik elérni, hogy itt is érvényesüljenek a szervezet által kidolgozott szigorú minőségi követelmények, amelyek az EU intézményeiben, a nagyobb nemzetközi szervezeteknél, az ENSZ-ben, az Európa Tanácsban, a NATO-ban stb. már régóta meghatározók.

2. A „természetes tolmácsolástól” a konferenciatolmácsolásig

Mivel a tolmácsolás mint szakma még csak születőben van Magyarországon, nehéz meghúzni a határt a „tolmácsoló személyek” és a tolmácsolást szakmaként végzők között. Az ún. „természetes tolmácsolástól” (natural interpreting) számos átmeneten keresztül jutunk el a szakmaként egyre jobban körvonalazódó konferenciatolmácsoláshoz. Természetes tolmácsolásnak minősül pl., amikor a Magyarországon élő kínai családokban a gyerekek segítenek szüleiknek az ügyintézésben, hiszen jobban beszélnek náluk magyarul. Ide soroljuk azt az esetet is, amikor egy menekülttáborban az angolul valamelyest beszélő menekült segít társának az orvosi rendelőben, hogy meg tudja értetni panaszait az orvossal.

Nem jelent többet természetes tolmácsolásnál, amikor a középfokú nyelvvizsgával rendelkező titkárnőt kéri meg, hogy segítsen valamilyen üzleti tárgyaláson vagy menjen el vásárolni a külföldi vendéggel, és „tolmácsoljon” neki az áruházban vagy a piacon. Amikor idegen nyelvet tanulunk, automatikusan próbálkozni kezdünk a tolmácsolással is, és bizonyos helyzetekben és témákban nem is mindig sikertelenül. Ezt teszik a hostessek a különböző nemzetközi rendezvényeken, így tolmácsolnak számos helyzetben az idegenvezetők és az ún. kísérő tolmácsok. Innen vezethet tovább az út különböző fokozatokon és „oldalágakon” keresztül, mint pl. a szaktolmácsolás, a hatósági, kórházi és törvényszéki tolmácsolás a konferenciatolmácsolásig.

3. A konferenciatolmácsolás

Az AIIC definíciója szerint a konferenciatolmács a két- vagy többnyelvű kommunikáció **képzett szakembere**. Lehetővé teszi a kommunikációt különböző nyelvi közösségekből érkező résztvevők között konferenciákon, találkozókön, tárgyalásokon vagy hivatalos látogatásokon. Megérti a szónok által közvetített üzenetet és konszekutív, szimultán vagy ún. fülbesúgó tolmácsolás révén szóban más nyelven közvetíteni tudja azt. Az adott témakörben való alapos felkészülésen és a terminológiai ismereteken túlmenően a konferenciatolmács széleskörű általános műveltséggel rendelkezik, ami lehetővé teszi számára, hogy a napirenden szereplő kérdések mindegyikét értse és fel tudja dolgozni, függetlenül azok komplexitásától és hosszától. A konferenciatolmács ezen kívül betartja a szakmai etikai kódex előírásait, beleértve a titoktartás követelményeit is (AIIC 1995).

A definícióból világosan kiderül, hogy a konszekutív és a szimultán tolmácsolási mód között nincs „presztizsbeli” különbség, mindkettő egyforma tekintélynek örvend. A konferenciatolmácsolás lényegét a **közszereplők** közötti tolmácsolás jelenti, tehát a konferenciatolmács nem magánembereknek segít eligazodni valamely külföldi országban, hanem a közszereplők között segíti elő a megértést. Közszereplő pedig az, aki nem magánszerepben, hanem valamilyen hivatalos személyként, valamilyen hivatalos közösség, szerv, szervezet vagy eszme, esetleg valamilyen „eszmei intézmény” (a tudomány, tudományos vizsgálódás, kutatás) képviselőjeként, azaz közéleti szerepben és funkcióban nyilatkozik meg.

4. Relé, retour, minőség

Az AIIC, a párizsi tolmácsképző intézetben, az ESIT-en D. Seleskovitch és M. Lederer vezetésével folyó kutatások eredményeinek, az ún. „theorie du sens”-nak megfelelően az A-nyelvre (jellemzően az anyanyelvre) történő tolmácsolást írja elő, lehetőleg több nyelvről. Csak kivételes helyzetben engedi meg a B-nyelvre történő tolmácsolást, és igyekszik kerülni az ún. relézést, tehát azt az esetet, amikor pl. a portugál felszólalást magyarra tolmácsolják, majd a magyarból tovább franciára. Az AIIC fontosnak tartja, hogy a konferenciatolmácsok megfelelő végzettséggel rendelkezzenek, tehát lehetőség szerint **tolmácsolásból szerezzék diplomájukat**. Az AIIC által kidolgozott tolmácsolási elveket követik az Európai Unió különböző intézményeinek tolmácsszolgálatai is. A Bizottság tolmács- és konferenciaszolgálat (SCIC), a legnagyobb tolmács-munkaadó szintén az A-nyelvre történő tolmácsoláshoz ragaszkodik, és csupán a finn tagság megvalósulásakor „nézte el” a relét és az ún. retour-t (B-nyelvre történő tolmácsolást), amikor még az uniós tolmácsok nem tudtak annyira finnül, hogy megbízhatóan tudtak volna tolmácsolni finnből A-nyelvükre. Az Európai Parlament tolmácsszolgálat az utóbbi időben némileg módosítani látszik álláspontját, és bizonyos nyelvek, így a jelölt országok nyelvei esetében is kívánatosnak tartja, hogy legyenek olyan tolmácsok, akik megbízható tol-

mácsolást nyújtanak oda-vissza, tehát, akik adott esetben biztosítani tudják az angol, francia vagy német relét a többi kabin számára.

A nagy nemzetközi szervezetek melletti tolmácsszolgálatok legfőbb jelszava az utóbbi években a „**minőség**”. Minden lehetőséget és fórumot megragadnak annak hangsúlyozására, hogy a tolmácsszakma túlélésének feltétele a magas színvonalú tolmácsolás. Míg ugyanis korábban a kommunikáció bármilyen, akár alacsony szinten történő biztosítása is nagy segítséget jelentett az idegen nyelveket és kultúrákat általában nem ismerő felek számára, szinte a minőségtől függetlenül, addig a ma már angolul így vagy úgy tudó tanácskozó felek csak akkor vesznek igénybe tolmácsot, ha segítségével jobban megy a kommunikáció, mintha az egyre inkább általános közvetítő nyelvként működő angolt használnák. A tolmácsnak tehát olyan zökkenőmentesen kell biztosítania a kommunikációt, hogy a felek észre se vegyék, hogy tolmácscsal kommunikálnak, hanem úgy érezzék, mintha közvetlenül, anyanyelvükön beszélgetnének egymással. Ez rendkívül komoly követelményeket támaszt a tolmács szakmával szemben.

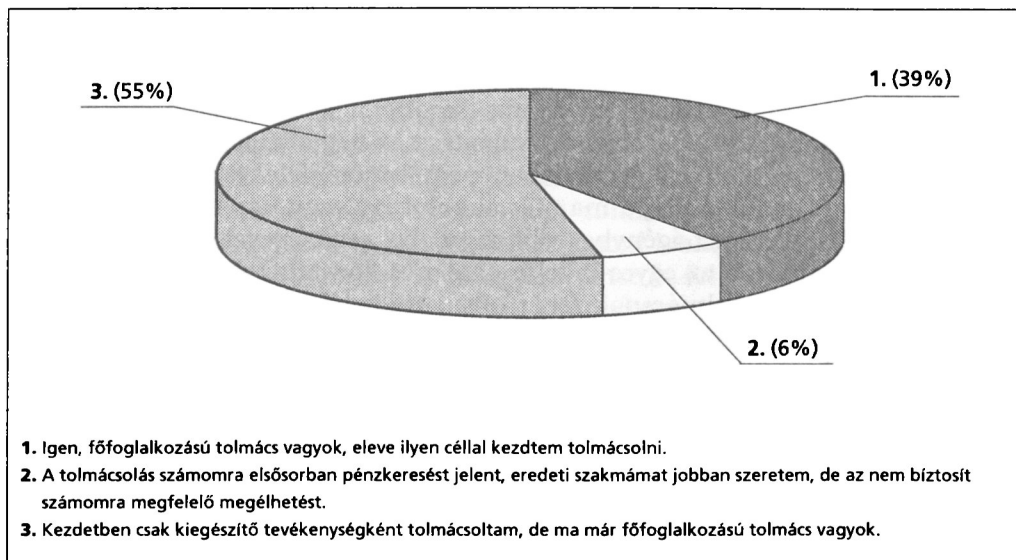
5. A ELTE FTK felmérése

Az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja vezetésemmel felmérést készített a magyarországi konferenciatolmácsok helyzetéről, végzettségéről, felkészültségéről, elvárásairól és értékelési kritériumairól. A helyzetértékelésen túl a vizsgálat azt a célt is követte, hogy meghatározza a magyarországi helyzet és az AICC-elvárások közötti különbségeket, és feladatokat fogalmazzon meg a képzés számára, melyet gyakran vádolnak azzal, hogy nem elég gyakorlatorientált, túlságosan életidegen, elméleti és nyelvtanítás-központú. A kérdőívet 100 olyan tolmácsnak küldtük ki, akik évente legalább 70–100 tolmácsnapot teljesítenek, tehát **meghatározóan a tolmácsolás biztosítja számukra a megélhetést**. A jelenlegi magyar tolmácspiacon ők a meghatározó munkavállalók, a főfoglalkozású tolmácsok száma valószínűleg nem sokkal magasabb. A 24 kérdésből álló kérdőívet 66-an küldték vissza, ami nagyon jó aránynak mondható és biztosítja az eredmények reprezentativitását.

6. A felmérés eredményei

Mivel Magyarországon a fenti értelemben vett konferenciatolmácsokat korábban nem képezték (a képzés 1998-ban indult meg az FTK-ban), valószínűsíthető, hogy a konferenciatolmácsolást végző személyek „professzionizálódása” az előbb ismertetett természetes módon ment végbe. A kérdőíven tehát először azt kérdeztük, főfoglalkozású tolmácsnak tartja-e magát a válaszadó, vagy csupán keresetkiegészítő tevékenységnek tekinti a tolmácsolást.

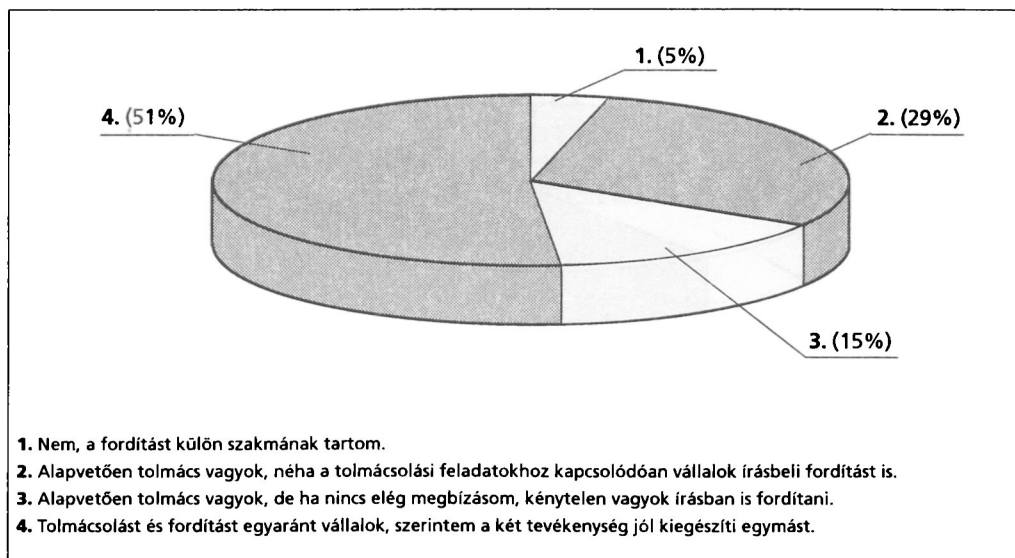
1. ábra
Főfoglalkozásának tartja a tolmácsolást?



Mint az ábrából kiderül, a Magyarországon konferenciatolmácsolást végzők nagyobbik része (55%) úgymond „belenőtt” a szakmába, hiszen kezdetben csak esetlegesen, kiegészítő tevékenységként tolmácsolt, 6 százalékuk még mindig csupán pénzkeresést lát a tolmácsolásban, szívesen lemondana róla, ha szakmája megfelelő megélhetést biztosítana számára. A tolmácsolás „szakmásodását” jelzi viszont, hogy a válaszadók 39 százaléka **tudatos pályaválasztás** eredményeként lett tolmács, függetlenül attól, hogy részt vett-e tolmácsképzésben vagy sem.

A nyugati országokban a nyelvi közvetítői szakmát az utóbbi években a **fragmentáció** folyamata jellemzi. Nemcsak a szakfordítói és tolmácsstevékenység válik élesen ketté, hanem a két főág is egyre jobban differenciálódik. Természetesen a nyelvek gazdasági erejétől, nagyságától és az adott nyelven jelentkező nyelvi közvetítés iránti kereslettől függően ez a folyamat különböző módon és gyorsasággal zajlik le. Annyi mindenképpen elmondható, hogy az AIIC-definíció szerinti konferenciatolmácsok általában nem végeznek írásbeli fordítói tevékenységet. Az Európai Bizottság is két szolgálatot tart fenn, a tolmácsok és a fordítók külön-külön részleghez tartoznak. Magyarországon azonban a fordítás és a tolmácsolás még nem vált ennyire ketté. Ezt bizonyítják a válaszok arra kérdésre, vállalnak-e a konferenciatolmácsok írásbeli fordítást is.

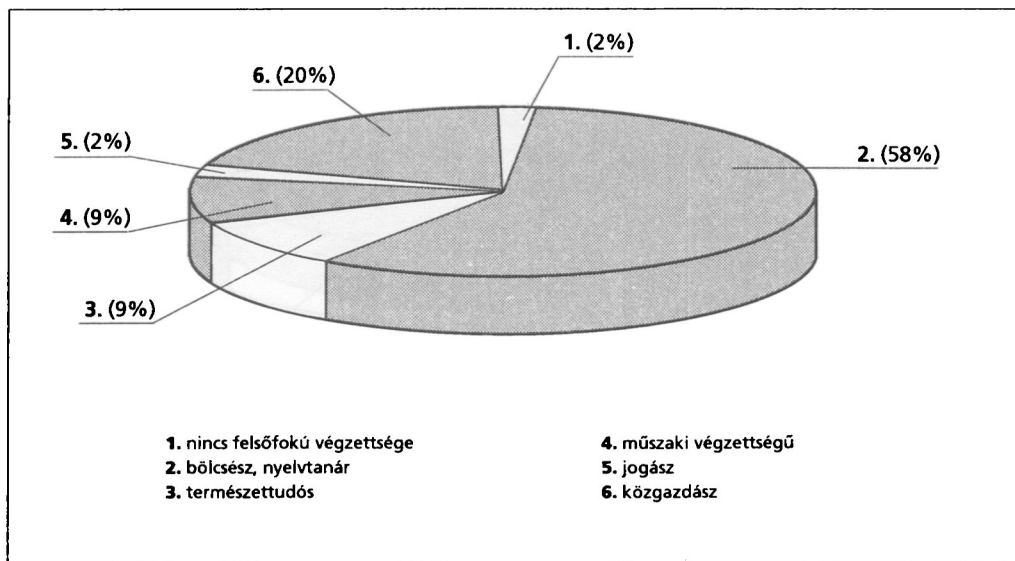
2. ábra
Vállal-e írásbeli fordítást is?



A konferenciatolmácsok 55 százaléka tehát **fordítónak is** tartja magát, úgy véli, a két tevékenység kifejezetten használ egymásnak. Mindössze 5 százalékuk nem végez fordítást egyáltalán, vélhetően az AIIC-tolmácsok körében ez az arány lényegesen magasabb. Több válaszadó hozzáfűzte a kérdésre adott válaszhhoz, hogy az ő nyelvi kombinációjában csak a két tevékenység együttes gyakorlása biztosítja a megélhetést, mert a **megbízások alacsony száma** miatt pl. kizárólag lengyel–magyar tolmácsolásból nem lehet megélni. A tolmácsok 20 százaléka csak a tolmácmegbízásokhoz kapcsolódóan vállal írásbeli fordítást, mert ezt ügyfelek elvárják tőlük. Gyakran kéri meg a tolmácsokat a program, a nyilatkozat-tervezet, a zárónyilatkozat, a közlemény, a jegyzőkönyv stb. lefordítására, akik ezt hely- és szituációismeretüknél fogva valószínűleg könnyebben meg tudják csinálni, mint azok a szakfordítók, akik először kénytelenek lennének beledolgozni magukat a témába.

Mivel a konferenciatolmácsok túlnyomó többsége más szakmákból került át a tolmácsszakmába, érdekes megvizsgálni összetételüket eredeti foglalkozásuk szerint.

3. ábra
A magyar konferenciatolmácsok eredeti foglalkozásuk szerint



Mint az ábrából kitűnik, a konferenciatolmácsok szinte kivétel nélkül felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, túlnyomó többségük (58 százalék) bölcsész, illetve nyelvtanár, tehát jellemzően **inkább nyelvi szakemberek**, akik az adott megbízás kapcsán dolgozzák be magukat valamely szakterületbe. Itt említhető meg az a fordítástudomány által már régen feltett, de mindeddig egyértelműen meg nem válaszolt kérdés, hogy vajon a nyelvet tudó szakemberek vagy pedig a megfelelő fordítói- és tolmácskompetenciával rendelkező idegen nyelveket tudók a jobb nyelvi közvetítők. A nyugat-európai és EU-intézmények tolmácsszolgálatainál többségükben olyan tolmácsok dolgoznak, akik valamilyen terület szakemberei (jogászok, mérnökök, közgazdászok stb.), de megfelelő tolmácskompetenciával is rendelkeznek és a tolmácsolást szervezett (általában posztgraduális) keretek között tanulták.

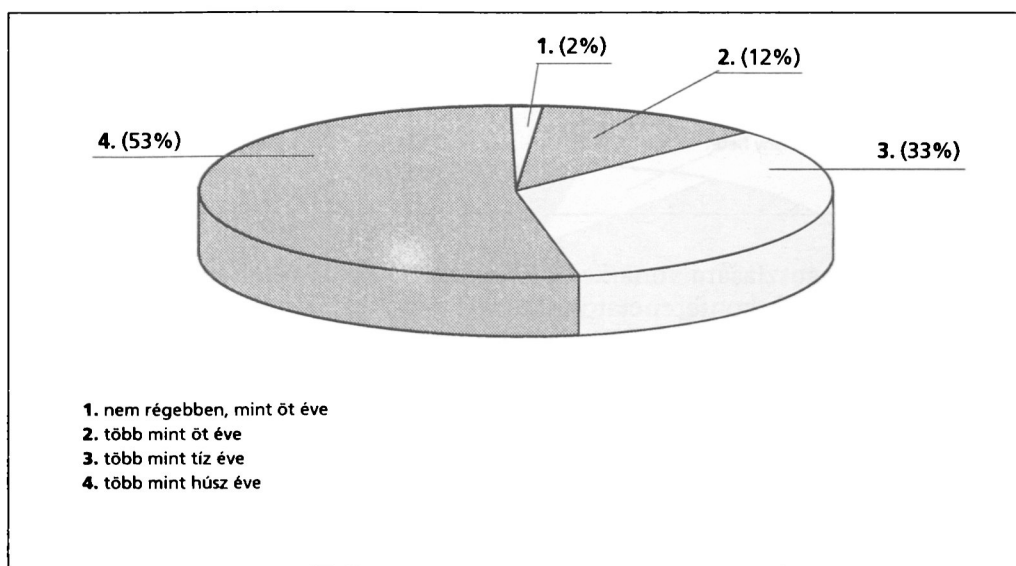
A magyar konferenciatolmácsok többsége (69 százaléka) **semmilyen tolmácsképzésben nem részesült**, 31 százalékuk valamilyen szervezett formában tanulta a tolmácsolást. A 66 válaszoló közül 15 végezte el az ELTE FTK posztgraduális kurzusát, 3 válaszadó más magyar vagy külföldi tolmácsképzőn végzett, mindannyian posztgraduális kurzuson. Valószínűsíthető, hogy a tolmácsképzés terjedésével a jövőben egyre inkább olyan tolmácsok kerülnek majd a piacra, akik tolmácsvégzettséggel rendelkeznek. Nyugat-Európában a tolmácsdiplomával rendelkezők aránya lényegesen magasabb, a nemzetközi szervezeteknél dolgozó vezető konferenciatolmácsok szinte kivétel nélkül tanulták a szakmát, legtöbbjük a genfi (ETI), a párizsi (ESIT) vagy valamely német (többnyire germersheimi, FASK) tolmácsképző hallgatója volt.

Arra a kérdésre, hogy tapasztalataik birtokában szükségesnek tartják-e a tolmácsképzést, a megkérdezettek 89 százaléka igennel válaszolt. Ez egyértel-

műen bizonyítja a tolmácsolás **professzionizálódását**, a ma dolgozó tolmácsok többsége véli úgy, hogy a jövőben megfelelő tolmácsvégzettség nélkül nem lehet majd bekerülni a szakma felső rétegébe. A tolmácsképzésben részvett válaszadók 90 százaléka hasznosnak tartotta a képzést, 10 százalékuk válaszolt úgy, hogy mindent az életben kellett megtanulniuk, a képzés semmiféle segítséget nem jelentett. Csupán 11 százalék volt azoknak az aránya, akik kifejezetten ellenzik a tolmácsképzést, és úgy vélik, a jó nyelvtudás és a megfelelő általános műveltség egyben jó tolmácskompetenciát is eredményez.

A Magyarországon rendszeresen konferenciatolmácsolást végzők 53 százaléka több mint 20 éve van jelen a tolmácspiacon.

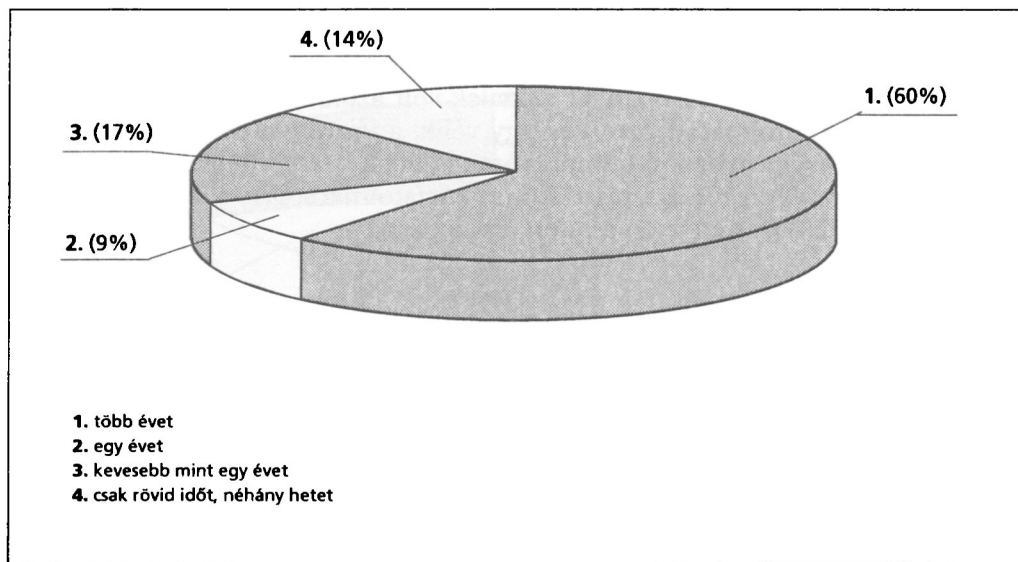
4. ábra
Mióta dolgozik rendszeresen tolmácsként?



A megkérdezettek 30 százaléka válaszolt úgy, hogy tíz éve kezdett tolmácsolni. Ez azt jelenti, hogy a rendszerváltozás nyomán nagy mértékben megnövekedett a nyelvi közvetítés iránti igény, és a 90-es évek elején számos új erő került a piacra. A több mint 20 éve tolmácsolók meghatározó aránya viszont azt jelzi, hogy a rendszerváltás miatt szinte senki nem kényszerült elhagyni a pályát.

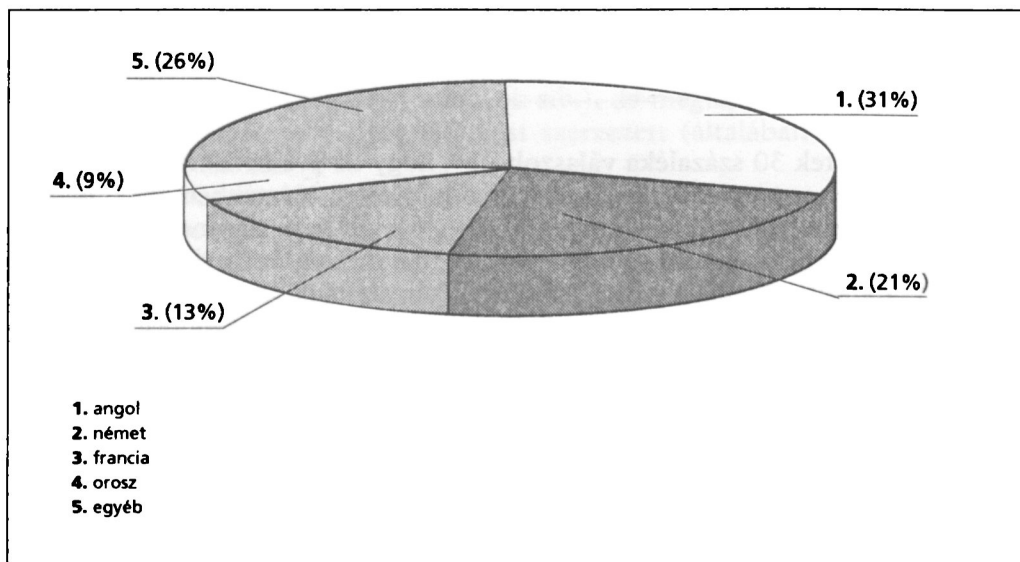
A konferenciatolmácsok 60 százaléka válaszolt úgy, hogy több évet élt B-nyelve országában. Ez öröndetes magas arány, de szükség is van rá, hiszen a magyar tolmácsok általában B-nyelvükre is dolgoznak, ehhez pedig nagyon magas szintű aktív nyelvtudásra van szükség, ami szinte kizárólag csak hosszabb külföldi tartózkodás eredményeként szerezhető meg. Viszonylag nagy számban (14 százalék) dolgoznak azonban olyan tolmácsok is a piacon, akik néhány hétnél nem töltöttek többet egyfolytában B-nyelvük országában. Ez az arány az AIIC-tolmácsok körében valószínűleg lényegesen alacsonyabb.

5. ábra
Mennyi időt töltött egyfolytában B-nyelve országában?



A B-nyelvek megoszlására vonatkozó kérdésre adott válaszok alapján elmondható, hogy a legtöbb konferenciatolmács (31 százalék) Magyarországon angol-magyar, magyar-angol nyelvpárosításban dolgozik.

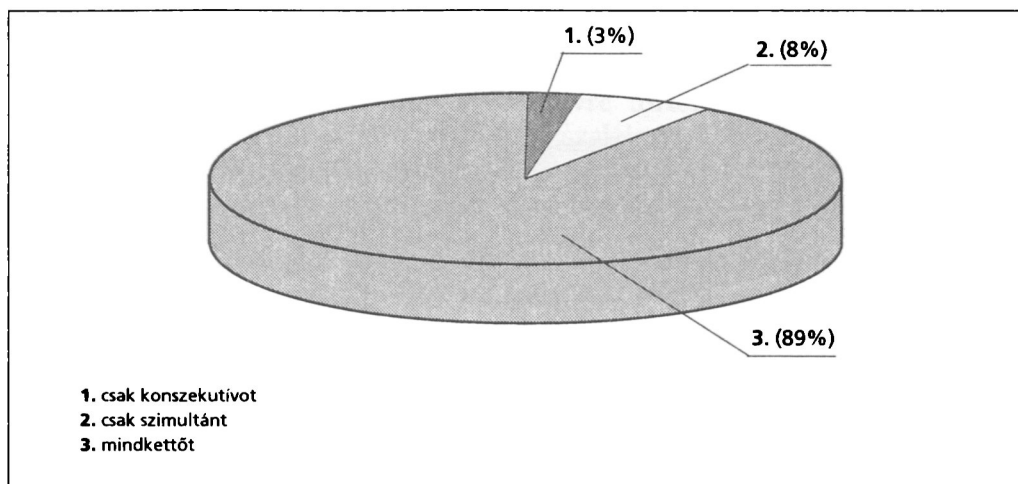
6. ábra
A magyar konferenciatolmácsok B-nyelvek szerinti megoszlása



Láthatóan a német elég szorosan (21 százalékkal) követi az angolt, majd nagyobb lemaradással (13 százalékkal) következik a francia és az orosz (9 százalékkal). Az összes többi nyelvet a konferenciatolmácsok 26 százaléka képviseli. Az arányok egyértelműen az angol jelentőségét húzzák alá. Egy másik kérdésre adott válaszokból kitűnt, hogy a nem angol tolmácsok 22 százaléka, tehát majdnem egynegyede érzi úgy, hogy az angol előretörésével csökkent nyelvpárosításában a megbízások száma és 20 százalékuk véli úgy, hogy a jövőben bármely nyelvpárosításban csak akkor tud megmaradni a piacon, ha megfelelő passzív angoltudással is rendelkezik.

A konferenciatolmácsolás, mint már leírtuk, a konsekutív és szimultán tolmácsolást egyaránt magában foglalja. A magyar konferenciatolmácsok 89 százaléka mindkét „üzemmódban” vállal tolmácsolást.

7. ábra
Egyaránt vállal konsekutív és szimultán tolmácsolást?



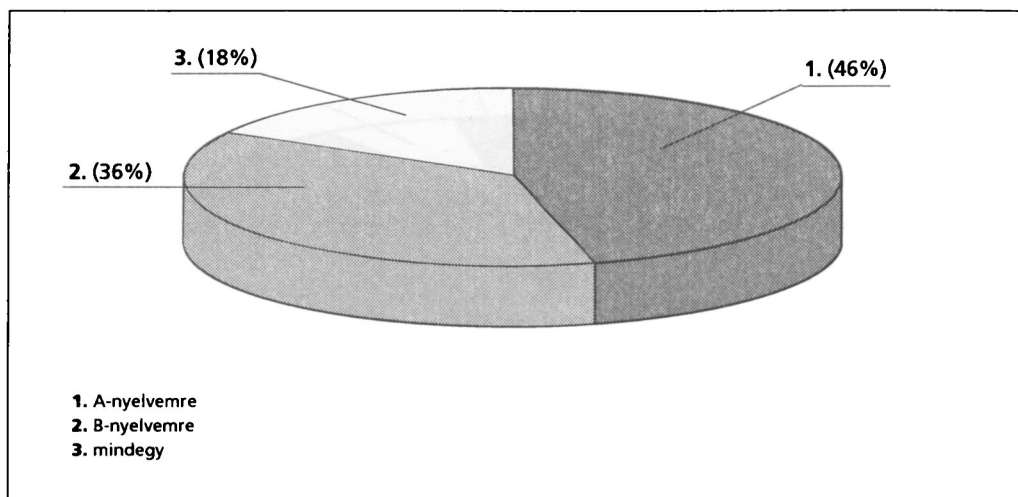
A válaszokhoz hozzá kell tennünk, hogy a magyarországi **tolmácpiacon a konsekutív és szimultán közötti választás** nem csupán szakmai, hanem többnyire anyagi megfontolások alapján dől el, hiszen a szinkrontolmács-be rendezés bérlése nagyon megdrágíthatja a rendezvényt. Ezért sok konferencia-szervező inkább a konsekutív tolmácsolást választja, vállalva ezzel, hogy kevesebb idő jut az előadásokra, hiszen a tolmácsolás is hosszú időt vesz igénybe. A tolmácsok szakmai zsargonjában ún. „kiállós” tolmácsolások természetesen mindig konsekutív módon történnek. Ide tartoznak a pohárköszöntők, a díjátadások, a különböző megnyitó- és záróünnepségek, a fogadásokon elhangzó üdvözlőbeszéddek és a kisebb sajtókonferenciák. A diplomáciában és az üzleti tárgyalásokon is jellemzően konsekutív módon történik a tolmácsolás.

Ha nyugat- és közép-kelet-európai tolmácsok találkoznak, akár az AIIC, akár az EU-Bizottság tolmácsszolgálatának, a SCIC-nek rendezvényein, előbb-utóbb előkerül az ún. „retour”, a B-nyelvre tolmácsolás kérdése. A nyugat-európai tolmácsok többségükben csak A-nyelvükre tolmácsolnak, hiszen min-

dig elérhető olyan tolmács, akinek az éppen szükséges célnyelv A-nyelve. Ha pedig német anyanyelvű tolmács dolgozhat angolból, franciából, hollandból stb. németre, akkor teljesen felesleges, hogy pl. a holland anyanyelvű tolmács fordítson németre. A felhasználók szempontjából is nyilván kívánatosabb, hogy **anyanyelvi beszélőt** hallgassanak több órán keresztül, mint egy noha jól, de mégis csak akcentussal beszélő tolmácsot.

Mivel azonban Magyarországon túlnyomórészt magyar anyanyelvű konferenciatolmácsok dolgoznak, és a megbízók csak a legkritikább esetben hoznak külföldről a konferencianyelveket A-nyelvként beszélő tolmácsokat, a magyar konferenciatolmácsok nyugat-európai kollégáiknál lényegesen többet dolgoznak B-nyelvükre.

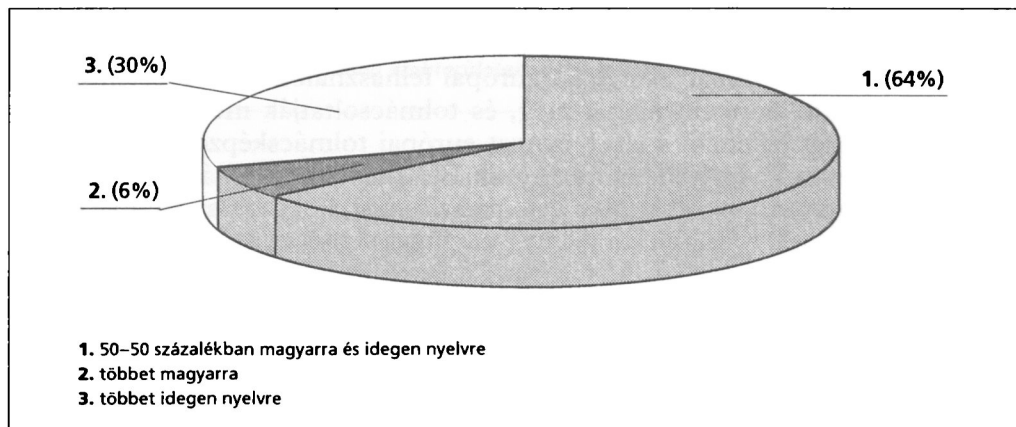
8. ábra
Milyen irányban tolmácsol szívesebben: A-nyelvére vagy B-nyelvére?



Feltűnően magas (36 százalék) azoknak az aránya, akik B-nyelvükre dolgoznak szívesebben. Sokan, mindenek előtt azok, akik csak rövidebb ideig éltek B-nyelvük országában, szívesebben dolgoznak idegen nyelvre, hiszen számukra az idegen nyelvi értés jelenti a legnagyobb gondot. Anyanyelvükön az értés nem kerül különösebb erőfeszítésbe, így **minden energiájukat a célnyelvi megformálásra összpontosíthatják**. Hasonló volt a helyzet a finn tolmácsok körében, amikor Finnország csatlakozott az EU-hoz (1995-ben). Azóta azonban sok változás történt, hiszen sok nyugat-európai tolmács megtanult finnül, számos tolmácsképző vette fel programjába a finn nyelvet, és így jelentősen megnőtt azoknak a száma, akik tudnak finnből A-nyelvükre tolmácsolni. Várhatóan Magyarországon is érvényesül majd ez a tendencia, a konferenciatolmácsok 33 százaléka véli úgy, hogy a jövő a többnyelvű tolmácsoké, akik több nyelvből tudnak magyarra tolmácsolni.

Megkérdeztük a tolmácsokat arról is, melyik tolmácsolási irány volt jellemző az elmúlt évben megbízásaik során.

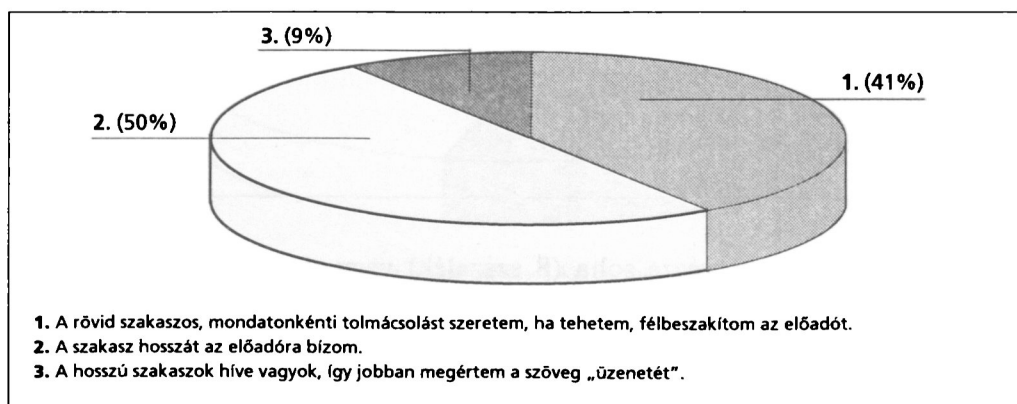
9. ábra
Melyik tolmácsolási irány volt jellemző megbízásai során az elmúlt évben?



A válaszok megerősítik azon előbbi állításunkat, hogy Magyarországon jelenleg meghatározó a tanult, illetve idegen nyelvre történő tolmácsolás, hiszen a tolmácsok 64 százalékka fele részben, 30 százalékuk pedig zömében B-nyelvére tolmácsolt az elmúlt időszakban.

A konsekutív tolmácsolásnál fontos kérdés a tolmácsolandó **szakasz hossza**. A nyugat-európai gyakorlat az ún. hosszúszakaszos tolmácsolást részesíti előnyben, mert ez teszi lehetővé az igazi üzenet- vagy értelemközpontú tolmácsolást. A túl rövid szakaszok esetén nem történik több pusztán átkódolásnál, és ilyenkor a célnyelvi hallgató tovább „tolmácsol”, azaz értelmez, interpretál saját maga számára, mintegy „beazonosítja” az üzenetet saját szavaival. A jó konsekutív tolmács ezt azonban elvégzi helyette, és már eleve azokkal a kifejezésekkel fogalmaz, amelyekkel a célnyelvi beszélő maga is tette volna. A magyarországi gyakorlat azonban inkább a rövid szakaszos tolmácsolást részesíti előnyben.

10. ábra
Konsekutív tolmácsolásnál a rövid vagy a hosszú szakaszok híve?

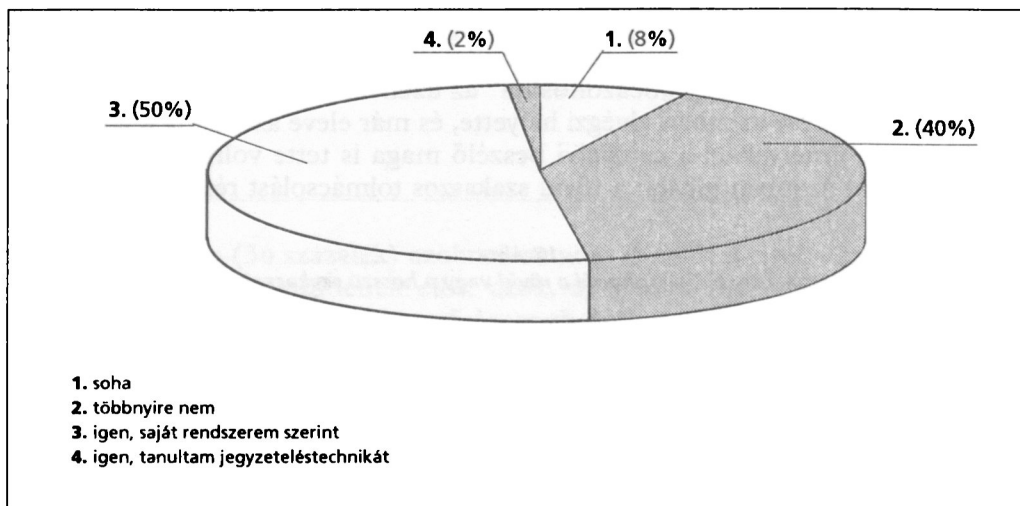


A tolmácsok többsége (50 százaléka) az előadóra bízta a szakasz hosszát, 41 százalékuk pedig inkább a rövid szakaszok híve. Ez valószínűleg összefügg a megbízó tolmácsolásba vetett bizalmával is. Magyarországon a tolmácsolást használók gyakran félmondatonként adják át a szót a tolmácsnak, és szinte ellenőrzik a szavak számát. A nyugat-európai felhasználók inkább értelmi egységenként, gondolatonként állnak meg, és tolmácsoltatják mondanivalójukat.

Ez a gyakorlat jellemző a nagy nyugat-európai tolmácsképző intézetekre is és eszerint „teszteli” leendő tolmácsait az EU-Bizottság tolmácsszolgálata is. Véleményük szerint a jó tolmács azon ismeri meg, hogy képes komplex gondolatokat, üzeneteket átültetni a célnyelvre, függetlenül azok hosszától. Mindez természetesen szoros összefüggésben áll a tolmács felkészülésével, illetve felkészülési lehetőségével. Ha a megbízó mindent megtesz annak érdekében, hogy felkészítse a tolmácsot, méltán várhatja el tőle a **hosszabb gondolati egységek** tolmácsolását. Ha azonban a tolmácsot nem tekintik egyébnek két lábon járó szótárnál és a fordítást pusztán nyelvi „behelyettesítési gyakorlatnak” tartják, akkor a rövid, szinte félmondatos szakaszok adják a tolmácsolás egységét.

Ezzel a kérdéssel függ össze a jegyzetelés is. A nyugat-európai tolmácsképzők külön tantárgy keretében oktatják a **jegyzetelés technikát**, mert a hosszú szakaszos tolmácsolásnál a jegyzetelés elengedhetetlen. A felmérés során vizsgáltuk a tolmácsok jegyzetelési szokásait is.

11. ábra
Jegyzetel-e konsekutív tolmácsolás közben?

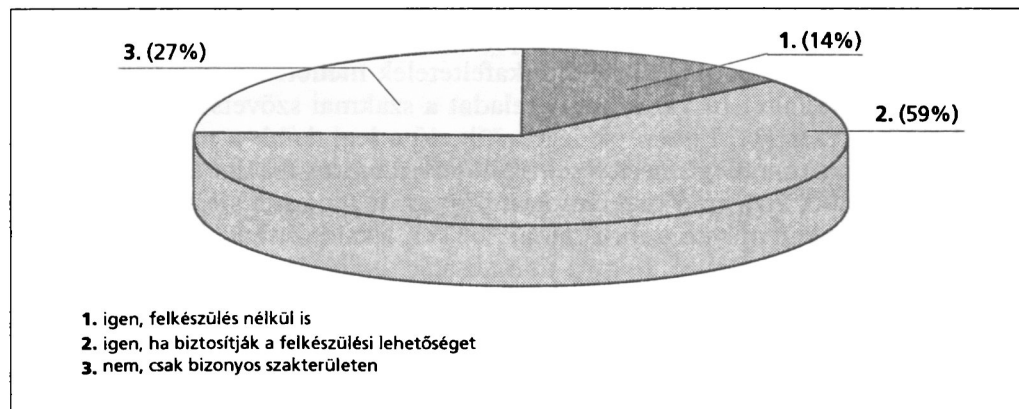


A tolmácsok elég nagy része soha (8 százalék) vagy többnyire nem (40 százalék) jegyzetel, valószínűleg azok, akik a rövid szakaszos tolmácsolást részesítik előnyben.

Más összefüggésben már vizsgáltuk a kérdést, hogy vajon jó-e ha a tolmács egyben **szakembere** is annak a területnek, amelyen tolmácsol, vagy elegendő

a megfelelő tolmácskompetencia, amelynek része a felkészülési tudás, annak előrevetítése, hogy mi fog elhangzani a kommunikációs partnerek között.

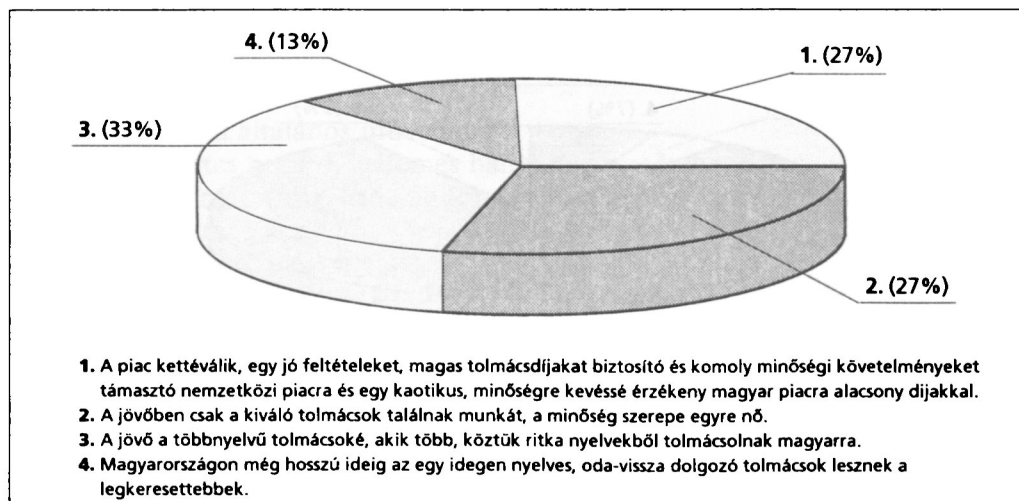
12. ábra
Minden szakterületen vállal tolmácsolást?



Mint a válaszokból kiderül, a magyar konferenciatolmácsok nagyobb része (59 százaléka) **minden témában** vállal tolmácsolást, ha biztosítják számára a felkészülés lehetőségét. Viszonylag magas azoknak az aránya (14 százalék), akik a felkészülést nem is tartják fontosnak. Valószínűleg itt megint azokról a rövid szakaszos tolmácsolást előnyben részesítőkről van szó, akik „szóközpontúan” és nem „gondolatközpontúan” tolmácsolnak.

A tolmácsokat megkérdeztük arról is, milyen fejlődést tartanak valószínűnek a magyar tolmácsoláspiacon.

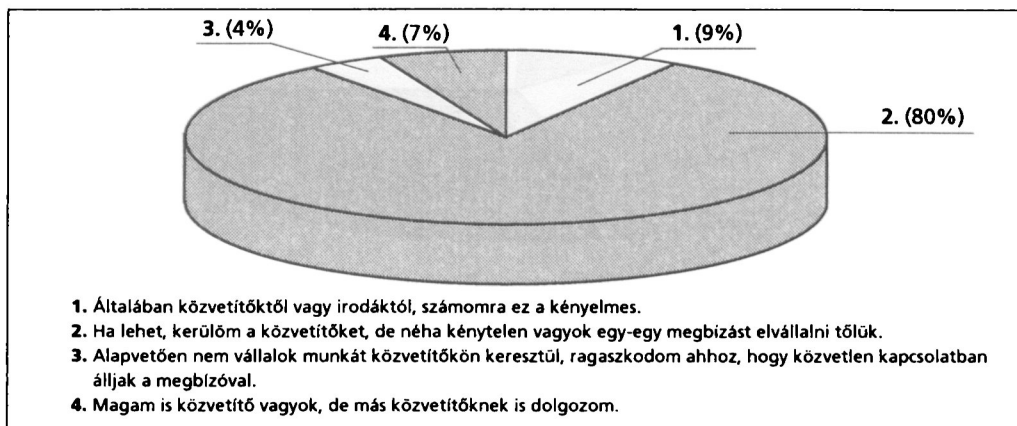
13. ábra
Milyen irányú fejlődést tart valószínűnek a magyar tolmácsoláspiacon?



A válaszokat már részben elemeztük az előbbieken. Az egyes válaszlehetőségek nem zárják ki egymást, inkább csak hangsúlyeltolódásokat jelölnek. A válaszok azonban azt mutatják, hogy **nincs egységes jövőképük** a tolmácsoknak, hiszen szinte egyező arányban valószínűsítik a különböző lehetőségeket. A tolmácsok több mint egynegyede ért egyet azzal az állítással, hogy a **piac hamarosan kettéválik**. Lesznek tolmácsok, akik be tudnak majd kapcsolódni a nemzetközi vérkeringésbe, míg a hazai piacon megrekedők alacsonyabb honoráriumokért és kevésbé rendezett munkafeltételek mellett lesznek kénytelenek megbízásokat vállalni. Itt vár komoly feladat a szakmai szövetségekre és a tolmácsképző intézetekre, hiszen ők segíthetik elő a leginkább a munkafeltételek javulását és a szakma megismertetését. Különösen fontos feladat a hazai felhasználók „nevelése”, arra való megtanítása, hogyan lehet hatékonyan használni a tolmácsolást, mikor milyen szintű tolmácsot kell alkalmazniuk, és mit tehetnek ők maguk annak érdekében, hogy a tolmácsolás segítségével valóban zökkenőmentes kommunikáció valósulhasson meg.

Megkérdeztük a tolmácsokat arról is, **milyen megbízóknak** dolgoznak leginkább. A nyugat-európai, és különösen az AIIC gyakorlata a felhasználó és a tolmács közötti közvetlen szerződéses kapcsolatot részesíti előnyben, mert csak így biztosítható a tolmács megfelelő felkészítése a „bevetésre”. A magyarországi gyakorlat ettől némileg eltér, a közbeiktatott közvetítők, az ügynökségek és fordítóirodák szerepe lényegesen nagyobb a konferenciatolmácsolás területén, mint a nyugat-európai országokban. Ezt segíti elő az a tény is, hogy a legtöbb állami megbízó összevontan közbeszerzés keretében adja megbízásba a tolmácsolást és fordítást. Ilyenkor állhat elő olyan furcsa helyzet, hogy egyazon közvetítőtől kér pl. albán fordítót műszaki területen és dán tolmácsot valamilyen EU-témában. Ezeket a rövid távon jelzett, közelebről nem meghatározott igényeket a közvetítők, akik, nem lévén szakemberek, nem is tudják feltenni a tolmács számára fontos „célirányos” kérdéseket a megbízónak, megfelelő minőségben nem is lehetnek képesek kielégíteni.

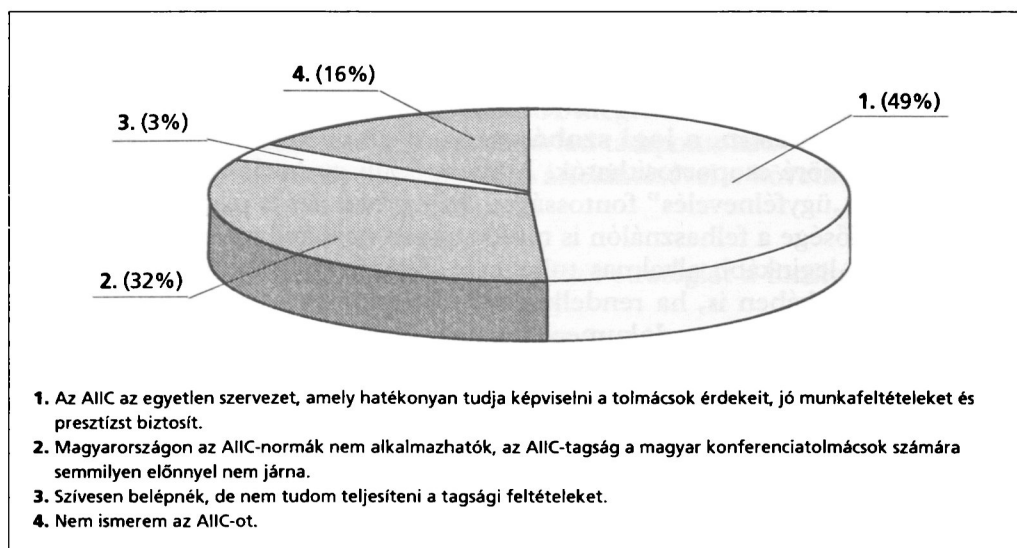
14. ábra
Általában honnan kapja megbízásait?



A magyar konferenciatolmácsok is kerülni igyekeznek a közvetítőket, legalább is 80 százalékuk így nyilatkozott, azonban mindössze 4 százalékuk jelentette csak ki egyértelműen, hogy minden esetben ragaszkodik a megrendelő-felhasználóval való közvetlen kapcsolathoz, és nem hajlandó közvetítők közbeiktatásával munkát vállalni.

Az AIIC-kal kapcsolatos kérdésre a tolmácsok többsége úgy válaszolt, hogy az AIIC az egyetlen szervezet, amely hatékony érdekképviseletet tud biztosítani a tolmácsok számára.

15. ábra
Mit tart az AIIC-ról?



A válaszokból kiderül, hogy viszonylag magas azoknak az aránya (32 százalék), akik Magyarországon nem tartják érvényesíthetőnek az AIIC-normákat.

A jó tolmács legfőbb jellemzőiről a kiváló nyelvtudáson kívül a tolmácsok a következő sorrendet állították fel:

1. Széles körű általános műveltség
2. Természetes beszéd, kellemes hang, jó beszédtechnika
3. Szellemi nyitottság, érdeklődés a tudományok és a világ dolgai iránt
4. Jó stressztűrő képesség
5. Empátia, beleérzőképesség
6. Határozott fellépés
7. Jó megjelenés, ápoltság
8. Az alárendeltség elviselésének képessége

Amikor azt kértük a tolmácsoktól, rangsorolják fontosság szerint azokat a szempontokat, amelyek alapján megítélik kollégáik teljesítményét, a következő rangsort kaptuk:

1. Értelem hű visszaadása
2. Logikus gondolatmenet, logikai kapcsolatok megléte
3. Terminológia
4. Folyamatos, egyenletes, természetes beszédtempó
5. Nyelvtan, nyelvhelyesség
6. Teljesség
7. Hang, intonáció
8. Ne beszéljen akcentussal, mert az hosszú időn keresztül zavaró

Arra a kérdésre, mire lenne szükség ahhoz, hogy a tolmácsolás elismert, nagy tekintélynek örvendő szakmává váljon Magyarországon, a válaszok a **minőség, az érdekvédelem, a jogi szabályozás, a piaci szabályozás és a képzés** címszavai köré csoportosíthatók. Átlagon felüli gyakorisággal említették a tolmácsok az „ügyfélnevelés” fontosságát. Ez egyben azt is jelenti, hogy a tolmácsolás minősége a felhasználón is múlik, hiszen neki kell tudnia kiválasztania az adott célra leginkább alkalmas tolmácsot. Sokat tehet az ügyfél a tolmács felkészítése érdekében is, ha rendelkezésére bocsátja az eseménnyel és annak előzményeivel kapcsolatos dokumentumokat. Nagy gyakorisággal szerepelt a válaszokban a „céhesedés” kívánalma, a „kontárok” kiszűrésének igénye. Természetesen mindaddig, amíg nem rendelkezünk megfelelő kritériumokkal arra vonatkozóan, ki, milyen végzettséggel, milyen minősítéssel, milyen engedéllyel stb. számít „hivatásos” tolmácsnak, azt is nehéz lesz meghatározni, hogy ki a „kontár”.

Sokan hangsúlyozzák a **képzés**, mindenekelőtt az **önképzés** és a **továbbképzés** fontosságát. Az igényelt továbbképzési témák között a leggyakoribb említéssel az Európai Unióval kapcsolatos kérdések állnak. Viszonylag nagyszámú tolmács igényelne terminológiai továbbképzést pénzügyi, banki és számítástechnikai témakörben. Sokan vennének részt beszédtechnikai, retorikai továbbképzéseken, többen jelezték, hogy fontosnak tartanak továbbképzések szervezését tolmácssetika, „tolmácsviselkedés” és protokoll témakörökben. Igény mutatkozik továbbá jegyzetelésttechnikai és minőségbiztosítással, illetve minőségellenőrzéssel foglalkozó tolmács-szemináriumok iránt.

A fenti felmérés első próbálkozás a tolmácsszakma helyzetének és jövőképének feltárására. A válaszok elemzése már így is számos a képzésben és a gyakorlatban is hasznosítható következtetéssel szolgál. Mindenképpen felhívja a figyelmet arra, hogy a képzésnek közel kell állnia a gyakorlathoz, és hogy a tolmácsolás oktatása nem korlátozódhat csupán a nyelvi tényezőre. A kérdésekre adott válaszokból az is kiderül, hogy a tolmácsok a tolmácspiac nemzetközivé válásával számolnak, és meghatározónak tartják a minőség szempontjainak érvényesülését.

A fordítási egység és a szöveg tagolása a fordítás oktatásában

Dróth Júlia

1. Bevezetés

Néhány éve fordítástechnikát oktatok a Gödöllői Agrártudományi Egyetem szakfordító szakán. Munkám folyamatos útkeresés: hogyan segíthetem leghatékonyabban a hallgatókat a fordítástechnikai ismeretek és készségek elsajátításában. Néhány, sok energiát felemésztő, olykor zsákutcába vezető, de igen tanulságos próbálkozás után keresem a kiindulási pontot, a keretet, melybe a különböző, mások által alkalmazott és beváltak tekintett megközelítési módok is beilleszthetők, értelmet nyernek. A megfelelő tananyag kialakításához, összeállításához keresek elméleti és gyakorlati támpontokat.

Ebben a dolgozatban a szakirodalom áttekintésével a következő kérdésekre keresem a választ:

- (1) Hogyan fogalmazhatjuk meg a fordítói stratégiát a fordítási egység és a szövegelemzés segítségével?
- (2) Milyen hatással lehetnek a fordítástudomány e dolgozatban érintett elméletei a fordításoktatásra? Milyen didaktikai üzenetet hordoznak?
- (3) Hol a helye a fordítástechnika elsajátításának folyamatában a lexikai-grammatikai átváltási műveletek oktatásának? (Mivel magyarázható elégedetlenségem néhány eddig alkalmazott megközelítési móddal? Milyen irányban lépünk tovább?)

A hallgatóknak meg kell tanulniuk, hogyan kerülhetik el a különböző szintű interferenciát. Munkájuk döntések sorozata, s nem mindegy, milyen sorrendben válaszolják meg a legalapvetőbb kérdéseket. A tapasztalatok szerint a fordítási problémáknak hierarchiájuk van, s megoldásukhoz ki kell választani a megfelelő nézőpontot.

2. A fordítási egység fogalma a fordításelméleti irányzatok tükrében

„Mióta Ciceró szakított a szó szerinti fordítás dogmájával, a fordítás elméletével foglalkozó szakemberek keresik a választ: mi a fordítás konkrét és megbízható egysége?” (Rabadan 1991: 38).* A fordítás alapegységének meghatározása napjainkban is a különböző fordításelméleti irányzatok központi kérdései közé tartozik. A forrásnyelvi szöveg elemzését, tagolását – és ennek megfelelően

* Az szakirodalmi művekből vett idézetek fordítását Dróth Júlia készítette.

a fordítás eredményét – döntő módon befolyásolja, hogy mit tekint a fordító fordítási egységnek.

A fordítási egység fogalmát (translation unit) 1958-ban vezette be Vinay és Darbelnet, az angol és francia nyelv stilisztikai összehasonlításáról szóló könyvükben (Vinay és Darbelnet 1958). Azt a legkisebb közléselemet (utterance-segment) értették alatta, melyben kohézió tapasztalható a jelek között, s nem kell külön fordítani őket (Nord 1997: 68).

Nord definíciója szerint: „Verbális és nem verbális jelek egysége, mely nem bontható kisebb elemekre a fordítási folyamat során. A nyelvészeti megközelítés szerint a fordítási egységek lehetnek morfémák, szavak, szókapcsolatok, mondatok vagy bekezdések a szövegben. A funkcionalista megközelítés próbál funkcionális fordítási egységeket létrehozni” (Nord 1997: 141).

A fordítási egység meghatározása korántsem egyszerű, hiszen ahány irányzat, annyi válasz. A kérdés az, mit kell megőriznünk a fordítás során, mi az, aminek változatlanul kell maradnia a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg viszonylatában. A válasz lehet a szöveg tartalma, értelme, funkcionális értékei, információs struktúrája stb. (Klaudy 1994: 74). Olvashatunk *inforémáról* (az információ mennyiségi, lexikai szintű átvitelét elemző egység, mely átfogó szövegelemzésre nem alkalmas), *textémáról* (mely a fordítás előtti munkában, a forrásnyelvi szöveg elemzésére alkalmas), *translémáról* (a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg funkciójának viszonyítási egysége, mely a fordítás után hozható létre) (Rabadán 1991: 38), *logémáról* (a fordításnak mint logikai műveletnek mértékegysége) (Radó 1981: 222), és még számos fogalom születik, attól függően, mit tekint az illető irányzat a fordításban megőrzendő egységnek (Rabadán 1991: 38).

A szövegnyelvészek egyre nagyobb egységekben gondolkodnak, végső soron a szöveget magát tekintik fordítási egységnek (Klaudy 1994: 53). Néhány mai kutató, például Gideon Toury, a diskurzus szintű interferencia elkerülésének lehetőségét kutatja (Toury 1986).

Ennek ellenhatásaként viszont van olyan kutató (Newmark 1988), aki a szöveg abszolutizálását bírálva a lexikai egységeket tekinti a fordítás egységének, mondván, hogy a gyakorlatban a fordító igyekszik a legkisebb egységet kiválasztani, „s csak akkor folyamodik az egész szöveghez, ha munkájában megakad, vagy amikor utólag ellenőrzi a fordítást” (Klaudy 1994: 55).

3. A fordítási egység és a szöveg tagolása: alulról felfelé vagy felülről lefelé közelítsük-e meg a szöveget?

Mint látni fogjuk, a funkcionalisták, köztük Christiane Nord, az „alulról felfelé” haladó nyelvészeti megközelítés szöges ellentétéként fogalmazzák meg saját elméletüket. A diskurzuselemzés szintén „felülről lefelé” halad, a társadalmi kontextusból kiindulva, a kommunikatív cselekedeteket vizsgálva a szövegben. Az aktuális tagolás elmélete viszont (Klaudy 1984), ismét az „alulról felfelé” elemző elvet követi. Az elméletben szereplő témaszervező elemek ugyanakkor a funkcionális fordítási egység egyik típusát alkotják (Nord 1997: 71), s

a diskurzuselemzés kohézióvizsgálatának is eszközei, a koherenciával, inferenciával együtt a szöveg retorikai célját szolgálják (Hatim és Mason 1990: 217).

3.1. A nyelvészeti megközelítés

Az 50–60-as évek nyelvészeti fordításelméleti irányzata törvényszerű megfeleléseket keresett a forrásnyelv és a célnyelv között, olyanokat, melyek szituációtól, kontextustól, szövegtől függetlenül mindig érvényesülnek. Bizonyítani akarták, hogy a fordításban megvalósuló lexikai és grammatikai megfelelések leírhatók, rendszerezhetők, csoportosíthatók. Kutatásaik nyomán fordításelméleti kézikönyvek jelentek meg, melyek feltárták az egyes nyelvpárokra jellemző lexikai és grammatikai átváltási műveleteket. Sokan állítják, hogy ezeknek a kutatásoknak több közük volt a kontrasztív nyelvészethez, mint az igazi fordításelmülethez (Klaudy 1994: 45).

A nyelvészeti fordításelméleten alapuló fordítói módszer „alulról felfelé” halad a szöveg elemzésével. A felszíni szerkezetekből (szavak, szószerkezetek, mondatok) kiindulva a nyelvi konvenciók figyelembevételével halad a pragmatika felé (Nord 1997: 69). Fordítási egységnek a lexikát és szintaktikát tekinti, elsődleges célja a lexikai és szintaktikai ekvivalencia megteremtése. Ez az eljárás gyakran nyelvi interferenciához vezet (mely a hangvételben, a szórendben, a redundanciában, a valóság eltérő tagolásában mutatkozik meg), vagy jobb esetben a fordítás megfoghatatlan idegenszerűségéhez (Duff 1981: 113), még akkor is, ha a fordító anyanyelvére fordít. Ennek oka az, hogy a fordító képtelen a szöveget a megfelelő kommunikatív szituációban, funkcióját tekintve szem előtt tartani, s intuitív döntéseket hoz. Az intuitív döntések hátránya, hogy a fordító kénytelen újra értékelni korábbi döntéseit, ha egy jelenség később magasabb nyelvi szinten érvényesül. Ráadásul nem tudja megmagyarázni döntéseit a megrendelőnek, ha erre valamilyen okból szükség lenne (Nord 1997: 67).

3.2. A funkcionalista megközelítés

A funkcionalista szövegelemzés „felülről lefelé”, a legnagyobb egységtől, a nyelven kívüli tényezőktől (pragmatika), a reprodukálható vagy adaptálható elemek szétválasztásán és a fordítástípus meghatározásán át halad a kisebb egységek (nyelvi tényezők) felé. Pedagógiai céllal négyféle fordítási problémát különböztet meg: a pragmatikai, kulturális, nyelvi és szövegspecifikus kategóriákat, melyek hierarchiát alkotnak. A fordítás döntő tényezője a célnyelvi szöveg szándéka, kommunikatív funkciója, az, amit a fordítás révén el akarunk érni.

Ez az eljárás a lehető legnagyobb fordítási egységet, a kultúrát kívánná meg, de ezt nehéz lenne kezelni. Ezért a kutatók visszatértek a kisebb fordítási egységekhez. Olyan egységet kerestek, melynek átfogó funkciója van a szövegben. Így született meg a „funkcionális egység” és a „vertikális egység” fogalma, melyet a hagyományos, „horizontális” fordítási egységgel állítanak szembe.

A funkcionalista felfogás szerint a szöveg egyetlen „óriás” egységet (hyperunit) alkot, mely több, nem rangsorolt elemből – funkcionális egységből – áll.

Funkcionális egységnek azon elemek összességét nevezzük, melyek ugyanazt a kommunikatív funkciót szolgálják. Ezeket fogja össze egy vertikális egység, például az ironia. Ennek az egységnek az összefogó ereje valamennyi – bármely – nyelvi szinten érvényesülhet: a szöveg, a szöveg felépítése, belső szerkezete, a szintaktika, a lexika, a morfológia, fonológia szintjén. A funkcionális egységek összekapcsolódva hálózatot alkotnak – ezt nevezzük vertikális egységnek. (Nord 1997: 68–69)

A funkcionális fordítási egységek a következő típusokba sorolhatók:

- (1) Témaszervező elemek (topic – comment, azaz téma – réma)
- (2) Szövegtípusra jellemző elemek (szakkifejezések, regiszter stb.)
- (3) Az üzenet küldőjére jellemző elemek (arrogáns attitűd stb.)
- (4) Az üzenet fogadójára irányuló elemek (szexista nyelv kerülése, regiszter bizonyos elemei stb.). (Nord 1997: 71)

Az elmélet bírálói közül néhányan, például Newmark, azt kifogásolják, hogy a funkcionalizmus nem respektálja az eredeti státuszát, illetve túlságosan kitágítja a fordítás fogalmát (Nord 1997: 109).

3.3. Az aktuális tagolás

Aktuális tagoláson a mondatok tematikus tagolását értjük, mely a grammatikai tagoláson túllépve két részre bontja a mondatot: a témára, azaz az ismert részre, és a rémára, azaz az új információt tartalmazó részre. A tematikus szakasz (általában a mondat eleje) és a rematikus rész (rendszerint a mondat második fele) váltakozása, intenzitásának árnyalatai adják a szöveg kommunikatív dinamizmusát (Klaudy 1984: 325). A rematikus szakasz legnyomatékosabb része a fókusz. A tematikus szakaszok szerepe az, hogy a szövegen belül a mondatok kapcsolódjanak egymáshoz (az ismert információra utalnak), míg a rematikus szakaszok szerepe az, hogy egy vagy több láncszemmel előbbre vigyék a közlés kibontakozásának folyamatát (új információ). Arányuk műfajonként változik: az objektív tárgyalási módra, például a tudományos szövegekre, melyek logikája az ismerttől a nem ismert felé vezet, a téma – réma sorrend jellemző, míg a szubjektívebb műfajokra, például mesékre, a réma – téma sorrend (Klaudy 1984: 326). Az aktuális tagolás tehát egyszerre szolgálja a mondat szerkezet és a szövegszerkezet (olykor azonos) összetartó eszközeinek vizsgálatát.

E felfogás szerint a fordítási egység, a fordítás invariánsa az *értelmi struktúra*. Minden átváltási műveletnek az értelmi struktúra megőrzését kell szolgálnia a fordítás során (Klaudy 1994: 47).

Bár az aktuális tagolás módszere állandó utalást tartalmaz a közlési szituációra és a szöveggörnyezetre, mégis, azt az adott mondat szempontjából teszi, a mondat értelmezése, szerkesztése, a többi mondatához kapcsolása érdekében. A módszer segítségével a bekezdésen belül megláthatjuk a téma kifejtésének szerkezetét (láncszerű, elágazásos), s megelőzhetjük, kiszűrhetjük a forrásnyelvi szöveg mondat szerkesztési és szövegszerkesztési eszközeinek (végső soron a lexikai-grammatikai megoldásoknak) interferenciáját. A szöveg kohéziós eszkö-

zeit (előre- és visszautalási rendszerét) jól körül tudja járni, de a szöveg koherenciáját, „mögöttes” szervező elvét már kevésbé képes megragadni. Ez a jelenség már a szöveg és a diskurzus közötti különbség felé mutat.

Ugyanakkor a diskurzuselemzés beemeli eszközei közé ezt az eljárást: Hatim és Mason szerint a téma, az adott információ, nem egyszerűen a mondat tulajdonsága, hanem a diskurzus része. A szövegben csak akkor fedezhetjük fel a téma és a réma szövegbeli funkcióját, ha nemcsak a mondat határain belülre szorítkozunk. A fordítók számára akkor releváns a téma-réma elemzés, ha az számot ad a retorikai célokat szolgáló tematikus progresszióról. Tematikus progresszióknak nevezik a korábbi témák és rémák egymást követő újbóli alkalmazását a diskurzusban, azt, ahogy a témák és rémák egy szövegen belül összekapcsolódnak, a szöveg hierarchikus szerveződésének és elsősorban a retorikai célnak megfelelően. A témák és rémák mintákat alkotnak (láncszerű, elágazásos stb.), melyek mindig a retorikai cél szerint alakulnak. A szövegszerveződésnek ez az aspektusa kulcsfontosságú a fordítás létrehozásában. (Retorikai cél: a szövegalkotó átfogó jellegű célja, mely a szöveg funkciójában mutatkozik meg: például narráció, ellenvélemény kifejtése stb.) (Hatim és Mason 1990: 217–220)

3.4. A diskurzus-szintű elemzés

A diskurzuselemzés szakértői (például Coulthard, Widdowson) megkülönböztetik a szövegelemzést a diskurzuselemzéstől: **szövegelemzéssel** a formai jegyekhez jutunk el, melyeket *kohéziós* eszközök [különbféle nyelvtani és lexikai eszközök: névmások, névelők, kötőszavak, segédigék, szórend, egyes szavak ismétlése, hasonló jelentésű szavak szinonimák használata (Heltai 1990: 47)] tartanak össze. Nézőpontja a nyelvi egységek értéke az adott szövegen belül. Ezzel szemben a **diskurzuselemzés** a mondatok használatát a kommunikatív aktusok performanciája tekintetében kutatja. E kommunikatív cselekedetek nagyobb kommunikatív egységeken belül *koherensek*, tartalmi egységet mutatnak, s retorikai egységet alkotnak. Nézőpontja a társadalmi kontextus (Widdowson 1979: 89–100). A szöveg a diskurzus szándékainak megvalósítási eszköze. A diskurzuselemzés egyik fő kérdése: mely „útvonalakon” közelíthető meg leginkább a kontextus a szövegből? Hogyan tehető áttekinthetővé a szerkezet? A fordító feladata: meg kell találnia az átmenetet a folyamat két végpontja között: onnan, hogy hipotézist alkot a forrásnyelvi szövegről, odáig, hogy lexika-grammatikai döntéseket hoz a célnyelvi szöveg megformálásához (Hatim és Mason 1990: 222). A diskurzuselemzés is felülről lefelé közelíti meg tehát a szöveget. Ebből az elméletből szintén a vertikális fordítási egység fogalma rajzolódik ki, a fordítás invariánsa a retorikai cél és az ezt szolgáló koherencia.

A diskurzuselemzés meghatározása szerint koherencián azon folyamatokat értjük, melyek biztosítják a szövegben a gondolatok összekapcsolódását. Ide tartoznak a logikai viszonyok; az események, tárgyak és szituációk szerveződése; az emberi tapasztalatok kiszélesedése. A koherencia univerzális jelenség. Fordításkor a forrásnyelvi koherencia-viszonyokat meg kell őrizni a célnyelvben. Ezzel szemben a kohézió nyelvspecifikusnak tűnik, s nem más, mint a koherencia megjelenése a szöveg felszínén: felszíni elemek kapcsolódási sora.

Fordításuk a nyelvi rendszerek különbségéből adódóan veszteségekkel és nyereségekkel – problémákkal jár, de nem ebből adódnak a fordítás fő gondjai. A legnehezebb az univerzális koherenciaviszonyok visszaadása (explicit vagy implicit módon), valamint az inferencia, azaz a szöveg egészének jelentése, a mögöttes üzenet megőrzése. Ez utóbbit a fordító nem teheti explicitté, és nem hagyhatja ki (Hatim és Mason 1990: 195–199).

A diskurzuselemzés a következő kategóriák szerint vizsgálja a szöveget: műfaj, hangvétel, aspektus, írói szándék, jel, a szöveg fókusza, szerkezete és kohéziós eszközök (Hatim és Mason 1990: 197–198).

4. Tanulságok a fordításoktatás szempontjából

Mint láttuk, a szisztematikus megközelítés, a különböző nyelvű szövegek szabályszerűségeinek megfigyelése révén a forrásnyelvi lexikai, grammatikai interferencia elkerülhető, s a szöveg kohéziója megőrizhető. A szövegen kívüli tényezők elemzése pedig lehetővé teszi a koherencia és a szöveg funkciója megőrzését, a szövegszintű interferencia elkerülését. Az itt következő rész arról szól, hogy az egyes megközelítési módok milyen módszertani megfontolásokat ajánlanak a fordítóképzés számára.

4.1. A nyelvészeti megközelítés a fordítás oktatásában

A nyelvészeti fordításelmélet hatása napjainkban is erős a magyarországi fordításoktatásban. Míg az átváltási műveletek fontos szerepet játszanak a lexikai-grammatikai szinten, oktatásuk ideje és helye megtalálható a fordítóképzés folyamatában (Heltai 1990, Klaudy 1994, Klaudy és Simigné 1996), nehéz meglátni a célszerűségét a mondatközpontú fordítástechnika könyveknek. A nyelvészeti megközelítés, mint kiindulási pont, zsákutca (lásd: e dolgozat 3. része). Különösen igaz ez a fordítás oktatására. Vegyük például „A fordítás alapjai” című jegyzetet (Emericzky 1980). Nyelvfilozófiája a strukturalista nyelvészet és a transzformációs grammatika ötvözete. Valóban fontos nyelvi jelenségekkel foglalkozik, bár eredményességét kétségbe vonják univerzalista szándékai: nyelvpártól függetlenül sorakoztatja fel a magyar nyelv grammatikai-lexikai jelenségeit. Ezzel az anyanyelvi ismeretek fontosságára kívánja felhívni a figyelmet, s elágazásos programozott tanítási módszerrel eljuttatni bennünket a tudatos nyelvhasználatig. Azonban, ha ez a könyv célja, vajon miért végezteti el a mondatok fordítását is? Néhány lelkes fordítástechnika tanár (köztük én is) megkísérelte kontrasztív grammatikai és fordítástechnikai kommentárokkal használhatóvá tenni a könyvet a magyar-idegen nyelv irányú fordítástechnika oktatása számára, egy-egy konkrét nyelvpár tekintetében, de nem sok sikerrel. A kontextustól független mondatgyűjtemény ugyanis a fenti didaktikai módszer ellenére sem képes elvezetni bennünket a megoldásig, sőt, még magának a mondatoknak az értelmezéséig sem. Így aztán a nyelvtanítás segédeszközeként is csak korlátozottan alkalmazható.

4.2. A funkcionális egységek szerinti elemzés előnyei a fordítás oktatásában

A funkcionista fordításelméletet a fordítóképzés hívta életre, s elsősorban annak érdekében fejlesztik ma is tovább. A „felülről lefelé” haladó elemzés magyarázatot ad néhány alapvető fordítói döntésre.

- (1) Gyakori kérdés a kezdő fordítóknál: vajon mi dönti el, hogy a fordító a forrásnyelvi szöveg minél pontosabb visszaadását tűzze-e ki célul, vagy a célnyelvi szövegre orientálódjon-e? A funkcionista megközelítés a fordítás céljából kiindulva válaszol erre a kérdésre, s megkülönböztet dokumentum-típusú és instrumentális fordítást. Az utóbbi során a forrásnyelvi szöveg funkcionális egységeit adaptálni kell, hogy a célnyelvi környezetben is ugyanazt a funkciót töltsék be, míg a dokumentum-típusú fordítás esetében a forrásnyelvi szöveg pontos bemutatására összpontosítunk (Nord 1997: 72).
- (2) Elősegíti a szöveg szervező erői, a kohézió, koherencia és inferencia megőrzését, mivel a szöveget mint komplex szerkezetet tekinti, melyben minden rész kooperál egymással az adott egységes cél érdekében.
- (3) Segít a kettős funkciójú elemek egyértelműsítésében, a megfelelő fordítási megoldás kiválasztásában (pl. *of*-os, *-ing*-es szerkezetek fordítása).
- (4) Elkerülhető a „lefordíthatatlanság” – hiszen nem az adott szerkezeti elem lefordításához kell ragaszkodnunk, hanem funkciójának érvényesüléséhez (Nord 1997: 72).

4.3. Az aktuális tagolás előnyei a fordítás oktatásában

Az aktuális tagolás segíti a hallgatókat abban, hogy elszakadjanak a forrásnyelvi szöveg grammatikai eszközeitől a tematikus – rematikus tartalmat tartva szem előtt, melyet minden nyelv a saját eszközeivel fejez ki. Jobban meg tudják indokolni, milyen átváltási műveleteket alkalmaznak annak érdekében, hogy a célnyelvi szöveg a forrásnyelvi szöveg kommunikatív ekvivalense legyen. Idegen nyelvre fordításnál elkerülhetik a mondatfűzés, szövegszerkesztés töredezettségét. Megtalálhatják a lényeg kiemelésének eszközét (rematikus csúcs), illetve a szöveg szabadon kezelendő és kezelhető részeit (Klaudy 1984: 328).

Ugyanakkor, a fentiek értelmében, ezt az eljárást meg kell előznie a nyelven kívüli tényezők és szövegen kívüli tényezők elemzésének.

4.4. A diskurzus-szintű elemzés előnyei a fordítás oktatásában

Ez az elemzési módszer, a funkcionális megközelítéshez hasonlóan, az írói szándékot tartja szem előtt, azonban a forrásnyelvi szöveg inferenciája, koherencia-viszonyai átvitelének követelményeivel szűkebben értelmezi a fordítás feladatát: nem tekinti elsődlegesnek a célnyelvi szöveg funkcióját. Ezért jobban ráirányítja a hallgatók figyelmét a forrásnyelvi szöveg minden szintű elemzésére, feltárására, üzenetének megragadására. Az irodalmi szövegek fordításához, illetve a

műfordítások alapos elemzéséhez gazdag eszköztárat nyújt, és számtalan lehetőséget arra, hogy megközelítsük a mű üzenetét a nyelvi jeleken (vagy hiányukon) keresztül (Coulthard 1992: 179–192).

Ugyanakkor felhívja a figyelmet a szóbeli és írásbeli közlések visszatérő elemeinek, mintáinak vizsgálatára és alkalmazására is. Alkalmazásával a nyelv valamennyi szintjén (lexika, grammatika, szövegtan stb.) megragadhatjuk a társadalmi kontextust és a kommunikatív értékeket.

5. Összegzés

A funkcionalizmus, mely eleve a fordítóképzés környezetében, annak segítségével alakult ki, dinamizmusával, rugalmasságával, pragmatikus látásmódjával sikeresen elmozdított néhány régi módszertani problémát a holtpontról. Megtanít arra, hogy a forrásnyelvi és célnyelvi kultúra sajátosságaiból, illetve a fordítás céljából induljon ki a fordító. A diskurzuselemzés megóv a funkcionalizmus esetleges túlkapásaitól, és finomabb eszközeivel közelebb visz a forrásnyelvi szöveg titkaihoz. A koherencia-viszonyok univerzális jegyeivel megtanít arra, hogy ne csak a különbséget vegyük észre a két kultúra között, hanem a hasonlóságot is azok ábrázolásában. Az aktuális tagolás módszerével megfigyelhetjük, hogyan valósul meg a mondatok kapcsolódásában a szöveg szerkesztőelve, megfigyelhetők a kohézió eszközei. A lexikai és grammatikai átváltási műveletek sora a makro-szinten átgondolt döntések után gyakorlati, technikai segítséget jelent a mikro-szinten, a fordítás formai megvalósításában. Mindez támpontot nyújt majd a szövegelemzés gyakorlására szolgáló feladattípusok, valamint a fordítások értékelési szempontjai kialakításában.

Irodalom

- Coulthard, M. 1992. *An Introduction to Discourse Analysis*. London-New York: Longman.
- Duff, A. 1981. *The Third Language*. Oxford – New York: Pergamon Press.
- Emericzy T. 1980. *A fordítás alapjai*. Kézirat. Budapest: Idegennyelvi Továbbképző Központ.
- Hatim, B. & Mason, I. 1990. *Discourse and the Translator*. London-New York: Longman.
- Heltai P. 1990. *Fordítás az angol nyelvvizsgán*. Budapest: Elektro-Coop Kiadóiroda.
- Klaudy K. 1984. *Hogyan alkalmazható az aktuális tagolás elmélete a fordítás oktatásában?* Különlenyomat a Magyar Nyelvőr 1984. évi 3. számából. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. és Simigné Fenyő S. 1996. *Angol–magyar fordítástechnika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Newmark, P. 1988. *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall International.
- Nord, C. 1997. *Translating as a Purposeful Activity*. Manchester: St. Jerome Publishing.

- Rabadán, R. 1991. The Unit of Translation Revisited. In: *Translation: Theory and Practice*. American Translators' Association Scholarly Monograph Series, V. Alexandria (USA) – Manchester: ATA – St. Jerome Publishing. 38–48. o.
- Radó Gy. 1981. Rendszeres fordítástudomány. Bart I. és Rákos S. (szerk.) *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat.
- Toury, G. 1986. Monitoring Discourse Transfer: A Test-Case for a Developmental Model of Translation. In: House, J. – Blum-Kulka, S.: *Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 79–95.
- Vinay, J.P. & Darbelnet, J. 1958. *Stilistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction*. London–Toronto–Paris: Didier.
- Widdowson, G. 1979. *Explorations in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.

Tájékoztatjuk a tisztelt kollégákat és valamennyi érdeklődőt, hogy 1999. január 22-i bejegyzéssel megalakult a

SZENT JEROMOS ALAPÍTVÁNY
A MAGYAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZÉS TÁMOGATÁSÁÉRT

Adószám: 18166143/42/1

Az alapítvány célja a magyarországi fordító- és tolmácsolás képzés támogatása. Ennek érdekében az Alapítvány támogatja az intézményes tolmács- és fordítóképzést, ösztöndíjjal segíti tolmács, illetve fordító szakos hallgatók tanulmányait és külföldi részképzését, támogatja tolmács- és fordító oktatók továbbképzését, szakmai továbbképző tanfolyamokat szervez annak érdekében, hogy a tolmács- és fordítói munka színvonalának emelésével elősegítse Magyarország euroatlanti integrációját, szakmai folyóiratot, illetve publikációkat jelentet meg, tudományos kutatást kezdeményez, folytat, illetve támogat, valamint szakmai kapcsolatokat kezdeményez és ápol magyarországi és külföldi társintézetekkel és szakmai szervezetekkel.

A kuratórium elnöke: dr. Klaudy Kinga

Az alapítvány nyitott. Az Alapítványt minden magyar és külföldi magánszemély vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező társaság pénzüsszegekkel, illetve szolgáltatásokkal támogathatja.

A Szent Jeromos Alapítvány számlaszáma: 10100792 72841400 00000008. Számlavezető Bank: Budapest Bank, Királyhágó utcai Fiók

A közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI törvény értelmében az alapítványt támogató pénzzadományok levonhatók a személyi jövedelemadó- és társasági adó alapból.

*Az alapítvány székhelye: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ.
Budapest 1145. Amerikai út 96. Tel: 2-512-537, Fax: 2-512-677/51.
e-mail: kagardi@isis.elte.hu vagy aeiler@isis.elte.hu*

Olvassuk újra a klasszikusokat!

A modern francia fordítástudomány megalapítója: Georges Mounin (1910–1993)

Albert Sándor

Bevezetés

„A fordítás ellen felhozható összes érv összefoglalható ebben az egyben: a fordítás nem az eredeti. Mégis, miközben az emberek továbbra is fordítanak minden elméleti megfontolás ellenére [...], a fordítás problémáját állandóan újra és újra felvetik. Úgy tűnik, békésen megfér egymás mellett az elmélet, amelyre állandóan hivatkozás történik, de amelyben maguk az elméletírók sem hisznek igazán, és a gyakorlat, amely szinte tudomást sem vesz az elméletről”. Ezeket a mondatokat egy Georges Mounin nevű francia nyelvész és szemiotikus írta le negyvenöt évvel ezelőtt *A szép hűtlenek* című könyvének elején (Mounin 1955: 7), s megállapításai mára szinte semmit sem vesztek aktualitásukból. Ilyen látónoki képességekkel nincsen mindenki megáldva. Ezért érdemes kicsit közelebbről megvizsgálnunk azt a szerzőt, aki az ötvenes évek közepén ilyen jól leírta a fordítás elméletének és gyakorlatának viszonyát, de hogy még pontosabban ki tudjuk jelölni az őt megillető helyet a fordítástudomány történetében, előzőleg nem árt röviden felvázolnunk azt a szellemi közeget, tudományos hátteret, amely a fordítást és a nyelvészetet jellemezte 1963-ban, abban az évben, amikor a párizsi Gallimard Kiadónál megjelenik Georges Mounin könyve, a *Les problèmes théoriques de la traduction*.

1963-ban fénykorát éli a strukturalista, a transzformációs, a funkcionális és a kontrasztív nyelvészet. Chomsky *Aspects...*-jének és generatív elméletének megjelenéséig még két évet kell várunk, a fordítás elméleti hátterét ebben az időben még nem annyira a nyelvészet, hanem az irodalomtudomány és főleg az összehasonlító (komparatív) stilsztika képezi. Franciaországban sorra jelennek meg a különböző összehasonlító stilsztikák, amelyek alcímükben a fordítási segédkönyv („méthode de traduction”) megjelölést tartalmazzák. Ezen összehasonlító stilsztikák közül talán a legismertebb Jean-Paul Vinay és Jean Darbelnet többször is kiadott és több nyelvre is lefordított francia-angol összehasonlító stilsztikája (Vinay & Darbelnet 1958), amelyet néhány évvel később Alfred Malblanc valamivel alacsonyabb tudományos színvonalat képviselő francia-német összehasonlító stilsztikája követ (Malblanc 1961). Ami a fordítást illeti, 1961-ben Rudolf W. Jümpelt már felveti egy nyelvészeti alapú fordításelmélet megkonstruálásának lehetőségét és megfigyel bizonyos szabályszerűségeket a fordítás folyamatában, E. A. Nida *Towards a Science of Translating* című könyve azonban majd csak egy évvel később, John Catford *A Linguistic Theory of Translation*je pedig 1965-ben jelenik meg.

Mindez jól bizonyítja, hogy a fordításelmélettel foglalkozó kutatók egy része felismerte: a fordítás számára nem nyújthat biztos elméleti hátteret a bizony-

talán státusú és számtalan szubjektív összetevőt tartalmazó stilisztika, és szerettek volna túllépni a két nyelv rendszeres összevetését célul tűző kontrasztív nyelvészeti leírásokon is. Egyre sürgetőbbé vált a fordítás elméleti alapjainak lerakása, hiszen – ahogy Dominique Aury írja Mounin könyvének előszavában – „ha egy mesterséget csak ösztönösen gyakorlunk, nem lehet róla tiszta képünk”. A fordítás elméleti alapjainak lerakását maga Georges Mounin is szükségesnek tartja: „Lehetetlenség a fordítást még ma is a kézművesség mester-ségbeli empirizmusának a szintjén tartani” (Mounin 1963: 8). Nyilvánvalóan nem pusztá véletlen, hogy a kutatók a 60-as években a fordítás elméleti alapjainak lerakásához éppen a nyelvészet felé fordultak. „Georges Mounin kétségkívül az első modern európai szerző, aki kísérletet tett arra, hogy a nyelvészet alapján dolgozzon ki elméleti keretet a fordítás számára, és óvatos címválasztása jól tükrözi, mennyire tudatában volt a vállalkozás roppant nagyságának” (Sager 1995: 88). Mounin azonban még ennél is tovább lépett, és – amint majd látni fogjuk – a nyelvészeti szempontok mellett a fordítás társadalmi és (szocio)kulturális aspektusaira is ráirányította a figyelmet.

1.1. Georges Mounin, a nyelvész, szemiotikus és traduktológus

A modern francia fordításelmélet megalapítója és talán leggyakrabban idézett szerzője, Georges Mounin 1910-ben született a Seine-Maritime megyei Vieux-Rouen-sur-Bresle-ben, munkáscsaládban. Eredeti neve Louis Julien Leboucher volt, 1943-ban változtatott nevet a Vichy-kormány cenzúrája miatt. Részt vett az ellenállási mozgalomban, 1980-ig a Francia Kommunista Párt tagja volt. Tanulmányait Rouenban és Párizsban végezte, doktori fokozatot is itt szerzett. 1930 és 1938 között előbb Port-Said francia középiskolájában, majd különböző általános és középiskolákban tanított. 1946-tól 1958-ig az Aix-en-Provence-i tanárképző főiskolán dolgozott, 1958-tól 1961-ig pedig a leghíresebb párizsi kutatóintézet, a Centre National de la Recherche Scientifique kutatójaként tevékenykedett. 1961-ben visszatér az oktatómunkához, az Aix-en-Provence-i egyetemen az általános nyelvészet, a stilisztika és a szemiotika professzora, ebben a délfrancia városban él és dolgozik halálig. 1980-ban a holland királyi bölcsészeti akadémia külföldi tagjává választják. 1993-ban hunyt el, a *La linguistique* című folyóirat még abban az évben különszámot jelentetett meg, amely tartalmazza Mounin életútját és írásainak teljes bibliográfiáját, munkásságát számos francia és külföldi szerző méltatta (Schogt 1993, Tatilon 1993, Sager 1995). A *Who is Who* lexikon francia kiadása nem nyelvészként vagy szemiotikusként említi, hanem az igen megtisztelő „homme de lettres” (íróember, irodalmár) címet illeszti a neve mögé. Több mint húsz könyve jelent meg a nyelvészet, a szemiotika, a poétika és a fordítás témaköréből. Könyvet írt René Char-ról (*Avez-vous lu Char?* 1946), Machiavelliről (*Machiavel*, 1958), Saussure-ről (*Saussure*, 1968), az általános nyelvészetről (*Clef pour la linguistique*, 1968), a nyelvészet történetéről (*Histoire de la linguistique des origines au XXe siècle*, 1967), a költői közlésformákról (*La communication poétique*, 1969), a jelentés problémáiról (*Clef pour la sémantique*, 1972), a nyelvészet és a filozófia viszonyáról (*Linguistique et philosophie*, 1975), a nyelvészet és a fordítás összefüggéseiről

(*Linguistique et traduction*, 1976), összeállított egy nyelvészeti szakterminusokat tartalmazó kézikönyvet (*Dictionnaire de la linguistique*, 1974), ő írta a „fordítás” szócikket különböző kézikönyvekben, lexikonokban és enciklopédiákban, köztük a *La linguistique: guide alphabétique*-ben (1966), az *Encyclopedia Fabbri*-ban (1971), az *Encyclopaedia Universalis*-ban (1972) és a *Grand Larousse de la langue française*-ban (1977), emellett számtalan cikkben, recenzióban és vitában fejtegette ki nézeteit irodalomról, kommunikációról, kultúráról, poétikáról, szemiotikáról, nyelvészetről és nyelvtanításról. A nagyközönség és a szakma szerte a világon mégis leginkább a fordítással kapcsolatos könyveiről ismeri: a szép hűtlenekről írott könyve (*Les belles infidèles*, 1955), főleg pedig a fordítás elméleti kérdéseiről szóló műve, a doktori disszertációjára épülő *Les problèmes théoriques de la traduction* szinte az egész világon ismertté tették nevét. Ez utóbbi művét 1971-ben spanyol, 1975-ben (Braziliában) portugál, 1980-ban japán, 1984-ben pedig görög fordításban is kiadták; „Világkép és fordítás” című negyedik része magyarul is olvasható (Bart & Klaudy 1980: 40–67). A nagy hírű hágai Mouton kiadó jelentette meg a gépi fordítással foglalkozó könyvét (Mounin 1964). Talán kevesen tudják, hogy Georges Mounin nemcsak írt a fordításról, hanem maga is fordított, főleg olasz szerzőket: Franciaországban Dante, Petrarca, Machiavelli, Montale, Verga és Jacopone da Todi műveinek elismert fordítójaként tartják számon (Ballard 1986: 138).

1.2. A fordításelmélet „nullfoka”, a „*Les problèmes théoriques de la traduction*”

A továbbiakban Mounin legismertebb művével, az 1963-ban megjelent *Les problèmes théoriques de la traduction*-nal foglalkozunk, az ebben kifejtett gondolatokat mutatjuk be röviden.

A mű hat részből áll, ezek összesen 15 fejezetre oszlanak. Az első két részben Mounin azt vizsgálja, milyen viszony áll fenn a fordítás és a nyelvészet között. Felfogása szerint a fordítás (saussure-i terminológiával élve) a *parole* vagy (chomsky-i megfogalmazásban) a *performance* világához tartozik, míg a nyelvészet elsődleges kutatási területe a *langue*, vagyis különböző relációk absztrakt rendszere. A harmadik rész, amelyben Mounin a lexikának a fordításban játszott szerepével foglalkozik, egyfajta előkészítésként szolgál a kutatás következő nagy területéhez (amelyeket a negyedik és ötödik részben elemez alaposabban), nevezetesen a nyelv és társadalom közötti viszony általános kérdéséhez, amely érdekes módon hol a fordíthatóság, hol a fordíthatatlanság mellett szolgáltat érveket. A könyv hatodik részében Mounin ismét visszatér a nyelvészethez, és újra szemügyre veszi a szintaxis szerepét korábbi érvelésének fő irányai mentén. A könyvet konklúzió zárja, a csaknem száz tételből álló bibliográfia pedig jól tükrözi, milyen széles körű a szerző érdeklődése és tájékozottsága.

Vizsgáljuk meg részletesebben az egyes fő részeket. Az első rész (címe: „Nyelvészet és fordítás”) két fejezetből áll: „A fordítás mint a nyelvek közötti érintkezés” és „A fordítási művelet tudományos vizsgálata vajon a nyelvészet része-e?”. Ezekben Mounin a fordítást a nyelvek közötti érintkezésnek írja le. Ilyen megközelítésben a fordítás a kétnyelvűség egyik különleges formája („un fait de

bilinguisme très spécial”), éppen ezért a nyelvészetnek kell foglalkoznia kutatásával: a nyelvészetnek kell elméleti alapként szolgálnia a fordítás számára. A nyelvészetet azonban fel lehet használni arra, hogy segítségével azonosítani lehessen bizonyos, rendszeresen visszatérő fordítási problémákat. A gépi fordítás iránti megnövekedett érdeklődés is kikényszeríti a nyelvészet mélyreható tanulmányozását a fordításban, a fordítás gyakorlata pedig folyamatos elméleti kihívást jelent a modern nyelvészet számára, amelynek alapvető feltevése az, hogy a fordítás lehetetlenség. Ezért a nyelvészet felhasználása a fordítás tanulmányozásában alkalmas arra, hogy még egyszer felülvizsgáljuk mindkét tudományterület feltevéseit. Mounin arra a következtetésre jut, hogy sem a strukturális vagy funkcionális nyelvészet eredményeit, sem a fordítók tényleges gyakorlatát nem lehet figyelmen kívül hagyni a fordítás elméleti alapjainak megteremtésekor. Ezután felveti a kérdést, hogy a fordítás tudományos vizsgálata a nyelvészet feladata-e, és arra az eredményre jut, hogy bár a fordítás különböző diszciplínák metszéspontjában helyezkedik el (mint a logika, a nyelvészet, a pszichológia és a didaktika), e diszciplínák közül egyik sem tarthat igényt arra, hogy kizárólag ő szolgáltasson elméleti alapot a fordítás számára.

A második rész (címe: „A nyelvészeti akadályok”) három fejezetből áll. Ezekben Mounin bemutatja a különböző nyelvelméletek jelentéssel és kultúrával foglalkozó összetevőit, amelyek elméleti akadályát képezhetik a fordítás tudományos vizsgálatának. Ismét megvizsgálja Saussure jelentéssel kapcsolatos felfogását, nevezetesen hogy egy nyelvi jel értékét teljesen meghatározza az adott rendszeren belüli többi jel értéke, és elutasítja a fordítás szempontjából. Érvelése szerint ha egy jel jelentése nem egyéb, mint az adott rendszeren belül a jelnek tulajdonított érték, akkor nincs mód a különböző rendszerek jeleinek összehasonlítására, sem pedig az egyes nyelvközösségek közötti kommunikációra. Ezután áttekinti a *nyelvi relativitás* kérdését. Elveti azt a Whorf és más nyelvészek által képviselt nézetet, amely szerint minden egyes nyelv gyökeresen eltérő módon strukturálja a valóságot, hiszen a jelentés és a valóság ilyen megközelítése elméleti szinten kizárná a fordításnak magát a lehetőségét is. A fordítás elméletének abból kell kiindulnia, hogy minden egyes nyelv a kommunikáció eszköze, általa az emberi tapasztalat más és más módon elemződik az egyes nyelvközösségeken belül. Ez azonban nemhogy tagadja a fordítás lehetőségét, hanem éppen ellenkezőleg: a fordítás az „ekvivalencia” fogalmán keresztül kiválóan képes kezelni azt a tényt, hogy a nyelv a különböző nyelveket beszélő egyedek számára végtelenül sokféle módon kínálja fel a megfigyelt valóság leképezésének és látásának lehetőségét.

A harmadik részben (címe: „Lexika és fordítás”) még mindig a jelentés problematikája áll Mounin figyelmének középpontjában. A könyv e legfontosabb részének hat fejezetében elsősorban az a kérdés foglalkoztatja, vajon melyek lehetnek a jelentés minimális egységei. A Hjelmslev és Prieto műveiből ismert szemantikai mező fogalmából kiindulva jut el a definíció, a terminológia és a dekontextualizált szójelentések területéig, s ez megfelelő elméleti alapot biztosít számára ahhoz, hogy akár nyelvtől független jelentésegységeket is azonosítani tudjon. Az ilyen egységek adnak biztos támpontot a fordítás lehetőségére számára. Ezután Mounin a konnotációk részletes elemzésébe kezd,

és a konnotációs jelentéseket szembeállítja a referenciális jelentéssel. Fejtegetéseit azzal zárja, hogy a jelentés olyan összetett fogalom, amely messze túllép a nyelvészet keretein.

Miután megvizsgálta a fordítás lehetőségessége ellen felhozható összes nyelvészeti érvet, a mű negyedik részében (címe: „Világkép és fordítás”) elemzés alá veszi a fordítás viszonylagos lehetőségességét a *nyelvi univerzálék* mélyreható vizsgálatán keresztül. Az ötödik részben ismét visszatér a civilizációk sokfélesége és a fordítás közötti konfliktus elemzéséhez, amelyet megpróbál feloldani. „Az etnográfia [már] fordítás” és „A filológia [már] fordítás” fejezetcímeken keresztül azt akarja érzékeltetni, hogy a társadalmak és a nyelvek diakrón és szinkrón összehasonlító vizsgálata képes ellátni minket azokkal az elméleti eszközökkel, amelyek megteremthetik a köztük lévő fordítás lehetőségét. A kötet „Szintaxis és fordítás” című zárófejezetében Mounin ismét olyan univerzálék után kutat, amelyek elméleti alapot szolgáltatathatnának a fordítás számára, és ezeket a logikában, az axiomatikus nyelvészetben, a szemantikában és végül Chomsky 1957-es *Syntactic Structures* című könyvében véli megtalálni. A könyv a fordítás és a fordíthatóság relativista természetéről szóló eszmefuttatással zárul. Úgy vélekedik, hogy bármely két nyelv alapegységei (legyenek azok fonémák, monémák vagy szintaktikai egységek) elméleti szinten nem felelnek meg egymásnak (Mounin ezt nem mondja így ki, de itt nyilvánvalóan a „langue”, a kód szintjén felállítható formális megfelelésekről van szó, amit két évvel később John Catford fog majd részletesebben kifejteni és szembeállítani a szöveg szintű ekvivalenciával.) A kommunikáció azonban – és ezáltal a fordítás – mégis lehetséges, ha arra a közös helyzetre vonatkoztatjuk, amelyben a beszélő és a hallgató, illetve a szerző és a fordító osztozik. Konklúziója többé-kevésbé megegyezik a Vinay & Darbelnet (1958) szerzőpáros végkövetkeztetésével: arra az örök kérdésre, hogy a fordítás alapvetően művészet-e vagy tudomány, ő is azt a választ adja, hogy a fordítás művészet, de olyan művészet, amelynek alapját egy tudomány, mégpedig a nyelvtudomány képezi.

2. 1. A mű utóélete

Georges Mounin könyve hosszú időn át szinte kötelezően ott szerepelt minden, a fordítás elméleti vagy pedagógiai problémáival foglalkozó könyv, cikk vagy tanulmány bibliográfiájában. Robert Larose kanadai szerző *Modern fordításelméletek* című könyvében csaknem harminc helyen hivatkozik rá, gondolatai bemutatásának negyven oldalt szentel (Larose 1989: 33–74). Furcsa módon azonban az angolszász szerzők körében Mounin és műve még ma is szinte teljesen ismeretlen. *Contemporary Translation Theories* című könyvében Edwin Gentzler meg sem említi Mounin nevét, és könyve hiányzik a többszáz tételt tartalmazó, igen alapos bibliográfiából is. Angol és német nyelvre mindezt ideig nem fordították le. De nemcsak az angol szerzők hagyják figyelmen kívül, nem szerepel egy sor, a fordítástudomány alapművének számító könyv bibliográfiájában sem (Sager 1995: 87). Méltatlan támadások is érték. 1979-ben Jean-René Ladmiral *Traduire: théorèmes pour la traduction* című könyvében szokatlanul kemény kritikával illeti: a *Les problèmes...*-et „didaktikus általános nyelvés-

szeti bevezetésnek” nevezi, amelyben „soha sehol a legcsekélyebb utalás sem történik a fordítás gyakorlatára”; kifogásolja továbbá, hogy szerzője – anélkül, hogy tulajdonképpen értené – szolgai módon átveszi „a pszichologizáló behaviorizmust”, amellet „mélységesen félreérti a nyelviség specifikumát”, a konnotáció fogalmát „a stilisztika zavaros vizeiben keresgéli” stb. (Ladmiral 1979: 174, 182). Szemére veti, hogy könyve visszalépés a nyolc évvel korábban megjelent *Szép hűtlenekhez* képest, amelyben sokkal több szó esik a fordítás gyakorlatáról, és amelyen meglátszik, hogy szerzőjének van fordítói tapasztalata. Talán érezte, hogy ez a kemény bíráló igazságtalan volt, ezért egy két évvel későbbi tanulmányában J.-R. Ladmiral már békülékenyebb hangot üt meg, és saját maga helyezi el Georges Mounin munkásságát a fordítástudomány fejlődésében. Miközben többször is hangsúlyozza, milyen nagyra becsüli a *Szép hűtleneket*, addig a *Les problèmes...*-et – Roland Barthes-ot parafrázálva – „a fordításelmélet nullfokának” nevezi, amely egyfajta alap, viszonyítási pont lehet csak a további kutatás számára, az új eredményeket pedig e műhöz mérten, hozzá viszonyítva, a tőle való távolság alapján lehet és kell megítélnünk (Ladmiral & Meschonnic 1981: 14). Talán kissé meglepő, hogy az őt ért kemény bírálatot – bár megtehetné – Mounin nem utasítja vissza, sőt Ladmiral sokszor igazságtalanul bántó hangnemét furcsa módon „barátinak” nevezi (Mounin 1986: 36).

2.2. A gondolatok utóélete

Pontosan 37 év telt el a *Les problèmes...* megjelenése óta, jelentőségét az akkori tudományos eredmények fényében kell megítélnünk. „Mounin látszólag nem csinál mást, mint felvet néhányat a fordítás során felmerülő problémák közül és szemügyre veszi a különböző tudományterületek hozzájárulását ezekhez, de eközben sorra rákérdez azoknak az érveknek az érvényességére, amelyek akadályt képeznek a fordítás tudományos vizsgálata számára. Mounin könyvének legfőbb érdeme megjelenésekor és most is abban rejlik, hogy kitérít a látóköreinket a fordításról való gondolkodás során. [...] Ilyen értelemben jelentős mértékben hozzájárult a még ma is hiányzó fordításelmélet létrehozásához” (Sager 1995: 91). A könyv egyik fő érdeme, hogy pontos képet ad az akkori francia nyelvészeti gondolkodásmódról és felhívja a figyelmet olyan tudósok munkáira, mint E. Benveniste, E. Buysens, A. Martinet vagy L. J. Prieto. Természetesen ma már másként gondolkodunk a fordításról és a nyelvészetről is, ezért igazságtalanság lenne számon kérni a szerzőtől, miért nevezi „a fordítás elméleti problémáinak” az olyan kérdéseket, amelyek nem annyira a fordítás, mint inkább az általános nyelvészet, a szemantika, a szemiotika, a szociológia, a pszichológia, az etnológia, a kulturális antropológia és a filozófia kérdései, miért nem foglalkozik többet a fordítás gyakorlatával, miért használja a „probléma” szót némileg önkényesen és *a priori* módon, miért hagyja ennyire figyelmen kívül a *szöveg* vizsgálatát és a fordító tevékenységét stb. Vannak alapművek, amelyek akkor is érdekesek, izgalmasak maradnak, ha a bennük leírt gondolatok esetleg vesztek aktualitásukból, ha ma már mások a kutatás fő irányai, szemléletei és hangsúlyai. Mounin gondolatai kétségkívül termékenyí-

tőleg hatottak a fordítás elméleti alapjai után kutató szakemberek munkásságára. Akit a fordítás elméleti kérdései érdekelnek – legyen az gyakorló fordító, nyelvész vagy nyelvtanár –, az e mű elolvasását ma sem kerülheti meg. Tudjuk, a fordítás tudománya vagy elmélete – ha egyáltalán van ilyen – ma más, mint amilyen 37 évvel ezelőtt volt. De meggyőződésünk: ma egészen biztosan nem ilyen lenne, ha nem születettek volna meg a hatvanas évek közepén azok a művek (köztük Georges Mounin könyvei), amelyek a nyelvészetre építve próbáltak tudományos alapot biztosítani a fordítás (elmélete) számára.

Irodalom

- Ballard, M. 1986. *La traduction. De la théorie à la didactique*. Lille: Presses Universitaires de Lille.
- Bart I. & Klaudy K. (szerk.) 1980. *Fordításelméleti szöveggyűjtemény*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Catford, J. C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: Oxford University Press.
- Gentzler, E. 1993. *Contemporary Translation Theories*. London and New York: Routledge.
- Jumpelt, R. W. 1961. *Die Übersetzung naturwissenschaftlicher und technischer Texte*. Berlin: Langenscheidt.
- Ladmiral, J.-R. 1979. *Traduire: théorèmes pour la traduction*. Paris: Payot.
- Ladmiral, J.-R. & Meschonnic, H. (éds.) 1981. La traduction. Numéro spécial de la revue *Langue Française*, No. 51., Larousse, Paris, 1981.
- Larose, R. 1989. *Théories contemporaines de la traduction*. Québec: Sillery.
- Malblanc, A. 1961. *Stylistique comparée du français et de l'allemand*. Paris: Didier.
- Mounin, G. 1955. *Les belles infidèles*. Paris: Cahiers du Sud.
- Mounin, G. 1963. *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.
- Mounin, G. 1964. *La machine à traduire: histoire des problèmes linguistiques*. The Hague: Mouton.
- Mounin, G. 1976. *Linguistique et traduction*. Bruxelles: Dessart & Mardaga.
- Mounin, G. 1986. Pour une pédagogie de la traduction. In: Ballard 1986, 29–37.
- Sager, J. 1995. The Dawn of a Modern Theory of Translation. *The Translator*. Vol. 1. Number 1. (1995), 87–92.
- Schogt, H. & Tatilon, C. 1993. Georges Mounin: la traduction sans fard. *La linguistique*, No. 29., 69–77.
- Tatilon, C. 1993. In memoriam: Georges Mounin (1910-1993). *Traduction, Terminologie, Rédaction (TTR)*, No. 6: 7.
- Vinay, J.-P. & Darbelnet, J. 1958. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier.

Könyvszemle

Roderick Jones

Conference Interpreting Explained

(Manchester: St. Jerome Publishing, 1997. 156 pp)

Szabó Csilla

A St. Jerome Kiadó gondozásában megjelent *Translation Theories Explained* (szerkesztő: Anthony Pym) sorozat kötetei arra vállalkoznak, hogy a kortárs fordítástudomány különböző aspektusait, illetve a fordításelmélet főbb kérdéseit mutassák be a terület legfrissebb eredményei iránt érdeklődő olvasóknak.

Roderick Jones könyve, a *Conference Interpreting Explained*, a sorozat ötödik kötetként látott napvilágot. Címéből – amely a sorozatcímmel összecseng – joggal vonhatjuk le a (talán túl korai) következtetést, hogy a kötetben a konferencia-tolmácsolás elméleti vonatkozásairól fogunk olvasni. A kiadó könyvismertető füzetében hangsúlyozza, hogy a kötet elsősorban gyakorlati tanácsokkal szolgál a tolmácsolást tanulók és oktatók számára, ugyanakkor számos elméleti jellegű megközelítést is tartalmaz, ezért hézagpótló szerepet tölt be a tolmácsolással foglalkozó irodalomban.

A könyv előszavának nyitó soraiban Jones maga is rámutat, hogy nem az elméleti kutató szemszögéből kívánja vázolni a tolmácsolás folyamatát, hanem az Európai Unió intézményeiben megedződött tolmács nézőpontjából, aki a mindennapi gyakorlat során szerzett tapasztalatait veti papírra. A szerző bevallja, hogy a kötet egyrészt nem veheti fel a versenyt a témával kapcsolatban megjelent „modern

elméleti munkákkal”, másrészt nem adhat receptet a konferencia-tolmácsolás technikáinak elsajátítására sem; mindössze arra vállalkozik, hogy világos, könnyen emészthető formában *leírja* a folyamatokat. Jones könyvét négy célcsoport figyelmébe ajánlja: tolmács hallgatóknak és kezdő tolmácsoknak, a tolmácsolást oktatóknak, valamint olyan műkedvelő érdeklődőknek, akiket mindig is lenyűgözött a tolmácsok munkája.

A szerző mindjárt az első fejezet Bevezetőjében (*Introduction*) megoszt az olvasóval néhány alapvető műhelytitkot, amelyek ismerete nélkül a tolmácsolást csak amatőr szinten lehet művelni. (Ilyen alapelvek például: fogalmazzunk egyes szám első személyben, a tolmácsolt szöveg mintegy kétharmadát tegye ki az eredetinek, stb.). Ugyanitt definiál Jones néhány olyan alapfogalmat is, amelyek főként Uniók kontextusban használatosak (pl. *relé* = közvetítő nyelv igénybevétele, vagy *retúr* = idegen nyelvre történő tolmácsolás, stb.). A fontosabb definíciókat a könyv végén egy (meglehetősen szűkös) glosszárrium is tartalmazza. Amellett, hogy a meghatározások között néhány újdonságnak számítató definíció is szerepel (*pat phrases, delegate*), találunk néhány olyan, a szakirodalom által már kikristályosított fogalmat is (*theme, rheme, source and target language*), amelyek itt pontatlan és meglehetősen homályos megfogalmazásban jelennek meg. Mindenesetre elgondolkoztató, hogy vajon miért nem törekedett a szerző legalább a kötet gerincét alkotó két kulcskifejezés, a konszekutív-, és a szinkron-tolmácsolás pontosabb körülírására.

A második fejezet (*Basic Principles of Consecutive Interpreting*) a konszekutív, azaz követő tolmácsolás rejtelseibe ve-

zeti be az olvasót. Jones a konsekutív tolmácsolás folyamatát három fő fázisra osztja: megértés (*understanding*), elemzés (*analysis*) és célnyelvi megfogalmazás (*re-expression*). A megértés fázisában a tolmácsnak arra kell törekednie, hogy aktívan, s egyben szelektív módon figyeljen, s a beszéd jelentését, illetve értelmét (*sense*) keresse. Ezt követi az elemzés szakasza, amikor a tolmács először is megállapítja, hogy milyen szövegtípussal van dolga, s ennek ismeretében fog regisztert választani, és megfelelő stílusban, adekvát szóhasználatot fogalmazni.

Jones több ízben is kihangsúlyozza, hogy a konsekutív tolmácsolás során az egyes gondolatok közötti logikai kötőelemekre rendkívül nagy figyelmet kell fordítani, hiszen a célnyelvi megfogalmazás fázisában ezek a kötőelemek egyfajta jelzőtáblaként fognak szolgálni nem csupán a gondolatok összekapcsolásában, de a szöveg egészének értelmezésében is. Az elemzés szakaszában a tolmács megpróbálja megtalálni az elsődlegesen fontos információkat, amelyek a beszéd logikai vázát alkotják, majd a papírra vetett jegyzetek alapján – memóriája segítségével – felidézi, és megfelelő stílusban „szintetizálja” a hallottakat. A célnyelvi megfogalmazás előtt a tolmácsnak lehetősége van arra is, hogy a vitás pontokat az előadóval tisztázza, ami a szinkrontolmácsolás során természetesen nem adatik meg.

A célnyelvi megfogalmazás szakaszában Jones arra figyelmeztet, hogy a szóról szóra történő tolmácsolás hiba, a tolmácsnak kötelező jellegű változtatásokat kell elvégeznie, amennyiben megfelelő nyelvi közvetítést kíván végezni. Megjegyzendő, hogy Jones nem zárkózik el kellő határozottsággal a szóról szóra történő fordítástól, holott ez homlokegyenest ellenkezik a szerző által korábban támogatott értelemközpontú megközelítéssel, s inkább a tolmácsolásról alkotott negatív képzetársításokat segíti.

Ugyanebben a fejezetben olvashatunk

hasznos tanácsokat a tolmács előadásmódjára vonatkozóan. A szerző jelentős szerepet tulajdonít a szem-kontaktusnak, valamint olyan szupraszegmentális elemeknek, mint a beszédtempó, az intonáció, a hangszin vagy a hanglejtés. Ugyanitt tér ki Jones röviden a tolmács célnyelvi képességeire, amely Uniók kontextusban leggyakrabban az anyanyelv ismeretét jelenti. Helyesen mutat rá, hogy a tolmácsnak nemcsak célnyelvi, hanem anyanyelvi képességeit is fejlesztenie kell. Ezen belül leginkább szókincsét és szónoki képességeit kell csiszolnia, hiszen a tolmács egyben rétor is.

A kötet harmadik fejezete (*Note-taking in Consecutive Interpreting*) a követő tolmácsolás során alkalmazott jegyzetelési technikákról szól, és tartalmilag sokkal átgondoltabb, rendszerezettebb, mint az előző fejezet. A szerző felhívja az olvasó figyelmét, hogy a jegyzetelés csupán a memória megtámogatására szolgál, s egyúttal arra készíti a tolmácsot, hogy a beszéd vázát logikusan építse fel, s az elhangzottakat foglalja rendszerbe. A fejezet egyfajta módszertani „használati utasítás”, amely nemcsak a gyakorló tolmácsoknak, hanem a tolmácsolást oktató pedagógusoknak is hasznos olvasnivaló. A fejezet végigköveti a jegyzetelési folyamat különböző fázisait, s angol nyelvű példákon keresztül illusztrálja, hogyan kell a technikákat gyakorlatban alkalmazni. Jones számos valóban hasznos ötlettel szolgál arra nézve, hogy mennyit és hogyan jegyzeteljünk, milyen nyelven, továbbá milyen szimbólumokat, rövidítéseket használjunk. Külön szól a kohéziós elemekről, az igeidők, a segédigék, végződések lejegyzési technikájáról, továbbá a nyilak, számok szerepéről.

Talán még érthetőbbé és láthatóbbá tehetné volna Jones a jegyzetelés folyamatát, ha a két, mára klasszikussá vált jegyzetelési iskola, a francia Rozan (1956), és a német Matyssek (1989) által kidolgozott minimum, illetve maximum-elv kü-

lönbségeit mutatja be, esetleg példákon keresztül illusztrálva.

A fejezetben alkalmazott példák remekül támasztják alá a szerző deskriptív jellegű magyarázatait, túlságosan leszűkítik azonban a kontextust. A példák túlnyomó többsége ugyanis tipikus Uniós szituációkra épül, amely ismerős lehet a Közösség 15 tagállamát képviselő tolmácsok számára, mégis idegenül csenghet egy más európai országban, netán más kontinensen dolgozó tolmácsnak.

A jegyzetelési technikákról szóló fejezetről mindazonáltal elmondhatjuk, hogy nemcsak kiváló rezümé, de jól használható segédanyag is, hiszen a téma minden részletére kiterjed, és olyan közvetlenül alkalmazható ötleteket, javaslatokat fogalmaz meg, amelyeknek különösen a kezdő tolmácsolók láthatják hasznát.

A könyv negyedik, leghosszabb fejezete (*Simultaneous Interpreting*) arra keres választ, hogy milyen nehézségeket rejt a szinkrontolmácsolás, s milyen problémákkal kell a tolmácsnak szembesülnie, ha jó minőségű munkát szeretne végezni. Hasonlóan a konszekutív tolmácsolásról írt fejezethez, a szinkrontolmácsolás során felmerülő mindennapi problémák boncolgatása hangsúlyosabb szerepet kap, mint a folyamat elméleti háttérének elemzése. Furcsa módon, a két különböző módusz (követő és szinkron) folyamatának leírása között nem fedezhetünk fel drasztikus eltéréseket. A megértés és az elemzés fázisa mindkét esetben megtalálható, Jones csupán a harmadik lépcsőfoknál lát különbséget: míg a konszekutív tolmácsolás esetében Jones célnyelvi megfogalmazásnak (*re-expression*) nevezte a tolmács beszédprodukciónak, a szinkrontolmácsolásnál átformálásnak (*reformulation*) hívja, magyarázattal azonban nem szolgál.

Ha jobban megfigyeljük, Jones lényegében a Seleskovitchék által kidolgozott folyamatábrázolás fázisait írja le (*comprehension – deverbilisation / sense – reformulation*), csak némileg szerencsétlenebb szó-

használattal él (*understanding, analysis*). Csupán az általánosságok szintjén marad az olyan lényeges fogalmak magyarázatánál is, mint például az anticipáció, az egyszerűsítés, illetve a kihagyás.

Mostohán bánik szerzőnk a memóriával is: míg a konszekutív tolmácsolásról írott fejezetben csupán egy rövid kitérőt tesz (itt is főként a jegyzetektől történő felidézés stratégiáira koncentrálna), a szinkrontolmácsolás tárgyalásánál szóba sem kerül a memória szerepe. Sajnálatos, hiszen legalábbis említés szintjén utalt volna például Gile feldolgozási kapacitás-modelljére, (ahol a memória, mint erőfeszítés [*effort*] kulcsszerepet játszik), vagy a trieszti iskola interdiszciplináris kutatásainak eredményeire.

A szalámi-technika, a nyelvek különbözőségéből adódó szórendi problémák, a takarékoság illetve az egyszerűsítés elve mind olyan módszer, amelynek tudatos alkalmazása, és mind mélyebb elsajátítása a szinkrontolmácsolás minőségi javulásához vezet. A gyakorló tolmácsok hasznos iránytűje lehet tehát ez a fejezet is. Nélkülözi azonban a mélyebb elméleti megfogalmazásokat, hiszen Jones ebben a fejezetben sem vállalkozik arra, hogy megmagyarázza, *hogyan* sajátítsuk el az egyes technikákat, mindössze leírja, s rendszerezett formában táalja azokat.

Hosszas fejtegetésekbe bocsátkozik ugyanakkor a szerző, amikor arra keres választ, mit is kell tennünk, ha nem ismerünk egy szót, vagy kifejezést, annak ellenére, hogy maga is bevallja: ez az eset igen ritka. Nem tér ki ugyanakkor egy másik, elég gyakori problémára, nevezetesen amikor a tolmács nem érti a beszélő akcentusát. Igaz, Jones számára a probléma nem, vagy csak nagyon ritkán jelentkezik, hiszen az Európai Unió egyik legfőbb nyelvi szabálya, hogy mindenki az anyanyelvén beszélhet (és beszéljen is, megkönnyítendő a tolmácsok dolgát). A könyv azonban nem csupán azoknak íródott, akik az Európai Unió intézményrendszerén belül tolmá-

csolnak, hanem azoknak is, akik az Unió és nem tagállam viszonyában, illetve nem tagállamok egymás közti kommunikációjában végeznek nyelvi közvetítést.

Egy ennyire gyakorlatias szemszögből összeállított kötet esetleg szólhatott volna néhány szót a tolmács érdekeinek védelméről, és a minőségbiztosítás lehetséges formáiról. S ha már annyit dicsértük a praktikumot: több szó eshetett volna a tolmácsolási eseményre való felkészülésről, amely a jó tolmácsolásnak elengedhetetlen előfeltétele még akkor is, ha valaki évtizedes tapasztalattal rendelkezik.

Azok az olvasók, akik Jones könyvéből a konferencia-tolmácsolás folyamatairól a kurrens tolmácsolás-, illetve fordításelmélet kontextusába helyezve szerettek volna ismereteket szerezni, bizonyára csalódnak fognak. A konferencia-tolmácsolás alapfolyamatairól a könyv ugyan részletes képet ad, mégis hiányérzetünk lehet, hiszen nem illeszkedik a kép a kortárs modellek egyikébe sem, nem keres párhuzamokat, nem tartalmaz referenciákat korábban megjelent tanulmányokra. Bár gondolatai több ízben is rímelnék a Seleskovitch-Lederer féle iskola elképzeléseire (ld. például „sense”/ *théorie du sens*), ugyanakkor nem keres további illeszkedési pontokat sem ezzel, sem más egyéb elméleti jellegű munkával. Teljessé teszi a kötetet a glosszáriumot követő, igényesen összeállított bibliográfia, amely a sorozatszerkesztő Anthony Pym munkáját dicséri.

Roderick Jones könyve mindazonáltal hathatós segítséget nyújthat a gyakorló, ám kellő tapasztalattal nem rendelkező tolmácsoknak, s egyben némi frissítést, újabb ötleteket adhat a szakma „öregjeinek”. A mű valóban hiánypótló, hiszen a konferencia-tolmácsolás gyakorlati megközelítése most első ízben lát ilyen rendszerezett formában napvilágot, és nem kétséges, hogy a tolmácsolást tanulók és tanítók körében egyaránt nagy népszerűségre fog szert tenni.

Nagyezsda Konsztantyinovna Rjabceva

Informacionnije processzi i masinnij perevod.

Lingvisztyicseszkiy aszpekt

(Információs folyamatok és gépi fordítás nyelvészeti megközelítésben)

(Moszkva: Nauka, 1986. 166 pp)

Hollósi Katalin

Rjabceva könyve a gépi fordítást (GF) mint információs folyamatot vizsgálja, s ezt a folyamatot próbálja elhelyezni a társadalom kommunikációs rendszerében. A tanulmány az Orosz (a könyv írásakor még Szovjet) Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének alkalmazott nyelvészeti csoportjában 1983–85 között folytatott munkához kapcsolódik. E munka fő célkitűzései a következők voltak: az angol-orosz GF rendszer tökéletesítése és beindítása, az output szövegek utószerkesztése, az utószerkesztés optimális mértékének meghatározása a fordítás jellegétől és felhasználási körétől függően. A szerző kutatásai elsődlegesen a tipushibák feltárására, és a fordítórendszer tökéletesítésének nyelvészeti megalapozására irányultak az eredeti szövegek és a rendszer által fordított szövegek egybevetése útján.

Az utóbbi feladat legfőbb akadályának Rjabceva azt tartja, hogy a kommunikáció kutatása során mindeddig kevés figyelmet kapott a természetes nyelvek eltérő kommunikációs helyzetekben való használatának kérdése. A fordításnak azon modelljei, amelyek a forrásnyelv (FNy) és a cél nyelv (CNy) rendszerének, struktúráinak megfeleltetéseként írják le a folyamatot, nem kielégítőek annak GF rendszeren belüli modellezéshez, illetve a fordítórendszerek hiányosságainak orvoslásához. Rjabceva a fordítást mint nyelvek közötti információs folyamatot közelíti meg, s

első lépésként ezt a folyamatot megpróbálja elhelyezni a társadalom információs modelljében.

A GF szempontjából praktikusán úgy tehető fel a kérdés: van-e különbség az eltérő információs helyzetekhez köthető szövegek (szövegtípusok) fordítási mechanizmusában? A kommunikációs típusok hagyományos felosztása megkülönbözteti 1. a természet és a társadalom leírására, értelmezésére szolgáló információ átadását, 2. az egyén társadalombeli viselkedését szabályozó információt, 3. a művészi tevékenységi formákban megnyilvánuló információt és 4. mindezek transzformációját közösségi beszédformákba. Ebben a hagyományos felosztásban a fenti négy terület elhatárolása nehéz és gyakran önkényes, és kimarad belőle a kommunikációnak egy mind fontosabbá váló területe: a tömegkommunikáció. A tömegkommunikáció fogalma sincs pontosan definiálva. Általában a „komoly, tartalmas mondanivalót” megfogalmazó, sajtó, rádió, televízió stb. által közvetített szövegeket értene rajta, s az értelmezésben gyakran egybemosódik a közvetített szövegmű (a tömeginformáció) és a csatorna (a tömeginformatika).

Rjabceva éppen a tömegkommunikációs aktusokban (és az ott létrejövő szövegekben) látja a kommunikáció egyik alap-típusát. Az ilyen típusú szövegekre jellemző, hogy: *a)* a „tömeges”, átlagos befogadó számára készülnek; *b)* tömeges terjesztésre kerülnek, és hatásukat is nagy tömegben fejtik ki; *c)* a szöveg alkotói nem tesznek különbséget a leendő felhasználók között. Ezen jellemzők alapján nem csak a hagyományos értelemben vett tömegkommunikáció (a sajtóban stb. megjelenő szövegek) sorolható ebbe a típusba, hanem pld. a szépirodalom egy jelentős része is.

A „tömegfogyasztásra készülő” szövegekkel Rjabceva a szakmai irányultságú, speciális kommunikációs helyzetekben születő szövegeket állítja szembe, melyeket éppen az különböztet meg az előbb

tárgyalt típustól, hogy *a)* egy konkrét szakterület művelőit tekintti címzettnek és *b)* szakmailag releváns információt közvetít.

Harmadik fő típusként a nem-hivatalos érintkezés szövegeit különíti el: ezek megkülönböztető jegyei *a)* az egyedi szövegalkotás és *b)* a konkrét kommunikációs partner, aki nem hivatalos vagy szakmai minőségében van jelen.

A tömegkommunikáció-szakmai kommunikáció-nemhivatalos érintkezés hármását Rjabceva a vevő fél meghatározásával vezeti be, de a felosztást a kommunikációs folyamat többi tényezője (az adó, a kód, a csatorna) által is igazolva látja. Szakmai kommunikáció esetében az adó fél is elsősorban szakmabeli minőségében szerepel, a magánbeszéd adója magánember, míg a tömegkommunikációs aktus adója hatalmi pozícióból, „tudatformáló szerepből” alkotja meg a közleményt. Kód tekintetében ugyancsak elkülöníthető a három terület: a magánbeszéd elliptikus, emocionális nyelvhasználatával szemben a tömegkommunikációra a szemléletes, gyakran patetikus beszédmód a jellemző, a szakszövegekre pedig a racionális felépítésű terminológia, az összetett mondatok, a passzív igei szerkezetek gyakori használata.

A nyelv használójának céljai meghatározzák a közleményben felhasznált nyelvi eszközök körét is. A nyelvhasználati területek fenti elkülönítése módot ad arra, hogy megvizsgáljuk az egyes típusokra jellemző szövegszervező elemeket, illetve a kommunikációs folyamat eredményességének feltételeit. A szövegmegértés folyamatának rekonstrukciója során természetesen figyelembe kell venni a partnerek világról való (feltételezett) tudását, illetve a szöveg által implikált tartalmakat is.

A továbbiakban a szerző elsősorban a szakmai kommunikáció területére koncentrálna, s legfontosabb megoldandó feladatnak e területen a közlemények algoritmikus feldolgozását tartja. A szakmai (vagy speciális) kommunikáció rendszere

a tudományos érintkezés, az államigazgatás, a termelés, az ügyvitel, a szakképzés speciális nyelvhasználatából épül fel. A szakmai kommunikáció „szociolektusait” önálló tendenciák és sajátos jegyek jellemzik. Ezek a rétegnyelvek szűk szakzsargonok helyett – a tudományok fejlődésében megfigyelhető tendenciával párhuzamosan – egyre inkább interdiszciplináris nyelvek, s a megnövekedett információközvetítő lehetőségek mindinkább előtérbe helyezik az egyértelműség követelményét.

A speciális célú nyelvhasználat (Language for Special Purposes) kutatása a hatvanas években indult, s az utóbbi években mind nagyobb szerepet kap a tudományos élet ügymenetében használatos nyelv kutatása. Ennek a nyelvhasználatnak a legjellemzőbb jegye az egységesség és a formalizáltság: a speciális frazeologizmusok, a köznyelvtől eltérő jelentésben használt frazeológiai egységek, a nagyobb referenciális szigor; az oksági kapcsolatok explicit megfogalmazása, a terjedelmes nominális szerkezetek és a nem nyelvi kódok (ábrák, grafikonok) használata.

A szakmai kommunikáció fontos információs forrása a tudományos-műszaki irodalom és dokumentáció fordítása. Ennek automatizálása a nemzetközi információáramlás alapvető feltétele, s itt kapcsolódik a GF az információs rendszerhez. Az ún. scientográfia (publikációk idézésének statisztikai vizsgálata) módszerével például megállapítható, hogy bizonyos külföldi szakmunkákra sokszor nem azért hivatkoznak hosszú ideig, mert azt az adott mű értékei indokolják, hanem mert újabb lefordított szakirodalom nem áll rendelkezésre.

A tanulmány második fejezete a GF gyakorlata és a fordításelmélet viszonyával foglalkozik.

A GF rendszerektől elvárt teljesítmény nem az eredeti „tökéletes” fordítása, hanem egy utószerkesztésre alkalmas szöveg előállítása, illetve más esetekben kivonatos tartalomszolgáltatás, előzetes tájékoz-

tatás céljára. A hetvenes években végzett költségelemzések azt mutatták ki, hogy döntően az utószerkesztési munkák költsége határozza meg a fordítási folyamat költségeit; a cél tehát az, hogy a rendszer minél kevesebb utómunkával legyen képes elfogadható minőségű szövegek előállítására.

Az adott rendszer további fejlesztése érdekében elkerülhetetlen az egyes rendszerek típushibáinak felmérése, elemzése, azok okainak feltárása. Az egyes felmérések összevetéséből képet kaphatunk a GF rendszerek leggyakoribb problémáiról (melyeket természetesen nagyban meghatároz a forrás-, illetve a célnyelv), és összehasonlíthatók a megoldásokra tett javaslatok.

Rjabceva R. Green kutatásait idézi, aki az utószerkesztést végző lektor szempontjából osztályozta a franciából angolra fordító rendszer hibáit: a csoportosítás alapjául az szolgált, mennyire egyszerűen (akár automatizálhatóan) vagy nehezen (sokszor csak a mondat újrafogalmazása/újrafordítása árán) javíthatók az adott hibák. Az első csoportba sorolta például a névelők, elöljárószók, személyes névmások helytelen használatát, a többjelentésű főnevek megfelelői közüli hibás választást, a komoly utószerkesztői munkát igénylő hibák közé a frazeologizmusok szó szerinti fordítását és a szófaj-felismerési hibákat. Green elkülönített egy „szürke zónát”, ahol tulajdonképpen a szerkesztő egyéni nyelvérzékétől, ízlésétől függ, kijavítja-e az adott hibát, például ha nem az általánosan használt, de azonos jelentésű szó került a fordításba.

A nyolcvanas évek elején a GF rendszerek fejlesztése mellett mind nagyobb lendületet kapott az adatbankok, számítógépes szótárak fejlesztése. A nyolcvanas évek GF rendszereit jellemzőik (a kétnyelvűség, az egyirányúság, a szűk tematika feldolgozására elegendő kapacitás, a minőségbeli hiányokat kompenzálni kívánó gyorsaság) elsősorban nagy tömegű monotematikus, standardizált szöveg for-

dítására teszi alkalmassá. A számítógéppel fordított tudományos és hivatalos (tehát a szakmai kommunikáció területéhez tartozó) szövegek vizsgálata során megállapítható, hogy a hibák egy jelentős része abból fakad, hogy a felhasznált szótárakat, adatbankokat nem specializálják, hanem azok az irodalmi nyelvi normákhoz igazodnak, noha a köznyelvi szókincs a speciális kommunikációs helyzetekben jelentősen átalakul.

Rjabceva abból indul ki, hogy mind az egy nyelvű kommunikáció, mind a fordítás egyaránt célirányos beszédtevékenység. A kettő hasonlóságát, illetve különbségeit a következő módon szemlélteti.

A szöveg alkotása során a beszélő a beszédhelyzet, a nyelv és a gondolkodás szintjein keresztül fogalmazza meg a közölni kívánt információt (alkotja meg a szöveget). A szöveg befogadása során általában mind az elhangzott szöveget, mind a nyelvi rendszert, mind a kiinduló helyzetet ismertnek tekintjük, azokra támaszkodva értelmezzük az új információkat.

A fordítás folyamatában a befogadás egyúttal feltétlenül visszacsatolást jelent az eredeti szituációhoz. Rjabceva speciális szövegfeldolgozási helyzeteknek nevezi azokat a szituációkat – mint amilyen pl. a fordítás, a grammatikai, stilisztikai stb. elemzés, a tartalomszolgáltatás –, ahol a befogadó tudatosan törekszik a közlemény háttéréül szolgáló szituáció rekonstrukciójára.

A szövegfeldolgozás célja, hogy felszínre hozza a tárgyi szituációt és az azt leíró logikai állításokat. A közlemény nyelvi struktúrájából a nyelv ismeretében elvégzett megfeleltetések alapján kibontható a logikai struktúra, melyből viszont a logikai operációk ismeretében végzett megfeleltetések révén tudunk következtetni a kiinduló tárgyi struktúrákra. Ezt a műveletsort minden kommunikációs aktusban elvégezzük; a speciális szövegfeldolgozási helyzetek a mindennapos szövegbefoga-

dástól lényegében csak a rekonstrukció tudatosságában különböznek.

Tökéletes fordításnak – már ha létezik ilyen – az eredetivel mind formájában, mind tartalmában teljesen analóg szöveget tekinthetjük. Egy konkrét fordítási folyamat outputja különböző módszerekkel minősíthető: összevethetjük az eredetit és a fordítást (hagyományos értelemben vett lektorálással), hasonlíthatjuk az elkészült szöveget egy etalonhoz, vagy átadhatjuk tesztelésre a szakterületen dolgozóknak: ha az számukra használható, akkor a fordítónak sikerült a szöveget a CNy speciális nyelvhasználatában megalkotnia.

A szerkesztői munka fordítás esetében merőben más jelent, mint az irodalmi szerkesztés: itt az elkészült nyelvi-stilisztikai-logikai hibák javítása a feladat. Gépi fordítással előállított szöveg esetében a javítást végző szerkesztőnek törekednie kell arra, hogy a hibák észlelése mellett lehetőleg azok okait is kimutassa, hiszen ez szolgálhatja a rendszer további fejlesztését.

Rjabceva 1982-ben végzett egy felmérést, amelynek során 3 ívnyi, angolról oroszra fordított számítástechnikai szakszöveg utószerkesztését vizsgálta meg. A hibákat osztályozta, és az alábbi típus-hibákat különböztette meg:

1. Bizonyos szavakat a rendszer nem fordít le. Ennek oka lehet, hogy az adott FNy szó nem szerepel a szótárban, vagy a morfológiai elemzés során történt olyan hiba, ami meggátolta az azonosítást, de okozhatja az eredeti szöveg helyesírási hibája is.
2. Gyakori a Rjabceva által „szótári hibának” nevezett típus, ebben az esetben a szótárban a CNy szó köznyelvi megfelelője szerepel. Ez történik, ha a gép pl. a *to be occupied by doing something* kifejezésben az *occupy* igét a *megszáll* igével fordítja. Ennek javítására a szerző szak-

- szótár létrehozását és használatát javasolja (hiszen valószínű, hogy informatikai szövegben a 'megszállás' jelentés nem, vagy csak igen ritkán fordul elő).
3. „Lexikai hibák”: ha a többjelentésű angol szavaknak nem az ideillő orosz megfelelője került a szövegbe. Ez a típusú hiba azzal lenne orvosolható, ha a szótárban lehetővé válna a kontextus bővebb kifejtése is. Az ilyen típusú hibák forrása lehet a nyelvek közötti aszimmetria is, az angol technikai szövegekben például az oroszhoz viszonyítva jóval több a „megszemélyesítő” kifejezés.
 4. A beszédfordulatok szó szerinti fordítását az okozza, hogy a frazeologizmus önálló egységként nem szerepel a szótárban. Ez a hiba felveti az algoritmikus vagy szótárból történő fordítás kérdését. A szótárbóli kitöltés mellett szól pl. a vonzatok idiomatikus jellege (ti. az előjárószo az adott szóval mindig vagy általában együtt használatos, s nem algoritmikusan elemzendő, hanem a régenssel összefüggésben). A szótári adatok azonban egyelőre igen ritkán térnek ki a kontextusfüggő eltérésekre.
 5. Az előjárósók téves fordítása a program lineáris, automatikus elemzésére vezethető vissza. Mivel az előjárósók többjelentésűek, s jelentésük mindig az adott kontextusnak megfelelően aktualizálódik, ha egy szótárba az előjárókat önálló egységként veszik föl, az törvényszerűen ennek a hibának a gyakori megjelenéséhez vezet.
 6. A leggyakoribb GF hiba a hibás egyeztetés, a vonzatok helytelen használata, hiszen gyakorlatilag bármelyik grammatikai modul hibája okozhatja: hibásan rögzített szófunkció (pl. *using* fordításaként *нолзуюоие*), nem rögzített anaforikus kapcsolat, stb.
 7. Gyakran okoznak problémát a homonimiák, elsősorban a szófaji homonimiák: a szavanként haladó algoritmusok könnyen felcserélhetik az azonos alakú angol főneveket/igéket, illetve gerundiumot és melléknévi igenevet. Kontextusba helyezve ezek a nehézségek egyértelműen eldönthetők.
 8. Az angol tudományos nyelvezetre igen jellemző passzív szerkezetek fordítása sokszor szintén a fel nem ismert szófaji homonímia miatt helytelen. Ezen kívül gyakori a helytelen CNy melléknévi igenév szintézis, s az a hiba, hogy nem veszik figyelembe a FNy melléknévi igenév + modális segédige kapcsolatot (*станет привыкшшш* a *will become accustomed* fordításaként *привыкнем* helyett).
 9. Szintén jellemző a műszaki szövegekre a *to be* sűrű jelen idejű előfordulása: a szavanként haladó, kontextust nem vizsgáló algoritmus ezt rendszeresen átülteti az oroszba, ahol pedig az esetek nagy részében Ø kopulát találunk.
 10. Az angol műszaki szövegekben igen sok a gerundium, a különböző igenevek, infinitívuszi alakok; oroszra fordítva a strukturális megfeleltetés nehezen – sokszor nem – értelmezhető szöveget eredményez. Rjabceva deverbális főnevek használatát javasolja, ami szintén egy, a tágabb szöveggörnyezetre „figyelő” algoritmus és szótár alkalmazásával képzelhető el.
 11. A megkülönböztető grafikai jelek (zárrójel, kérdőjel, címek eltérő szedése) felismerése és kezelése szintén problematikus.
- Összefoglalva az elvégzett elemző munka tanulságait, a GF szempontjából Rjabceva a fordítandó szöveg kommunikációs

típusának meghatározását tartja a legelső feladatnak, s a felismert (szak)kommunikációs típusnak megfelelő eszköztárak – adatbázisok, szótárak, algoritmusok – alkalmazását. A leggyakoribb hibák elkerülésére, illetve előfordulásuk ritkítására a szakterületek nyelvhasználatát tükröző, a szóalakat nem önálló lexikai egységeknek megfeleltetni kívánó, hanem azokat szövegkörnyezetükben vizsgáló szótárakra volna szükség.

Rjabceva tizenöt évvel ezelőtt megjelent könyvének az adja az aktualitását, hogy szerzőjük azóta is a fordítókat segítő szótárak elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozik. Legújabb publikációja az angol tudományos nyelv „aktív” vagy más terminussal „kombinatorikus” szótára: Rjabceva, N.K. 1999. *English for Scientific Purposes: Guide to Academic Writing. Combination Dictionary of Scientific Usage*. Moszkva: Flinta-Nauka, 598 pp.

Christiane Nord

Translating as a Purposeful Activity

(Manchester: St. Jerome Publishing, 1997. 154 pp)

Malcolm Coulthard

An Introduction to Discourse Analysis

(London–New York: Longman, 1992. 212 pp)

Dróth Júlia

1. Bevezetés

Ebben a dolgozatban a funkcionalista fordításelmélet és a diskurzuselemzés egy-egy képviselőjének írásán keresztül vetem össze a két irányzat irodalmi művek nyelv-

vészeti szövegelemzéséről vallott nézeteit. Mindkét műből egy fejezetet választottam ki elemzésre: Nord: Chapter 5: *Functionalism in Literary Translation*, Coulthard: Chapter 9: *The Analysis of Literary Discourse*.

A két írás témája eltérő: míg Christiane Nord írása a műfordítási folyamat két végpontjára, a forrásnyelvi szöveg szerzőjének szándékára és a célnyelvi szöveg hatására összpontosít, Malcolm Coulthard diskurzuselemzése a szöveg mint műalkotás legrejtettebb üzeneteit kutatja alkalmazott nyelvészeti eszközökkel.

A funkcionális fordításelmélet és a diskurzuselemzés megközelítési módjában sok a hasonlóság a nem irodalmi szövegek esetében: mindkettő szerint a társadalmi kontextust, a kommunikációs helyzetet és a szöveg retorikai célját kell először átlátnunk. (A funkcionalista fordításelmélet mindezek elé helyezi a fordítás célját, mint meghatározó tényezőt.) Ezt követi a különböző nyelvi szintek elemzése, a szövegszint felől haladva a lexikai-grammatikai ekvivalensek megkeresése felé, végig szem előtt tartva a nyelven kívüli tényezők érvényesülését, hatását, formai megjelenését. Vajon a két irányzat mennyiben elemzi másképp a szépirodalmi művek szövegét, mint a nem irodalmi szövegeket?

2. Nord funkcionalista megközelítése

Az alábbi pontokban Christiane Nord fenti műve alapján összegzem a szépirodalmi szövegek elemzésének funkcionalista nézeteit.

2.1. A műfordítás mibenléte

A műfordítás műalkotás, kreatív manipuláció, melyet a fordító annak érdekében végez, hogy a forrásnyelvi szöveggel analóg szöveget hozzon létre. Az analógia lényege az, hogy ugyanazt a hatást és funkciót töltsse be a célnyelvi szöveg a célnyelvi kultúrában, mint amit a forrásnyelvi szö-

veg tölt be a forrásnyelvi kultúra keretei között. Az ideális fordítás tehát ugyanazt a hatást és funkciót tölti be, mint a forrásnyelvi szöveg, de független párhuzamos műalkotás. Ugyanakkor elvárható tőle, hogy reprodukálja a forrásszöveg irodalmi szerkezetét, informálja a célnyelvi olvasót az eredeti szöveg műfajáról, művészi értékéről és nyelvi szépségeiről. Ezáltal gazdagítja a célnyelvet is.

2.2. Az irodalmi szöveg speciális vonásai

Az irodalmi mű létrehozásának és befogadásának körülményei eltérnek attól, amit az egyéb szövegek létrehozásánál tapasztalunk.

- a) A szöveg létrehozójának, a **szerzőnek a személye** erős hatással van az olvasók elvárásaira.
- b) Az író **szándéka** általában az, hogy önvizsgálatra készítse az olvasót egy nem valódi világban. Ebből következően az *expresszív funkció* erősebb, mint a referenciális.
- c) A szöveg **befogadóinak**, az olvasóknak, mivel ismerik az irodalmi kódokat, **elvárásai** vannak az adott művel szemben.
- d) A közvetítő **közeg** (írásbeliség, szóbeliség) jellemző lehet az adott kultúrára.
- e) **A hely, az idő és a motívum** szintén kultúrspecifikusak, információt közvetítenek az adott szituációról.
- f) Az **üzenetet** két mozzanat határozza meg: hogyan ábrázolja a szerző a való világot, illetve hogyan értik ezt az olvasók. Az irodalmi kód, a műfaj, a nyelvi kifejezőeszközök saját jelentéssel bírnak. A nyelvi rendszert is kreatív, olykor deviáns módon használja az író.

- g) **Hatás, funkció:** az irodalmi szöveg speciális funkciója az olvasóra gyakorolt esztétikai hatás, mely az író és az olvasó folyamatos interakciója révén valósul meg. A két döntő tényező a szerző szándéka és az olvasó elvárásai.

2.3. Az irodalmi mű fordításának speciális vonásai

Az irodalmi szöveg fordítására a szövegfordítás általános vonásai és speciális vonások jellemzőek. Ezeket a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg kultúra-specifikus vonásai, valamint a befogadó egyéni tapasztalatai (szintén kultúra-specifikus tényező) határozzák meg.

Az irodalmi fordítás akkor tölti be funkcióját, ha a célnyelvi kultúrában is létrejön a művészi hatás, azaz megőrződik az író szándéka. Ez akkor lehetséges, ha a fordító helyesen **értelmezi** az író szándékát, majd sikeresen **verbalizálja**, úgy, hogy a célnyelvi olvasó is értelmezni tudja. Ehhez a célnyelvi olvasónak is kellő mennyiségű **háttérinformációra** van szüksége.

A műfordítást tehát interkulturális irodalmi kommunikációként értelmezi a szerző, s ennek értelmében határozza meg az irodalmi szövegek azon vonásait, melyek befolyásolják a fordítás módját. A kérdés tehát: hogyan működik az irodalmi kommunikáció kultúrhatárokon át? A válasz négy pontban fogalmazható meg:

- (1) A hatás, vagyis a szövegíró szándéka és a szöveg közötti viszonyban:
A fordító, mint a szöveg egyik olvasója, **értelmezi** a szöveget. Mivel az irodalmi szövegek kódrendszere többértelmű elemekből áll, több interpretáció lehetséges, így a fordítás nem a szövegíró szándékát tükrözi, hanem azt, ahogy a fordító értelmezi a szövegíró szándékát.
- (2) A szövegíró szándéka és az olvasó elvárása közötti kapcsolatban:

Előfordul, hogy a forrásnyelvi olvasó kevés információt vár el a szövegírótól, mivel ismeri a kulturális hátteret. A célnyelvi olvasónak viszont kevés a szövegben szereplő információ, s így a célnyelvi szöveg nem éri el célját. A kelendő mennyiségű háttér-információról a fordítónak kell gondoskodnia.

- (3) A szépirodalmi szöveg világa és a valóság világ kapcsolatában:

A fordítónak – háttérismeretei alapján – mérlegelnie kell a távolságot a forrásnyelvi, illetve a célnyelvi kultúra és a valóság között, hogy mindkét nyelvű szöveg olvasói egyforma távolságban legyenek a realitástól. A fordító eldöntheti, hogy a fordítás célja függvényében magyarázatot fűz-e a szöveg világához, vagy adaptálja, esetleg semlegesíti-e azt, hogy megőrizze a szöveg **koherenciáját**.

- (4) A szöveg és az olvasó közti kapcsolatban:

A fordítónak tudnia kell, hogy a **stilisztikai eszközök** kultúra-függők. Ha ugyanazokat az eszközöket használja a fordításban, mint az eredeti, nem biztos, hogy ugyanazt a hatást éri el.

A fentiek szerint a hűség és az ekvivalencia kizárhatják egymást. Ezt a paradoxont azonban feloldhatjuk: a fordítás célja alapján eldönthetjük, hogy **dokumentum-típusú** (az eredeti mű jegyeit dokumentáló) vagy **instrumentális** (az eredeti mű szerzőjének szándékait a célnyelvi kultúra közönségének közvetítő) fordítást készítünk-e.

3. Coulthard az irodalmi diskurzus-elemzésről

Az irodalmi művek elemzése két tudományág találkozási területe: Értelmezésük és értékelésük az irodalomkritika feladata, míg a stilisztikai elemzés az alkalmazott nyelvtudomány hatáskörébe tartozik. A

szerzői technika és a stílusjegyek részletes elemzése nyelvészeti keretek között történhet, többek között a generatív nyelvészet fogalmain keresztül. Milyen hasonlóságok és különbségek vannak az irodalmi és a nem irodalmi szövegek elemzése között?

a) A diskurzus a mondatok használata kommunikatív aktusok kivitelezésére. A szépirodalmi szövegekben **ritka az explicit performatív megnyilvánulás**. A párbeszédek explicitálása, kibővítése nem mindig igazolható. Az idéző mondatok igéi azonban segítenek, az olvasónak is ezekből kell kielemeznie a performatív megnyilvánulásokat.

b) A kommunikáció során általában érvényesülnie kell a **kooperatív elvnek** és az abból származó **négy alapszabálynak**:

1. relevánság
2. pontosság – hűség ahhoz, amit igaznak hiszünk
3. megfelelő mértékű információ
4. megfelelő kifejezésmód.

A szépirodalmi művek írói azonban gyakran **megszegik** ezeket a szabályokat. Az író és az olvasó, valamint a szereplők egymás közötti kommunikációs cselekedeteiben egyaránt manipulál ezekkel az alapszabályokkal, az írói hatás érdekében. A szöveg szabálysértések sorozata: redundancia, ismétlődések, írásjelek, tipográfiai jelek eltérő alkalmazása stb.

c) A **drámaszövegek párbeszédei** a valódi párbeszédek elemzési technikáival elemezhetőek, bár figyelembe kell venni, hogy a drámák dialógusai pseudo-párbeszédek, intenciózusak, művészi céllal készültek. A fenti kooperatív elv alapszabályait megszegik: a szereplők a kelleténél **informatívabbak** egymással, hogy a nézőt informálhassák a háttérben meghúzódó eseményekről.

A **jellemek kibontása** is nagyrészt a konverzáció alá-fölérendeltségi viszonyain keresztül valósul meg: Az egyik szereplő irányítja a témát, a másik elfogadja, visszautasítja vagy ignorálja azt, esetleg engedélyt kér új téma bevezetéséhez. A **drámai bonyodalom** olykor szándékosan megválaszolatlanul hagyott kérdések sorozatán keresztül bontakozik ki.

- d) A diskurzuselemzés további kategóriái is szerepet kapnak: **a szöveg összetartó elemei** (koherencia, kohézió, inferencia, téma-réma), a hangvétel, írói aspektus stb., illetve mindezek rendszere, elemei. Ezeket itt nem tárgyalja a szerző.

4. Összegzés

Mindkét irányzat szerint a szövegelemzés általuk képviselt módszerei általánosíthatók az irodalmi szövegek elemzésére is, speciális szempontok alkalmazása mellett. Ugyanakkor lényeges különbségek is tapasztalhatók.

Míg a diskurzuselemzést bemutató írás az irodalmi szövegeknek csupán stilisztikai elemzésére vállalkozik, s a művek értelmezését az irodalomkritika hatáskörébe utalja, a funkcionalista írás vállalkozik a mű mint bármely szöveg értelmezésére is. Ez a különbség abból adódik, hogy Christiane Nord írása a fordításelmélet szemszögéből született, s így nem mondhat le a szöveg nyelven kívüli tényezőinek számbavételéről. Coulthard viszont az irodalmi művek elemzésének speciális jegyeire összpontosít, ezeket a beszédaktusokban ragadja meg, s nem tér ki a nyelven kívüli tényezők elemzésére.

Bár Coulthard cikke nem tartalmaz fordításelméleti megállapításokat, arra enged következtetni, hogy az adott irodalmi mű – mint eredeti alkotás – jelentése és szerkezete az irodalmi szöveg elidegeníthetetlen része, s mint ilyen, a fordítás

invariánsa. A funkcionalizmus ezzel szemben elsősorban a mű hatását véli megőrzendőnek egy eltérő kulturális környezetben, ami gyakran beavatkozást igényel az eredeti szöveg jelentéseibe és szerkezetébe.

Ez a különbség elvezet bennünket a funkcionalizmus bírálóinak szempontjaihoz:

Sok műfordító úgy érzi, a funkcionalizmus módszerei nem alkalmazhatók az irodalmi szövegek fordítására. Ezek a módszerek helyénvalók a használati utasítások, újságcikkek, hirdetések stb. esetében, ahol a szöveg elsősorban instrumentális típusú, s az adaptáció, átírás, kihagyás, bővítés stb. szükséges eszközök. Az irodalmi szövegek esetében, ahol nagyon fontos a szöveg nyelvezete, a lehető legszorosabban kell fordítani, s megismertetni a célnyelvi olvasóközönséget az eredeti szöveg valamennyi kulturális elemével. Mások szerint (Nord Rainer Kohlmayert említi) ha a fordító a fordítás céljára összpontosít, nem képes teljes mértékben feltárni az eredeti jelentését. Egyébként sem lehet pontosan tudni, kik alkotják a célnyelvi közönséget, s milyen elvárásaik vannak, s egy feltételezett olvasóréteg pedig nyelvi és kulturális sztereotípiákhoz vezet. Így a mély tartalmú szépirodalmi művekből könnyedebb műalkotás válhat. (Nord: 7. fejezet)

Az információ, az írói szándék, az olvasó elvárásai, az író és olvasó közötti interakció azonban mindkét írásban egyaránt az elsődleges elemzési szempontok közé tartozik. Az irodalmi művek elemzésére is érvényes tehát, hogy mindkét irányzat „felülről lefelé” közelít a szöveghez, a makro-szinttől a társadalmi és kommunikatív kontextustól halad a mikro-szint, a nyelvi, formai jegyek felé.

CETRA – nyári fordítás- kutatási továbbképzés

Sohár Anikó

1989-ben José Lambert, a Leuveni Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Tanszékének tanára, az egyetem és a belga CERA (azóta KBC) bank támogatásával létrehozta a virtuális CERA Tanszékét (ma CETRA Leuveni Fordítás-, Kommunikáció- és Kultúrakutató Központ), amely sokrétű tevékenységet folytat, s a legismertebb ezek közül az évente megrendezett négy-, illetve manapság háromhetes fordításkutatói továbbképzés a világ minden tájáról érkező szakemberek számára. Minden évben a tudományos válogatóbizottság meghívja a szakma egy kiemelkedő egyéniségét, hogy egy öt előadásból álló kurzust tartson s az év CE(T)RA professzora legyen. Eddig a következő tudósok részesültek ebben a kitüntetésben:

- 1989: **Gideon Toury** (Tel Aviv)
- 1990: **Hans Vermeer** (Heidelberg)
- 1991: **Susan Bassnett** (Warwick)
- 1992: **Albrecht Neubert** (Lipcse)
- 1993: **Daniel Gile** (Párizs)
- 1994: **Mary Snell-Hornby** (Bécs)
- 1995: †**André Lefevere** (Austin)
- 1996: **Anthony Pym** (Rovira i Virgili)
- 1997: **Yves Gambier** (Turku)
- 1998: **Lawrence Venuti** (Temple)

Az előadásokon kívül a résztvevők szemináriumokon és egyéni konzultációkon gyarapíthatják tudásuk, amelyeket az állandó és meghívott oktatók, s gyakran korábbi CE(T)RA professzorok és „öregdiákok” tartanak a legkülönbözőbb fordítástudományi témakörökben. Az állandó tanárok: Dirk Delabastita (Namur), Lieven D’Hulst (Antwerpen), Daniel Gile (Párizs), Theo Hermans (London), José Lambert (Leuven), Gideon Toury (Tel Aviv).

A továbbképzés angolul történik, de senki se lepődjön meg, ha időnként a tár-

saság – közös megegyezéssel – nyelvet vált, hiszen a fordításkutatók általában több nyelven beszélnek, s gyakran észre sem veszik, ha intellektuális fölindultságukban hirtelen áttérnek egy másik nyelvre (általában franciára vagy spanyolra).

A részvétel önköltséges, magában foglalja a tandíjat, szállást és étkezést, s bár korántsem olcsó, megéri. Érdemes minél hamarabb jelentkezni, mert csak 20–25 jelentkezőt fogadnak el minden évben. Akinek jelentkezését elfogadják, annak postázzák a legfontosabb olvasnivalókat, hogy mire maga a képzés elkezdődik, tisztában lehessen az alapfogalmakkal és elméleti háttérrel. Ha már ott van az ember, erre nem jut idő, ezért érdemes ezeket a cikkeket alaposan tanulmányozni, mielőtt elkezdődik a tanfolyam.

Nagyon sokat változott a képzés, amióta első magyarként – hála az Országos Tudományos Kutatási Alap és a CERA Tanszék támogatásának – 1992-ben részt vehettem benne, majd utána 1995-ben és 1996-ban a CETRA „bennlakó” kutatójaként. Először is, átköltözött Leuvenből Olaszországba, egy nyüzsgő, csupa élet egyetemi városból egy mindentől távol eső, tengerparti campusba. Másodszor július helyett szeptemberben tartják, ami a nyugat-európaiaknak kedvez, mivel ők csak októberben kezdik a tanévet. Harmadszor, rövidebb lett, de talán még intenzívebb – noha már annak idején is szinte nonstop foglalkoztunk a fordítással, hiszen a „hivatalos” előadások és szemináriumok után tanár s diák egyként ült be valami kocsmá teraszára, hogy kivilágos kivríradatig folytassuk az immár „nem hivatalos” eszmecsere-t. Hogy hogy tudtunk talpon maradni négy hétig napi két-három óra alvással, máig sem értem. Negyedszer, régebben a befizetett összeg nem tartalmazta sem a szállást, sem az étkezéseket, azaz most olcsóbb (na persze, minden relatív).

Ami viszont a tartalmat illeti, szinte semmi sem változott, legfeljebb mások a

hangsúlyok s nagyobb teret kaptak a számítógépes eszközök, és az elektronikus levelezés (gyakran egyik szobából a másikba is, vagy a szobán belül!). A polysystem elméletre alapozott leíró fordítástudomány híveiből áll a gárda, de Lambert professzor nyitottságának köszönhetően rendszeresen meghívják olyan vendégelőadókat, akik gyökeresen más elméleti irányzatot képviselnek, hiszen nem követők toborzása a cél, hanem a fordítás iránt érdeklődő kutatók tudásának gazdagítása. Az ilyen viták rendkívül tanulságosak, különösen pályakezdők számára, s örömmel mondhatom, hogy szívélyes légkörűek, sosem fajulnak el.

Az egyéni konzultációk természetesen testre szabottak, ki-ki kutatási témájának megfelelően keresi a kapcsolatot az oktatókkal és társaival, a szemináriumok azonban általánosabbak. Minden évben szó esik kutatásmódszertanról, fordítási szabályokról, modellekről, stratégiákról, a leíró fordítástudományról, a szakirodalom értelmezéséről, a legkorszerűbb irányzatokról, a fordítás szerepéről a legkülönbélebb területeken, és így tovább. A könyvtár a diákok rendelkezésére áll egész nap, s a számítógépeken hozzáférhető a fordítástudomány kimerítő bibliográfiája (TRANSBIB). Ez azért különösen fontos, mert az utolsó héten a résztvevők bemutatják saját témájukat, elmondják, milyen módszerrel kívánják megközelíteni s milyen irodalmat használtak illetve szándékoznak használni, s ilyenkor az ember gyakran kap nagyszerű ötleteket, hasznos javaslatokat a többiektől, akik munkájuk közben esetleg észrevettek olyan szakcikket, ami fölött az illető elsiklott, vagy ismernek olyan kutatási módszert más tudományágakból, amelyek adaptálása elősegítheti kollégájuk munkáját. Pár hónappal a továbbképzés után aki akarja, elküldheti az ott tanultak alapján írt cikket, amit legalább két oktató fog véleményezni, s ha érdemesnek találják, akkor megjelenik a Válogatott CETRA Tanulmányok sorozat-

ban (eddig három kötetet adtak ki: 1989–1991, 1992–1993, 1994–1996).

A hangulat remek szokott lenni, életre szóló barátságok kötődnek, mindig, mindenki talál olyat, akinek érdeklődési-kutatási területe hasonló, azaz a társasági élet pezsgő, földobott – talán egyedül 1993-ban volt ez másképp, amikor a szünni nem akaró esőzés mindenkit lehangolt. Azt a három nyári tanfolyamot, amin ott voltam, végig élveztem, s nem csupán Albrecht Neubert elmékedéseit, kiapadhatatlan tudományos kíváncsiságát, André Lefevere bölcsességét, enciklopédikus műveltségét, vagy Anthony Pym kajánságát és eredeti megközelítéseit, hanem a többi résztvevő lelkes tanulásszomját, intellektuális érdeklődését és társaságát.

Ha fölkeltettem a kíváncsiságukat vagy többet szeretnének tudni, nézzék meg a CETRA honlapját a hálózaton: <http://www.arts.kuleuven.ac.be/CETRA> (egyelőre főleg csak angolul, bár néhány oldal elkészült más nyelven is, s a tervek szerint előbb-utóbb lesz magyar nyelvű változat is).

Brüsszel – a tolmácsvilág közepe

Volford Katalin

1999. november 7-étől 1999. december 17-éig tolmácsvilágban vettem részt Brüsszelben az Európai Parlamentnél. A programot az Európai Parlament szervezte és finanszírozta azzal a céllal, hogy bepillantást adjon a csatlakozni kívánó országok tolmácsolásának a Parlamentnél folyó tolmácsolás gyakorlatába. Csoportunk 11 főből állt: közülük hárman a szegedi József Attila Tudományegyetem tolmácsvilág csoportjának tanárai, hatan a budapesti ELTE-FTCS egyéves kurzusának korábban végzett hallgatói, ketten

pedig (köztük jómagam) az FTCS új, két-éves programjának hallgatói.

A hat hét alatt gyakorlatilag úgy dolgoztunk, mintha már mi is a Parlament tolmácsai lennénk, vagyis hetente kaptuk meg beosztásunkat, és jártuk a frakció-üléseket, bizottsági és plenáris üléseket. Ilyenkor „vakkabinoztunk”, tehát egy erre a célra fenntartott kabinban ülve mi hallottuk az előadókat és tolmácsoltuk is beszédeiket, de minket csak tanáraink hallhattak, akik az EU gyakorló tolmácsai voltak. Az „éles” üléseken kívül „álkonferenciákat” is szerveztek számunkra a legkülönbözőbb témakörökben, ahol a brüsszeli magyar misszió munkatársai tartottak előadásokat, a közönség (újfent segítőkész tolmácsok) pedig kérdéseket tehetett fel. A hat hét alatt kétszer Strasbourgban is megfordultunk, hiszen a Parlament plenáris üléseit ebben a városban tartja. A strasbourgi hetek még keményebbek voltak, mint a brüsszelié, ugyanis hétfő délutántól csütörtök délutánig kellett elvégezni egy hét munkáját, ami felfokozott munkatempóhoz, az ülések időpontjának és helyszínének állandó változtatásához vezetett. A brüsszeli tolmácsok egyöntetűen a strasbourgi plenáris ülések tolmácsolását tartják a legnehezebb és legemberpróbálóbb feladatnak, amivel mi gyakoronokok is messzemenőleg egyetérttünk.

Bár az Európai Unióban a tolmácsolás túlnyomó része szimultán tolmácsolás, a tolmácsok egyetértettek abban, hogy a jó szimultán tolmácsolás feltétele a megfelelő konszekutív alap, ezért konszekutív tolmácsolást is gyakoroltunk.

Az üléseken, az álkonferenciákon és a konszekutív gyakorlásokon való tolmácsoláson kívül még egy nagyon fontos feladat hárult ránk. Az Európai Unió fordítószolgálat, amelyet szintén meglátogattunk, hatalmas szótár-adatbankkal rendelkezik a tizenegy hivatalos nyelven. A tolmácsok bármikor segítségül hívhatják ezt az elektronikus adatbankot, ami nagyban megkönnyíti munkájukat. A mi feladatunk az

volt, hogy próbáljuk megkeresni, illetve sok esetben megalkotni az EU-ban használatos számtalan, legkülönbözőbb kifejezés magyar megfelelőjét. Ehhez a bizottságok által kiadott anyagokat és a bizottsági ülésen elhangzottakat vettük alapul. A feladat azonban természetéből adódóan a kifejezések gyűjtésének soha véget nem érő folyamata.

A rengeteg gyakorlat mellett egy kis elméletben is lehetett részünk. Néhány brüsszeli tolmács előadást tartott számunkra többek között a tolmácsolás folyamatáról, a felkészülés jelentőségéről, az Unió költségvetéséről és a Parlament Házzsabályáról.

Az Európai Parlament nagy hangsúlyt fektet arra, hogy időben felkészítse a tolmácsokat az új országok csatlakozására és ezáltal a hivatalos nyelvek számának növekedésére. Korábban ez két fontos feladatot foglalt magában: egyrészt az új országokból tolmácsokat kellett toborozni, akik képesek az EU már meglévő nyelveit anyanyelvükre tolmácsolni (hiszen az EU gyakorlata szerint egészen a közelmúltig, gyakorlatilag Finnország csatlakozásáig minden tolmács az anyanyelvére dolgozott), másrészt pedig a már az EU-nak dolgozó tolmácsokat kellett kiképezni az új nyelvekből, hogy ők szintén anyanyelvükre dolgozva a másik irányba biztosítsák a kommunikációt. Mára ez a gyakorlat megváltozott. Az EU ismét bővítés előtt áll, ami óhatatlanul tovább gyarapítja a hivatalos nyelvek számát. Mivel a rendelkezésre álló idő már kevés ahhoz, hogy megfelelő számú magyarul, csehül, lengyelül, észtül, szlovénül stb. értő, és az Unió egyik mai hivatalos nyelvével mint anyanyelvvel rendelkező tolmácsot képezzenek, a követendő stratégia az lett, hogy az újonnan érkező országok tolmácsai idegen nyelvre is fordítanak (a legtöbb esetben angolra, németre és franciára), a többi tolmács pedig relézik, vagyis ezt alapul véve tolmácsol tovább saját anyanyelvére. Ez a megközelítés a tolmácsok

felkészítését is új megvilágításba helyezte, hiszen a reléből tovább dolgozó tolmácsok számára a relé minősége meghatározó jelentőségű. Érdekes módon ez a minőség egyáltalán nem azt jelenti, hogy a relét adó tolmács minél választékosabban, idiomatikusan beszéljen. Gyakorlatilag kétféle tolmácsolást különböztetnek meg a brüsszeli tolmácsok. Ha közvetlenül a végfelhasználónak dolgoznak, akkor igyekeznek minél választékosabban kifejezni magukat, több közmondást, idiomatikus kifejezést használnak. Ha azonban tudják, hogy valaki relézik belőlük, azonnal megváltozik a módszerük. Igyekeznek minél egyszerűbben beszélni, kerülnek a közmondásokat, a hosszú, összetett mondatokat, hogy megkönnyítsék kollégájuk dolgát. Amikor tehát idegen nyelvre dolgoztunk, nekünk is ezt kellett szem előtt tartanunk.

Az egyszerűségeken kívül a kiejtésünkre figyeltek, hiszen nagyon zavaró naphosszat erős akcentussal beszélő tolmácsokat hallgatni. A kiejtésünkön tehát még csiszolni kell. Aki az Európai Parlamentben idegen nyelvre dolgozik, valóban olyan magas szinten beszéli ezt a nyelvet, hogy gyakorlatilag észre sem lehet venni, hogy nem az anyanyelvét használja. A Parlament egyébként is támogatja tolmácsainak nyelvtanulási illetve nyelvismeret-fejlesztési törekvéseit. Sokan több hónapot töltenek a nyelvkombinációjuk szempontjából releváns országban, ahol különböző kurzusokon vesznek részt és tökéletesítik tudásukat.

Érdekes, hogy amikor a brüsszeli tolmácsok minket hallgattak, mindig azt tartották szem előtt, hogy tudnának-e „belőlünk” dolgozni. Az értékelés legfontosabb szempontja tehát mindig az volt, hogy mennyit lehetne a mi tolmácsolásunkon a további nyelveken továbbadni. Ennek során arra hívták fel a figyelmünket, hogy a magyar neveket nagyon lassan és artikuláltan ejtsük ki, hiszen a mi nyelvünk az Európai Unió többi hivatalos nyelvével összehasonlítva nagyon idegen hangzású,

a nevek nagyon nehezen érthetők. Azon kívül, hogy érthetően mondjuk a neveket, azt kérték, hogy ne említsük azokat többször, mint ahányszor feltétlenül szükséges, mert ha még mindig nem érti a tolmács, akkor a sokszori ismétlés nagyon zavaró lehet.

Az új stratégiának azonban van még egy fontos vonzata: míg eddig a tolmácsoktól az anyanyelvükön kívül legalább két idegen nyelv ismeretét várták el (ez valóban a minimum volt), az újonnan csatlakozó országok esetében ezt már nem veszik olyan szigorúan, hiszen minden tolmácsolási irány külön számít. Tehát ha egy magyar tolmács anglról és angolra dolgozik, az ugyanannyit „ér”, mint ha egy angol tolmács németről és spanyolról angolra dolgozik. Természetesen továbbra is az részesül előnyben, aki több idegen nyelvet beszél.

A brüsszeli kabinok nagyon kényelmesek, tágasak voltak, általában három személy dolgozott egy kabinban, de szinte minden kabin négyszemélyes. Brüsszelben azonban nem húszperces váltással dolgoznak a tolmácsok, hanem nyelvkombináció függvényében. Ez azt jelenti, hogy ha például az angol kabinban ül három különböző nyelvkombinációban dolgozó tolmács, akkor mindig az van soron, akinek a nyelvkombinációjában szerepel a szót kérő képviselő anyanyelve. Tehát előfordulhat, hogy valaki csak öt percet dolgozik, de az is lehet, hogy háromnegyed órát. Ha nagyon sokáig dolgozna egy tolmács, akkor a kabinban ülő kollégája átveheti a munkát relén keresztül, de ezt igyekeznek elkerülni. A legfontosabbnak ugyanis azt tartják, hogy a felhasználóhoz (jelen esetben a képviselőhöz) minden információ eljusson, és ez akkor valósítható meg leginkább, ha relé közbeiktatása nélkül tolmácsolnak.

Nagy ügyességet követel a gyors váltás a kabinban, hiszen a felszólalók nem igazán figyelnek arra, hogy felkészült-e a tolmács (sok képviselő el is felejtí, hogy tol-

mácsolás zajlik). Ezt azonban csak éles helyzetekben lehet megtanulni, mi pedig csak egy-két alkalommal dolgoztunk bekapcsolt mikrofonnal, és akkor sem több mint öt irányba.

Nagyon sokat tanultunk brüsszeli tartózkodásunk alatt, nem csak tárgyi tudás tekintetében, de praktikus információkat is szerezhettünk. Most már „nem veszünk el” Brüsszelben, sem a városban, sem pedig a Parlamentben, és ugyanez érvényes Strasbourgra is, ami talán még többet mond annak, aki járt már a Parlament labirintusra hasonlító strasbourgi épületében.

Szakmai gyakorlat az Európai Bizottság Fordítási Szolgálatánál

Wirth Eszter

1997 tavaszán – az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Csoportja francia nyelvi részlegének hallgatójaként – ösztöndíjat nyertem a belgiumi Université de Mons-Hainaut angol-francia tolmács és fordító képzésére. Így 1998 októberétől 1999 január végéig Belgiumban tartózkodtam, ahol – hosszadalmas és fáradtságos utánajárásnak köszönhetően – megtudtam, hogy az Európai Bizottság Fordítási Szolgálatánál szakmai gyakorlatot végezhetek, ha nekem ítélik oda a magyar állampolgár által betölthető gyakornoki pozíciót. (A Szolgálat az egyes csatlakozásra váró államok hivatalos nyelvén folytatott munkára egy-egy, a tagállamok hivatalos nyelvére történő fordításra pedig két-két pályázót alkalmazhat. Az így kialakult, összesen huszonhét helyre gyakorlati időszakoként, átlagosan kb. ezer fő jelentkezik.) Az Európai

Unió polgárai több évtizede, a társult országokéi 1998 tavaszán vehettek részt első ízben e szakmai gyakorlaton.

A pályázati anyag a fordítás terén szerzett képzettséget és tapasztalatot tárgyaló, sokoldalú kérdőívből, szakmai önéletrajzból, a jelentkező által kidolgozott munkatervből, referenciákból és bizonyítványmásokból áll. Augusztusban értesítettek, hogy elnyertem az egyik gyakornoki pozíciót, így 1999 október elejétől 2000 február végéig a Fordítási Szolgálat Terminológiai Egységének brüsszeli részlegében végezhettem munkát. (A Szolgálat – és ezáltal az Egység – harmada ugyanis Luxemburgban működik. Ott történik pl. a szociális ügyekkel, a belső piaccal és a fogyasztói politikával kapcsolatos szövegek fordítása, illetve az e témákban felmerülő nyelvészeti problémák megoldása.)

A Fordítási Szolgálat a Föld legnagyobb, e területen működő intézménye. Sok száz fordítót foglalkoztat, amit részint az tesz szükségessé, hogy feladatokkal látja el a Bizottság valamennyi egyéb Szolgálatát és Főigazgatóságát, valamint a Bizottság tagjai, részint pedig az, hogy nemcsak az Unió új jogszabályainak egy változatát készíti el minden hivatalos nyelven (a szabályok számos, nem végleges verziójának fordításait is beleértve), hanem évente több százezer oldalt kell más nyelvre átültetnie számtalan egyéb szövegtípusból is (foglalkozik pl.: sajtóközleményekkel, jelentésekkel, tanulmányokkal, nemzetközi egyezményekkel). Termelékenységét mutatja, hogy 1997-ben például több mint egymillió oldal került ki dolgozói keze alól.

A Szolgálat azonos szintű egység a Főigazgatóságokkal és a többi Szolgálattal (mint például a Jogi Szolgálat vagy a Közös Kutatási Központ). Az „Általános és Nyelvi Ügyek Igazgatóságából” és a Fordítási Igazgatóságából áll, ez utóbbit hat – szakterület szerint elkülönített – osztály alkotja. Ezek mindegyike további tizenegy Egységre oszlik, az Unió hivatalos nyelveinek megfelelően.

A Terminológiai Egység munkatársai is az Unió valamennyi hivatalos nyelve viszonylatában dolgoznak. Az Egység a Szolgálat „Általános és Nyelvi Ügyek Igazgatósága” nevű részén belül működik, és feladata a bizottsági fordítók és minden közösségi intézmény összes hivatalnokának nyelvészeti segítése, valamint a lényeges területek szakszókincsének glosszáriumokba való összegyűjtése. Így született szójegyzék pl. olyan témákban, mint a növényvédő szerek, az ÁFA, a férfi-női egyenjogúság, a genetika vagy a kohászat.

Ami a gyakorlat részét alkotó képzést illeti, az első héten konferencia-sorozaton vettem részt az Európai Unió politikájáról, intézményeiről, azok felépítéséről és működéséről, valamint az *acquis communautaire*-ről. Ezután szemináriumokon és gyakorlati foglalkozásokon megtanulhattam a Szolgálat fordítói és terminológusai által alkalmazott számtalan – főként elektronikus, de esetenként papírformájú – eszköz használatát. Így megismerkedtem a Bizottság – és azon belül a Szolgálat – intranetes oldalaival, az azokon található terminológiai és egyéb adatbankokkal, a nyelvészek számára hasznos, Internetre vonatkozó link-gyűjteményekkel és a – részben kifejezetten a fordítók és terminológusok számára kifejlesztett – programokkal. Használtam például a közösségi jogszabályokat tartalmazó, kereső-funkcióval rendelkező, elektronikus szövegbazist, a Celex-et és a Eurodicautom nevű terminológiai adatbazist, mely mintegy egymillió-kétszázezer fogalmat tartalmaz, mindegyiket az Unió több hivatalos

nyelvén. A számos szakterületről származó fogalmak mellett meghatározásokat, megjegyzéseket is találunk.

Mivel a Fordítási Szolgálat alkalmazottai kizárólag az aktív nyelvekre dolgozhatnak, azok a gyakornokok, akiknek anyanyelve nem hivatalos nyelve az Uniónak, nem fordítási, hanem terminológiai megbízást kapnak. Így az én legfőbb feladatomban is szójegyzék létrehozása lett, aminek érdekében a terminológiai munka alapelveit és a „TRADOS Multiterm” nevű szoftver használatát is elsajátíthattam egy szeminárium-sorozaton. A Szolgálat fordítói által a jövőben várhatóan felhasználásra kerülő, angol-francia-magyar nyelvű glosszáriumom témájául a környezetvédelmet és az energiaügyet választottam, összeállításához pedig a közösségi jogszabályoknak a fenti nyelveken készült változatát használtam fel.

Ahogy minden gyakornok mellé, úgy mellém is tanácsadó-felügyelő került (a Terminológiai Egység egyik vezetője), aki – szerencsére – elvárta tőlem a szójegyzék-alkotás tartalmi és formai előírásainak pontos betartását, és – részben – ennek köszönhetően, igen sokat tanultam e téren is. „Képzésem” különben a szervezett előadások után is folytatódott; több kolléga jóvoltából, akik időről-időre beavattak a szakterület ismeretanyagának egy-egy részébe. Tanácsot és segítséget egyébként az Igazgatóság minden munkatársától kaptam. Bízom abban, hogy a közeljövőben lehetőségem nyílik majd arra, hogy felhasználjam a Fordítási Szolgálatnál szerzett tapasztalataimat.

KONFERENCIANAPTÁR

2000. MÁJUS 24–26.

Identité, altérité, équivalence? La traduction comme relation

Színhely: Párizs, ESIT

Szervező: Prof. Fortunato Israel

Központi téma: Identité et altérité, la notion d'équivalence en traduction

Információ: Janine Tharaud, ESIT

Tel.: 33 (0)1 44 05 42 12; Fax: 33 (0)1 44 05 41 43

e-mail: esit.colloque2000@univ-paris3.fr

2000. JÚNIUS 15–17.

Transadapt 2000: International Colloquium

Színhely: Turku, Finnország

Szervező: Prof. Yves Gambier

Központi téma: Transadaptation and Pedagogical Challenges

Információ: Transadapt 2000. Centre for Translation and Interpreting,

Tykistökatu 4. F-20520 Turku, Finland.

Fax: 358 2 333 87 30; e-mail: yves.gambier@utu.fi

2000. JÚLIUS 31 – AUGUSZTUS 4.

COLING 2000: 18th International Conference on Computational Linguistics

Színhely: Luxemburg

Információ: www.coling.dkfi.de

2000. AUGUSZTUS 13–19.

Two Translation Workshops at the ICLA World Congress

Színhely: UNISA, Pretoria, Dél-Afrikai Köztársaság

Szervező: The Translation Committee of ICLA (International Comparative Literature Association)

Központi téma: 1. The Legacy of Descriptive Translation Studies,

2. Encounters with Otherness: New Context Formation by Translations and Translators.

Információ: 1. Ohsawa Yoshihiro, University of Tokyo at Komaba, 3-8-1 Komaba, Meguro-ku, Tokyo 153-8902, Japan,

Fax: +81-3-5454-4325; e-mail: GHB01144@nifty.ne.jp

2. John Milton, Universidade de Sao Paulo, DLM, FFLCH, USP, CP8105, 05508-900 Sao Paulo, Brazil,

Fax: +55-11-818-5041; e-mail: jmilton@usp.br

2000. AUGUSZTUS 8–12.

9. Nemzetközi EUOROLEX Kongresszus

Színhely: Stuttgart, Németország

Szervező: Dr. Ulrich Heid, Universität Stuttgart, Institute für Maschinelle Sprachverarbeitung

Információ: e-mail: elx2000@ims.uni-stuttgart.de

2000. AUGUSZTUS 31. – SZEPTEMBER 2.***EUROCALL2000 (The Annual European Conference of the EUROCALL Association)****Színhely:* University of Abertay Dundee, Skócia*Szervező:* EUROCALL Association Executive Committee*Központi téma:* Innovative Language Learning in the Millennium (translation and interpreting in CALL, natural written language processing, speech technology, etc.)*Információ:* www.dbs.tay.ac.uk/eurocall2000/**2000. SZEPTEMBER 20–23.*****American Translators' Association (ATA) 41st Annual Conference****Színhely:* Orlando, Florida, USA*Információ:* www.atanet.org. Tel: 1 703 683 6100, Fax: 1 703 683 6122e-mail: conference@atanet.org**2000. SZEPTEMBER 15–17.*****The 5th International Forum and the 2nd European Congress of Legal Translation and Court Interpreting****Színhely:* Poznan, Lengyelország*Szervező:* Dr. Danuta Kierzkowska, President of TEPIS (Polish Society of Economic, Legal and Court Translators)*Központi téma:* Jogi szövegek fordítása és bírósági tolmácsolás*Információ:* TEPIS Office of Forum-Congresse Tel/fax: 48 22 39 49 52.e-mail: tepis@tepis.org.pl**2000. SZEPTEMBER 21–24.*****The 3rd International Maastricht-Lodz Duo Colloquium on «Translation and Meaning» (second Colloquium)****Színhely:* Lodz, Lengyelország*Szervező:* Prof. Dr. habil. Barbara Lewandowska-Tomaszczyk*Központi téma:* Translation and meaning, theoretical aspects*Információ:* Prof. Barbara Lewandowska-Tomaszczyk, Dept of English

Language. University of Lodz, Al Koszciuski 65. P-90514 Lodz, Poland,

Fax: 48 42 36 63 37, e-mail: duoduo@ksya.uni.lodz.pl**2000. SZEPTEMBER 27–29.*****TT2000 Colloque International sur la Traduction / International Conference on Translation****Színhely:* Tunisz, Tunézia*Szervező:* Prof. Taieb Baccouche*Témák:* Fordítás elmélete és gyakorlata, fordítás és kultúra, számítógépes fordítás, terminológia, fordítás és tolmácsolás oktatása, stb.*Munkanyelvek:* angol, francia, spanyol*Információ:* TT2000 ISEFC 43 rue de la Liberté Le Bardo, 2019 Tunisie

Tel.: (216 1) 56 33 43; Fax: (216 1) 58 89 54

e-mail: taieb.baccouche@ceres.rnrt.tn

2000. OKTÓBER 3–6.***38th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics***

Színhely: Hong Kong

Szervező: Association for Computational Linguistics Hitoshi IIDA, Chang-Ning HUANG, Dekai WU

Témák: A számítógépes nyelvfeldolgozás bármely területe (corpus-based linguistics, machine translation, translation aids, language understanding, etc.)

Információ: www.cs.ust.hk/acl2000/

e-mail: dekai@cs.ust.hk

2000. NOVEMBER 20–22.***MT2000: Machine Translation and Multilingual Applications in the New Millennium***

Színhely: Exeter, Nagy-Britannia

Szervező: Natural Language Translation Specialist Group (NLTSG) és az Exeteri Egyetem

Központi téma: a számítógépes fordítás és nyelvfeldolgozás legfőbb kihívásai az új évezred hajnalán

Témakörök: Machine translation, translation aid, controlled languages, terminology, lexicography, corpora, information retrieval and extraction, text categorisation, web-based applications, etc.

Információ: www.bcs.org.uk/siggroup/nalatran/MT2000/index.htm

2001. OKTÓBER 31. – NOVEMBER 3.***American Translators' Association (ATA) 42nd Annual Conference***

Színhely: Los Angeles, California, USA

Információ: www.atanet.org. Tel: 1 703 683 6100, Fax: 1 703 683 6122,

e-mail: conference@atanet.org

A környező országok programjából:**2000. JUNIUS 1–3.*****Terminologie bilingue: theorie, pratique, didactique***

Színhely: Université de Galati, Románia

Téma: Kétnyelvű és soknyelvű terminológiai szótárak, a terminológia oktatása, kutatási segédeszközök, terminológia és multimédia, terminológia és interkulturalitás

Munkanyelv: francia

Információ: Mirela Moldoveanu, Departement de Langues Modernes

Appliquees, Université „Dunarea de Jos”, Str. Domneasca no. 47, 6200 – Galati, Roumanie, Fax: 004 036 461353

2000. JÚNIUS 20–21.***Teória prekladu a tlmcenia***

Színhely: Banská Bystrica (Besztercebánya), Szlovákia

Szervező: Prof. Ph Dr. Pavol Plutko, Csc

Munkanyelv: szlovák

Információ: Filologická Fakulta UMB, Katedra slovakistiky, Ruzová 11, 975 53, Tel.: 088/414 59 04

Általános útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

A *Fordítástudomány* szerkesztősége tanulmányokat vár a tágon értelmezett fordítástudomány, azaz az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből.

Általános tudnivalók:

1. A tanulmányok kívánatos terjedelme: 10–15 oldal (25 000–40 000 betűhely).
2. A könyv, folyóirat és szoftver ismertetések, valamint a konferencia-beszámolók kívánatos terjedelme: 3–4 oldal (7500–10 000 betűhely).
3. A tanulmányok nyelve: magyar.
4. A tanulmányokból derüljön ki világosan, hogy melyek a szóban forgó témában eddig elért hazai és nemzetközi eredmények, és melyek a tanulmány írójának saját kutatásai, saját eredményei.
5. A recenzió az ismertetésen kívül tartalmazzon kritikai mozzanatot, perspektívát, tartson szem előtt valamilyen hipotetikus olvasótábort, szóljon hozzájuk, legyen jelen benne a recenzens személye és gondolatai.
8. Minden tanulmány vagy recenzió tartalmazza a tanulmány szerzőjének elérhetőségi adatait (név, postai cím, telefon, fax, e-mail), valamint munkahelyét.
9. Ha szóban elhangzott konferencia-előadás írott változatáról van szó, kérjük lábjegyzetben az előadás helyét és idejét valamint a konferencia nevét pontosan feltüntetni.
10. Minden tanulmányt mágneslemezen kérünk, 1 nyomtatott példányt mellékelve.
11. Minden tanulmányhoz **angol nyelvű** összefoglalást kérünk 0.5 oldal (kb. 1000–1200 betűhely) terjedelemben.

Formai követelmények:

- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1
- 1 oldal: kb. 2500 betűhely
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold)
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákon belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- A szövegtől elkülönülő nyelvi példákat kérjük folyamatosan számozni
- Ábrának és táblázatnak legyen száma és címe (fölül, közepén)
- A fényképezendő (kicsinyítendő) ábrákat kérjük külön lapon (is) mellékelni
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölje
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét. (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása)

Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

Kérjük, hogy a FORDÍTÁSTUDOMÁNY számára készült tanulmányok tartalmazzák a hazai és nemzetközi kutatási előzményeket, a kutatás jelenlegi állását az adott területen, és világosan derüljön ki belőlük, hogy melyek a szerző saját kutatáson alapuló új eredményei.

1. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964),
- ha szó szerint idézünk – akár szakirodalmi akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411),
- megjegyzés: a szerző neve után nem kell vessző,
- megjegyzés: csak a vezetéknev kell.

2. Hivatkozás a szövegtől elkülönítve:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte utána egy sort hagyjunk ki, és jobbról is, balról is dupla margót hagyjunk.

3. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- az irodalomjegyzék (**Irodalom**) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt, ha a cikkíró valamilyen oknál fogva (pl. új tudományterület) olyan könyvcímeket is meg akar adni, amelyekre nem hivatkozott, akkor ezt *Ajánlott irodalom* címszó alatt teheti meg;
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (*Források jegyzéke*);
- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (nem kell számozni).

4. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve, majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964.
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a.
Nida, E.A. 1964b.
- ha két szerző van: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969.
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias – és mások)
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*.
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

5. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*.
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*. 112. évf. 3. 305-314.

6. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanulmánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána zárójelben (ed.),

- (eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.
- tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a köteten belül: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250.
 - több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki, és utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250.
 - ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) 233–250.
 - ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

7. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a **megjelent kötet** címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. *Grammatikai transzformációk Károlyi Amy Emily Dickinson fordításaiban*. In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia Előadásai II.* kötet. Nyiregyháza: BGYTF. 760–763.

8. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferencia-előadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klaudy K. 1998. *A magyar fordítástudományi terminológiáról*. Elhangzott: *A nyelv, mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998. április 14–17.

9. Lábjegyzetek:

- lábjegyzeteket csak az alábbi esetekben használunk:
 - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy konferencia-előadásnak stb.
 - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

10. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

SZABARI KRISZTINA

TOLMÁCSOLÁS

**BEVEZETÉS A TOLMÁCSOLÁS
ELMÉLETÉBE ÉS GYAKORLATÁBA**

ELSŐ RÉSZ

A tolmácsolás története

MÁSODIK RÉSZ

A tolmácsolás elmélete

HARMADIK RÉSZ

A tolmácsolás tipologizálása

NEGYEDIK RÉSZ

**A tolmács személyisége és teljesítményének
értékelése**

ÖTÖDIK RÉSZ

**A nyelvi kérdés szabályozása az Európai Unióban,
és a tolmácsolás jelenlegi gyakorlata**

A KÖNYV MEGVÁSÁROLHATÓ VAGY MEGRENDELHETŐ:

CORVINA KÖNYVKLUB

Budapest, 1051 Vörösmarty tér 1., II. emelet 201. Tel: 317-5185

ELTE BTK FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ KÖZPONT

**Budapest, 1145 Kolombusz u. 87.
Telefon: 2 512 537 / Fax: 2 512 677/51**

ISBN 963 85912 8 5

**HORVÁTH ILDIKÓ – SZABARI KRISZTINA
VOLFORD KATALIN (szerk.)**

FORDÍTÁS ÉS TOLMÁCSOLÁS A VILÁGBAN

**ELSŐ RÉSZ
A nyelvi közvetítésről**

**MÁSODIK RÉSZ
Dokumentumgyűjtemény**

**1. fejezet
Fordítás és tolmácsolás
az Európai Unióban**

**2. fejezet
Nemzetközi fordító- és tolmács-
szervezetek bemutatása**

**3. fejezet
Nemzetközi szabványok**

**4. fejezet
Konferenciatolmácsolási útmutatók**

**5. fejezet
Etikai kódexek**

**6. fejezet
Szerződésminták**

Megvásárolható vagy megrendelhető:
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest, 1145 Kolumbusz u 87.
Telefon: 2 512 537 / Fax: 2 512 677/51

ISBN 963 463 375 7

KLAUDY KINGA

BEVEZETÉS A FORDÍTÁS ELMÉLETÉBE

ELSŐ RÉSZ

A fordítás elmélete

1. A nyelvészeti fordításelmélet keletkezése
2. Fordításelmélet és szociolingvisztika
3. Fordításelmélet és pszicholingvisztika
4. Fordításelmélet és szövegnyelvészet
5. A fordítás folyamatának nyelvészeti modelljei
6. Az ekvivalencia fogalma a fordításelméletben
7. Merre tart a fordítástudomány?

MÁSODIK RÉSZ

A fordítástudomány terminológiája

BEVEZETÉS A FORDÍTÁS GYAKORLATÁBA

ELSŐ RÉSZ

Az átváltási műveletek

1. Az átváltási műveletek rendszere a fordításban
2. Az átváltási műveletek osztályozása
3. Az átváltási műveletek a fordító szempontjából
4. Indoeurópai–magyar / magyar–indoeurópai átváltási tipológia

MÁSODIK RÉSZ

A lexikai átváltási műveletek

HARMADIK RÉSZ

A grammatikai átváltási műveletek

*A könyvek megrendelhetők a Scholastica Kiadótól :
1123 Budapest, Kékgolyó utca 30. ■ Fax: 212-8320,
illetve megvásárolhatók a Corvina Könyvklubban:
1051 Budapest, Vörösmarty tér 1., II. em. 201. ■ tel.: 317-5185*

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2000. II. évfolyam, 1. szám

E számunk munkatársai:

Albert Sándor

Cs. Jónás Erzsébet

Dróth Júlia

Gálosi Orsolya

Hollósi Katalin

Klaudy Kinga

Kohn János

Kóbor Márta

Sohár Anikó

Szabari Krisztina

Szabó Csilla

Valló Zsuzsa

Volford Katalin

Wirth Eszter

Szegedi Tudományegyetem

Nyíregyházi Főiskola

Szent István Egyetem, Gödöllő

Pécsi Tudományegyetem

Debreceni Tudományegyetem

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Miskolci Egyetem

Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely

Pécsi Tudományegyetem

Miskolci Egyetem

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely

ELTE BTK Tanárképző Főiskolai Kar

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

ISSN 1419 7480

FORDIÁRÁNY 2000. II. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM